

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
MUHASEBE – FİNANSMAN BİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE
KAYITDIŞI EKONOMİ VE VERGİ DENETİMİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ – KAYDA ALINABİLMESİNE
YÖNELİK ÖNERİLER**

MASTER TEZİ

**Hazırlayan
Abdullah ŞAHİN**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Uygur TEMİZER**

Ankara – 2006

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Abdullah ŞAHİN'e ait "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Denetimi Açısından Değerlendirilmesi – Kayda Alınabilmesine Yönelik Öneriler" adlı çalışma İşletme (Muhasebe – Finansman) Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Prof.Dr. Remzi ÖRTEN

Üye (Danışman)
Yrd.Doç.Dr. Uygur TEMİZER

Üye
Doç.Dr. Beyhan MARŞAP

ÖNSÖZ

Türkiye'nin, ekonominin düze çıkarılması bağlamında, enflasyon ve faiz kısı kacından kurtulma adına başlattığı çalışmalar devam ederken, eski olmakla birlikte boyutları yeni yeni farkedilen, "kayıtdışı (yolsuzluk-yeraltı) ekonomisi" de her yönüyle masaya yatırılmaya başlandı.

Gayet açık bir şekilde ortadadır ki, ülkenin geleceğine ipotek koyan, vatandaşla devletin arasını açan, dürüstçe çalışmayı ve hak aramayı zorlaştıran bu durum düzeltilmedikçe, ne ekonomik ne de sosyal kalkınmanın sağlanması mümkün değildir. Ülkenin binbir güçl ükle kazandığı, kalkınmaya ve halkın refahına harcanması gereken paralar, birkaç bin sülük tarafından karmaşık ilişkiler yumağı sonucu emilmiştir. İş adamı, bürokrat ve siyasetçi bağlamında yaşananlar henüz tam anlamı ile ortaya konulamamıştır. Menfaat çetelerinin ve nüfuz istismarcılarının, şahsi ihtirasları adına yol açtıkları zararın gerçek boyutunu bilmek zordur ancak, yaşanan soruşturmalar eğer sulandırılmaz ise, çok kısa sürede önemli mesafeler elde edebilir.

Şimdi ileriye daha iyi görme fırsatı var. İktidarı oluşturan siyasetçiler bu konuda sorumluluk taşımali ve eş-dost baskısından uzak kalmayı unutmamalıdır.

Ülke gerçeklerini gayet iyi ortaya koyan bu çalışmamızı okuduğunuzda, kıs kacın boyutlarını daha iyi anlayacağınıza inanıyoruz.

Bu çalışmamda değerli katkılarını esirgemeyen değerli hocam Sayın Yrd.Doç.Dr. Uygur TEMİZER'e, çalışmam süresince gösterdikleri anlayış ve desteklerinden dolayı anneme ve kardeşim Ayşen ŞAHİN'e, çalışmamı süresi içinde bitirebilmem için desteklerini esirgemeyen Nebahat İNCE, Zeynep DELİALİOĞLU, Muhteşem ÖZASLAN ve Mevlüt AKDAŞ'a, katkılarından dolayı araştırmacı Bahar VARLI'ya, çevirilerde yardımcı olan arkadaşım Eray ŞENTÜRK'e, değerli dostlarım Engin VAR ve Tuncay BELEN'e, gerek çalışma sürecinde gerekse sıkıntılı anlarımda her zaman desteğini beklediğim ama göremediğim benim için değerini kelimelerle anlatamayacağım arkadaşım Aslı SAĞIR'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR CETVELİ.....	vi
TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAYITDIŞI EKONOMİNİN TANIMI ve UNSURLARI.....	5
1.1.Kayıtdışı Ekonominin Tanımı.....	5
1.2.Kayıtdışı Ekonominin Unsurları.....	12
1.2.1.Yeraltı Ekonominin Unsurları.....	14
1.2.2.Yarı Kayıtlı Ekonominin Unsurları.....	15
1.2.2.1.Yasal Olarak Gelirleri Kayıtdışında Kalan Mükellefler.....	16
1.2.2.2.Gelirlerini Yasalara Aykırı Olarak Kayıtdışına Çıkaran Mükellefler....	17
1.2.3.Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonominin Unsurları.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

2.KAYITDIŞI ve YERALTI EKONOMİSİNİN NEDENLERİ.....	21
2.1.Dışsal Faktörler.....	22
2.2.Türkiye'deki Kayıtdışı Ekonomi Bakımından Dışsal Faktörler.....	23
2.3.Ulusal (İçsel) Faktörler.....	28
2.3.1.Mali Faktörler.....	28
2.3.1.1.Marjinal Vergi Oranları.....	30
2.3.1.2.Türkiye'de Marjinal Vergi Oranlarının Durumu.....	31
2.3.1.3.Sosyal Güvenlik Yükümlülüklerinin Getirdiği Yük.....	37
2.3.1.4.Türkiye'de Sosyal Güvenlik Yükümlülüklerinin Getirdiği Yük.....	38
2.3.1.5.Vergi Kaçırma Olanakları.....	39
2.3.1.5.1.Vergi Ceza Oranları.....	39
2.3.1.5.2.Türkiye'de Vergi Ceza Oranlarının Durumu.....	40
2.3.1.5.3.Yakalanma Olasılığı (Denetim Oranı).....	42
2.3.1.5.4.Türkiye'de Vergi Denetimi.....	42
2.3.1.6.Vergi Yükü Dağılımındaki adalet.....	44
2.3.1.7.Türkiye'de Vergi Sisteminin Adalet Bakımından Durumu.....	45
2.3.1.8.Bürokrasiden Kaynaklanan Nedenler.....	50
2.3.1.9.Güvenlik Sisteminden Kaynaklanan Nedenler.....	51
2.3.2.Psiko-Sosyal Faktörler.....	52
2.3.2.1.Sosyal Faktörler.....	53
2.3.2.1.1.Demografik Özellikler.....	53
2.3.2.1.2.Türkiye'nin Demografik Özellikleri.....	53
2.3.2.1.3.Kentleşme.....	56
2.3.2.1.4.Toplumsal Değişim.....	58
2.3.2.1.5.Eğitim.....	59
2.3.2.2.Psikolojik Faktörler.....	60
2.3.2.2.1.Toplumsal Baskı.....	60
2.3.2.2.2.Devletin Harcamaları ile İlgili Anlayış.....	61
2.3.2.2.3.Vergi Sisteminin Adaleti ile İlgili Anlayış.....	62
2.3.3.Vergi Dışındaki Diğer Ekonomik Faktörler.....	63
2.3.3.1.Ekonominin Gelişmişlik Düzeyi.....	64
2.3.3.2.Ekonomik İktidarsızlıklar.....	65
2.3.3.2.1.İşsizlik.....	66
2.3.3.2.2.Enflasyon.....	68

2.3.3.2.3. Gelir Dağılımındaki Bozukluk (Adaletsizlik).....	69
2.3.3.2.4. Devletin Düzenleyici İşlemleri.....	71
2.3.4. Siyasal Faktör.....	72
3. YERALTI EKONOMİSİ FAALİYETLERİ.....	75
3.1. Yolsuzluk.....	77
3.1.1. Türkiye’de Yolsuzluğun Sebepleri.....	79
3.1.2. Yolsuzluğun Ülkeler Üzerindeki Etkileri.....	82
3.1.3. Belli Başlı Yolsuzluk Türleri.....	82
3.1.3.1. Görevin Kötüye Kullanılması Şeklindeki Yolsuzluklar.....	82
3.1.3.2. Banka İşlemlerinde Yapılan Yolsuzluklar.....	84
3.1.3.3. İhale Yolsuzluğu.....	86
3.1.3.4. Bilgi Sağlama Yoluyla Gerçekleştirilen Yolsuzluklar.....	86
3.2. Rüşvet.....	88
3.2.1. Rüşvetin Nedenleri.....	89
3.2.2. Rüşvetin Ekonomik Analizi.....	90
3.2.3. Rüşvetin Etkileri.....	91
3.3. Kaçakçılık.....	93
3.3.1. Vergi Kaçakçılığı.....	94
3.3.2. Gümrük Kaçakçılığı.....	96
3.3.3. Uyuşturucu Madde ve Türevlerinde Kaçakçılık.....	96
3.3.4. Silah Kaçakçılığı.....	98
3.3.5. Beyaz Kadın Ticareti.....	98
3.3.6. Hayali İhracat.....	101
3.4. Sahtekarlık ve Dolandırıcılık.....	102
3.4.1. Sahtekarlık.....	102
3.4.2. Kalpazanlık.....	103
3.4.3. Dolandırıcılık Faaliyetleri.....	104
3.4.4. Bilgisayar (Bilişim) Suçları.....	105
3.5. Diğer Kanun Dışı Faaliyetler.....	105
4. KARAPARA ve AKLANMASI.....	107
4.1. Karaparanın Tanımı.....	107
4.2. Karapara ile Kayıtdışı Ekonomi Arasındaki Farklar.....	109
4.3. Karapara ve Örgütlü Suç.....	111
4.4. Karapara Aklama.....	112
4.5. Karapara Aklama Süreci.....	113
4.5.1. Karapara Aklama Nedenleri.....	113
4.5.2. Karaparanın Aklanması Aşamaları.....	114
4.5.2.1. Yerleştirme Aşaması.....	115
4.5.2.2. Ayırıştırma Aşaması.....	115
4.5.2.3. Bütünleştirme Aşaması.....	116
4.6. Karapara Aklama Yöntemleri.....	117
5. ORGANİZE SUÇ ve ORGANİZE SUÇ ÖRGÜTLERİ.....	120
5.1. Organize Suç.....	121
5.2. Organize Suç Örgütleri.....	122
5.3. Türkiye’de Organize Suç Örgütleri.....	124
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
6. KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI.....	130
6.1. Kayıtdışı Ekonominin Hacminin Tahminine Yönelik Kullanılan Yöntemler.....	131
6.1.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri.....	131

6.1.1.1. Anket Yöntemi.....	131
6.1.1.2. Karma Yöntem.....	132
6.1.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri.....	132
6.1.2.1. Gelir ve Harcama Arasındaki Uyumsuzluk.....	133
6.1.2.2. Parasalcı Yaklaşımlar.....	134
6.1.2.3. İstihdam Yaklaşımı.....	134
6.1.2.4. Üretim Girdilerini Esas Alan Yaklaşım.....	136
6.1.2.5. Çoklu Sebep Çoklu Göstergeler (MIMIC) Yöntemi.....	136
6.2. Türkiye’de ve Bazı Ülkelerde Kayıtdışı Ekonominin Hacmi.....	137
6.2.1. Gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonominin Hacmi.....	137
6.2.2. Dönüşen Ekonomilerde Kayıtdışı Ekonominin Hacmi.....	139
6.2.3. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıtdışı Ekonominin Hacmi.....	141
6.2.4. Kayıtdışı Ekonominin Türkiye’deki Boyutları.....	143
7. KAYITDIŞI EKONOMİNİN DOĞURDUĞU SONUÇLAR.....	148
7.1. Kayıtdışı Ekonominin Olumlu etkileri.....	148
7.2. Kayıtdışı Ekonominin Olumsuzlukları.....	150
7.2.1. Resmi İstatistiklerde Meydana Gelen Bozulmalar.....	150
7.2.1.1. Vergi Yüğü.....	151
7.2.1.2. Kamu Kesiminin Ekonomideki Büyüklüğü.....	154
7.2.1.3. Vergi Kapasitesi.....	155
7.2.1.4. Vergi Esneklikleri.....	156
7.2.2. Refah Kaybı.....	158
7.2.2.1. Kaynak Dağılımının Bozulması.....	158
7.2.2.2. Gelir Dağılımındaki Adaletin Sarsılması.....	159
7.2.3. AB’ye Girme Sürecinde Yarattığı Olumsuzluk.....	161
7.2.4. Haksız Rekabet.....	161
8. KAYITDIŞI EKONOMİ ve VERGİ KAYBI.....	163
8.1. Vergi Kaybı ve Bunu Doğuran Durumlar.....	163
8.1.1. Ekonomik Anlamda Vergi Kaybı.....	163
8.1.1.1. Vergi Kaçakçılığı.....	164
8.1.1.2. Vergiden Kaçınma.....	164
8.1.1.3. Vergi Yasalarının Düzenlenmesinde Hakim Siyasal Anlayış.....	165
8.1.2. Hukuki Anlamda Vergi Kaybı.....	166
8.2. Türkiye’de Vergi Kaybı Yaratan Durumlar.....	167
8.2.1. 4369 Sayılı Yasa Öncesi Düzenlemeler Işığında Vergi Kaybı Yarattığı Kabul Edilen durumlar.....	168
8.2.1.1. Vergi Kaçakçılığı.....	168
8.2.1.2. Ağır Kusur.....	170
8.2.1.3. Kusur.....	172
8.2.2. 4369 Sayılı Yasa ile Yapılan Düzenlemeler Sonrası Durum.....	172
8.3. Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetlerin Vergi Kaybı Bakımından Değerlendirilmesi.....	173
8.3.1. Enformel Ekonomik Faaliyetler ve Vergi Kaybı.....	174
8.3.2. Yasadışı Ekonomik Faaliyetler ve Vergi Kaybı.....	177
8.4. Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu Vergi Kaybı.....	181
8.4.1. Gelir Vergileri Bakımından Doğurduğu Vergi Kaybı.....	182
8.4.1.1. Kanuni Orandan Hareketle Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu Gelir Vergileri Kaybı.....	182
8.4.1.2. Fiili Orandan Hareketle Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu Gelir Vergileri Kaybı.....	186
8.4.2. Katma Değer Vergisi Bakımından doğurduğu Vergi Kaybı.....	187
8.4.2.1. Kanuni Oranlardan Hareketle Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu	

KDV Kaybı.....	188
8.4.2.2.Fiili Oranlardan Hareketle Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu KDV Kaybı.....	189
8.4.3.Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu Toplam Vergi Kaybı.....	191
8.4.4.Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Yarattığı Vergi Kaybı ve Bütçe Açıkları.....	193
8.5.Kayıtdışı Ekonominin Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü ve Önemi....	197

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

9.KAYITDIŞI EKONOMİYLE MÜCADELEYE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	202
9.1.Siyasal Alanda Yapılması Gerekenler.....	203
9.2.Mali Alanda Yapılması Gerekenler.....	205
9.2.1.Mükelleflerin Vergiye Uyumunu Arttırılmalıdır.....	206
9.2.1.1.Vergi Oranları Düşürülmelidir.....	206
9.2.1.2.Sosyal Güvenlik Yükümlülüklerinin Getirdiği Yük Azaltılmalıdır.....	208
9.2.1.3.Genellik İlkesine Uygun Vergileme Yapılmalıdır.....	209
9.2.1.4.Vergi Kaçırma Olanakları Azaltılmalıdır.....	210
9.2.1.5.Vergi Mevzuatı Sık Değiştirilmemeli, Vergi Yasaları Açık, Sade, Anlaşılır Olmalıdır.....	211
9.2.1.6.Vergilemenin Mali Amacı Kavrılmalıdır.....	211
9.2.1.7.Kamusal Kaynakların İstisna Edilmediği İncanının Yerleştirilmesi Yönünde Uygulamalar Yapılmalıdır.....	212
9.2.1.8.Sosyal Politikalara Ağırlık Verilip Yoksullukla Mücadele Edilmelidir.....	212
9.2.1.9.Devletin Kurumları Arasında Sağlıklı Eşgüdüm, Bilgi Akışı ve Koordinasyon Sağlanmalıdır.....	213
9.2.1.10.Servet Beyanı Esası Yeniden Uygulamaya Konulmalıdır.....	214
9.2.1.11.Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ile Yeminli Mali Müşavirlerin Yetki ve Sorumlulukları Genişletilmelidir.....	214
9.2.1.12.T.C Kimlik Numarası Tüm İşlemlerde Kullanılmalıdır.....	215
9.2.1.13.Kredi Kartı Kullanımı Arttırılmalıdır.....	215
9.3.Ekonomik Alanda Yapılması Gerekenler.....	215
9.3.1.Enflasyonla, İşsizlikle ve Yoksullukla Mücadele Edilmelidir.....	216
9.3.2.KOBİ’leri Devlet Kayıtlarına Alacak Tedbirler Alınmalıdır.....	217
9.4.Sosyal Alanda Yapılması Gerekenler.....	217
9.4.1.Köyden Kente Göçü Azaltacak Tedbirler Alınmalıdır.....	217
9.4.2.Nüfus Artış Hızı Düşürülmelidir.....	218
9.5.Hukuki Alanda Yapılması Gerekenler.....	218
SONUÇ.....	219
KAYNAKÇA.....	229
ÖZET.....	240
ABSTRACT.....	241

KISALTMALAR CETVELİ

A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.b.	: Adı Geçen Bülten
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.k.	: Adı Geçen Kitap
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tebliğ
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
die	: Devlet İstatistik Enstitüsü
dpt	: Devlet Planlama Teşkilatı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
gen	: General
Gn. Md.	: Genel Müdürlüğü
gov	: Government
Haz.	: Hazırlayan
IMF	: International Monetary Fund (Uluslar arası Para Fonu)
İ.B.E.G.M.	: İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü
İ.İ.B.F.	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İSMMMO	: İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
KDV	: Katma Değer Vergisi
KOSMDB	: Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı
MA.	: Master of Arts
MASAK	: Mali Suçları Araştırma Kurulu
MIT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
n.	: Numara
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
org	: Organisation
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SPK	: Sermaye Piyasası Kurumu
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TESAV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
Üni.	: Üniversite
Yay.	: Yayın

TABLO ve ŞEKİLLER CETVELİ

Borç Faiz Ödemelerinin Konsolide Bütçe İçindeki Payı... (1980-2005)	24
Borç Faiz Ödemelerinin Vergi Gelirlerine Oranı..... (1980-2005)	24
Vergi Hasılatının; Gelir, Servet ve Harcama Vergileri Bakımından Dağılımı... (1980-2005)	25
İç Borçlanma Senetlerinin Alacaklılara Göre Dağılımı..... (1980-2004)	26
Türkiye’de Uygulanılan Kurumlar Vergisi Oranları..... (1960-2006)	32
Türkiye’de Gelir Vergisi Oranları..... (1950-2006)	33
Bazı OECD Ülkelerinde Uygulanılan Kurumlar Vergisi Oranları.....	35
Bazı OECD Ülkelerinde ve Türkiye’de Uygulanılan Standart KDV Oranları..... (1976-2005)	36
Türkiye’de Mükelleflerin İncelenme Oranı..... (1984-2004)	43
Gerçek ve Götürü Usule Tabi Mükellef Sayıları..... (1983-1994)	46
Kaynakta Kesinti Suretiyle Alınan Vergilerin Toplam Gelir Vergisi İçindeki Payları..... (1987-2004)	48
Türkiye’de Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Toplam Vergi Hasılatındaki Payı.....	49
Türkiye’de Nüfusun Kent-Kır Dağılımı..... (1970-2004)	57
Yetişkin Nüfusun Eğitim Düzeyi..... (1991-2002)	59
Türkiye’deki İşgücü ve İstihdam..... (1988-2004)	66
Türkiye’de Enflasyon Oranları..... (1980-2004)	68
1966-2004 Döneminde Türkiye’de Gelir Dağılımı.....	69
Türkiye’de Sektörlerin Kirlilik Derecesi..... (2004)	81
TMSF’nin El Koyduğu Bankalar ve Getirdiği Yük.....	84
En Çok Yolsuzluk Yapılan Ülkeler.....	87
Dünyanın En Temiz Ülkeleri.....	88
Çeşitli OECD Ülkelerinde Kayıtdışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı..... (1960-2001)	138
OECD Ülkelerinde Kayıtdışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Ortalama Oranı...	139
Dönüşen Ekonomilerde Kayıtdışı Ekonominin Hacmi.....	140
Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıtdışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı..... (1989-2000)	141
Sabit Oran Yöntemine Göre Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Hacmi..... (1970-2004)	145
Türkiye’de Vergi Yükleri (Resmi \ Gerçek – Geniş Anlamda).....	152
Türkiye’de Vergi Yükleri (Resmi \ Gerçek)..... (1991-2004)	153

Türkiye’de Kamu Kesiminin Ekonomideki Payı (Resmi \ Gerçek).....	154
(1987-2004)	
Türkiye’de Vergi Esneklikleri (Resmi \ Gerçek).....	157
(1981-2004)	
Potansiyel Vergi Matrahı.....	166
Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu Gelir Vergileri Kaybı.....	183
(Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi)	
(1985-2003)	
Kayıtlı Ekonomide Meydana Gelmiş Olan Gelir Vergileri Kaybı.....	185
(Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi)	
Fiili Oranlardan Hareketle Kayıtdışı Ekonomide Meydana Gelmiş Olan	
Gelir Vergileri Kaybı.....	187
(Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi)	
(1985-2004)	
Kanuni Oranlardan Hareketle Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu KDV Kaybı....	189
Fiili Oranlardan Hareketle Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu KDV Kaybı.....	190
(1985-2004)	
Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu Toplam Vergi Kaybı.....	191
(1985-2004)	
Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu Vergi Kaybının Konsolide Bütçe Vergi	
Gelirlerine Oranı.....	192
(1985-2004)	
2004 Yılında Kayıtdışı Ekonominin Yarattığı Vergi Kaybı ve Bütçe	
Açığının Telafisi.....	194
Türkiye’de Sosyal Harcamalar ve Kayıtdışı Ekonominin Yarattığı Vergi	
Kaybından Bütçe Açıkları Finanse Edildikten Sonra Sosyal Hizmetlere	
Aktarılabilecek Kaynaklar.....	195
(1990-2003)	
Çeşitli OECD Ülkelerinde Sosyal Harcamaların GSYİH'ya Oranı.....	196
(1980-2001)	

*Örf-adet ve geleneklerine bağlı inançlı
yüce Türk milletinin değerli evlatlarına atfen...*

GİRİŞ

Gelişme yolunda olan lkelerin iktisadi sorunları içerisinde kayıtdışı ekonominin diğerlerine nazaran ayrı bir yeri ve önemi vardır. Kayıtdışı ekonominin nedenlerine ve sonuçlarına bakıldığında diğer ekonomik sorunlardan etkilenen ve bu sorunları etkileyen son derece kompleks yapı; bazen bağımlı bazen de bağımsız değişken halinde fakat daha da önemlisi içerisinde iktisadi faktörler dışında sosyal, psikolojik, siyasi ve ahlaksal boyutların tamamıyla yakın ilgili olan, teorik çapta birçok çözüm nerileri sıralanan fakat bir türlü ortadan kaldırılamayan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Kayıtdışı faaliyetlerin yaygınlığı bir yandan vergilemenin genellik ilkesini ciddi bir biçimde zedelerken, diğer taraftan da, vergi yükünün adil dağılımını, vergi ahlakını ve vergi ödeme şevkini de etkilemektedir. Yapılan çalışmada, öncelikle kayıtdışı ekonomiye ilişkin genel açıklamalar yapıldıktan sonra, kamu açıklarının kapatılmasında bu ekonominin kayıt altına alınmasının önemi ve kayıt altına alınabilmesinde (vergilendirilmesi) vergi denetiminin rolü araştırılmaya çalışılmıştır.

Kayıtdışı ekonominin faaliyet alanları yasal alanlar olsa dahi, genel olarak gelişmesi amaçlanmayan faaliyetler olduğundan kaynakların arzulanmayan sektörlere yönelmesine yol açarak ekonomik verimliliğin düşmesine neden olmakta, yarattığı sosyal sorunların yanında vergilendirilmeyen bir alan olması nedeniyle de kamu gelirlerine bir katkı sağlamamaktadır. Ayrıca, benzer mal ve hizmet üretiminde bulunan kuruluşlar arasında kayıtçı - kayıtdışı kesimde faaliyet göstermelerine bağlı

olarak da haksız rekabete yol açmakta, rekabetçi bir piyasa yapısının oluşmasını olumsuz yönde etkilemektedir.

Kayıtdışı ekonominin daraltılması ve ekonomi içindeki payının azaltılması için öncelikle kayıtdışı faaliyete yol açan nedenlerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Kuşkusuz kayıtdışı ekonominin, ekonomik nedenlerinin yanı sıra sosyolojik nedenleri de vardır. Örneğin, hızlı nüfus artışı ve göçün doğurduğu işsizlik ve çarpık kentleşme işgücü piyasasını olumsuz etkilemekte ve bu durum kayıtdışı istihdama ortam hazırlamaktadır.

Kentleşme ve nüfus artış hızları dikkate alındığında, metropol niteliği kazanan yerleşme merkezlerinde ortaya çıkan sorunlar giderek ağırlaşmakta, bu durum yeni değer yargılarının oluşmasına ve yasalara itaat eğiliminin azalmasına yol açmaktadır. Ayrıca ülkenin eğitim düzeyinin düşüklüğü vergi bilincinin geliştirilip yaygınlaştırılamamasına, vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin gerektiği gibi yerine getirilememesine neden olmaktadır.

Türkiye’de yapılan saha araştırmaların sonuçlarına göre, yolsuzluğun toplumsal, siyasal ve ekonomik yapılar üzerindeki olumsuz etkileri artmaktadır. Son yıllarda yaşanan kronik ekonomik krizlerin temel nedenleri arasında kamu yönetimindeki yolsuzluk olgularının etkisi yadsınamaz. 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken genel seçim sonuçları, vatandaşların siyasi reform ve yolsuzlukla mücadelede etkin mücadele isteminin bir yansıması olarak da yorumlanmaktadır.

Yeraltı ekonomisi kavramını son yıllarda çok sık olarak duyuyoruz. Bireylerin piyasa ekonomisinde vergilenmeyen veya eksik olarak vergilendirilen iktisadi faaliyetleri "yeraltı ekonomisi" olarak adlandırılıyor. Ticari, sınai, zirai vs. faaliyetlerde bulunan kimselerin normal olarak vergi dairesine kayıtlı olmaları, defter ve belgelerine göre vergilerini ödemeleri gerekir. Sadece gelir elde eden gerçek ve tüzel kişilerin değil, diğer servet sahiplerinin ve harcama yapan kimselerinde vergilerini doğru olarak bildirmeleri ve öde-

meleri gerekir. Ülkemizde gelir, servet ve harcama üzerinden alınan vergilerde, verginin konusunu oluşturan faaliyetlerin, işlemlerin ve sahip olunan servetin bir kısmının veya tamamının vergi dairesine bildirilmediğini biliyoruz. Maliyeciler devletin bu vergi kaybını "vergi ziyayı" olarak adlandırırlar. Özetle, vergi ziyayı ya da vergi kaybı, yeraltı ekonomisinde vergilendirilemeyen veya eksik olarak vergilendirilen faaliyet ve işlemler sonucunda ortaya çıkar. Bu vergi kaybının fazlalığı oranında yeraltı ekonomisi genişler ve sonuçta devletin gelirleri azalır.

Peki yeraltı ekonomisi niçin ortaya çıkar? Bunun bir değil bir çok nedenleri var. Vergi nihayetinde bireylerin gelir ve servetinde bir azalma neticesi doğurduğundan bireyler vergi ödemekten o kadar hoşlanmazlar. Eğer vergi denetimleri etkin değilse, vergi kaçırmak kolay ve cezası ağır değilse bazı bireyler vergi kaçakçılığına yönelebilirler. Yine alış ve satışların, defter ve belgelere intikali bazı işlemlerde ya da faaliyetlerde kolayca gizlenebilir ya da eksik olarak kaydedilebilir. Özellikle, hizmet sektöründe tüm faaliyetlerin ve işlemlerin hesaplara kaydedilmemesi mümkündür. Denetimler ancak çok yoğun ve etkin olduğu takdirde bu sektördeki vergi kaçakçılığı azaltılabilir.

Bu amaçla çalışmanın;

1. Bölümünde; Konu ile ilgili çeşitli kavram ve tanımlar verilmiş, daha sonra kayıtdışı ekonominin sınıflandırılması yapılmıştır.
2. Bölümünde; Kayıtdışı ve yeraltı ekonomisine yol açan sebeplere ve faaliyetlerine yer verilmiş; karapara ve organize suç kavramları incelenmiştir.
3. Bölümünde; Kayıtdışı ekonominin boyutları, doğurduğu sonuçlar incelenmiş, vergisel kayıpgözönüne alınarak konuya denetim açısından bakılmıştır.

4. Bölümünde; Kayıtdışı ekonomiyle mücadeleye yönelik çözüm önerilerinde bulunulmuş ve çalışma sonuçlarının genel olarak değerlendirilmesi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAYITDIŞI EKONOMİNİN TANIMI ve UNSURLARI

Bugüne kadar kayıtdışı ekonomi olgusunu ifade etmek değişik araştırmacılarca, çoğunlukla "yeraltı ekonomisi" terimi benimsenmiş olmakla beraber, "kara ekonomi", "enformel ekonomi", "ikinci ekonomi", "paralel ekonomi", "gizli ekonomi", "gölge ekonomi", "gözlenmeyen ekonomi" gibi terimler de nispeten yaygın olarak kullanılmıştır. Yukarıdaki terimlerden bir kısmı tamamıyla üst kavram olan kayıtdışı ekonomi olgusunu ifade etmekteyken, bir kısmı da kayıtdışı ekonomi içinde yer alan faaliyetlerden değişik özellikte olanların farklılığına vurgu yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin, kayıtdışı ekonomi ile yeraltı ekonomisi, kara ekonomi, gizli ekonomi, gölge ekonomi, görünmeyen ekonomi aynı olguyu ifade etmektedirler. Kayıtdışı ekonominin bir bileşeni olan enformel ekonomi ile aynı özellikteki faaliyetleri ifade eden diğer terimler; hane halkı ekonomisi, kural dışı ekonomi, gayri resmi (unofficial) ekonomidir. Yasadışı ekonomi terimi ile de yine kayıtdışı ekonomi içinde yer alan fakat yasalara aykırı olan faaliyetler kastedilmektedir. Bu, Türkçe literatürde mafya ekonomisi, kurşun ekonomisi gibi tabirlerle kimi zaman ifade edilmiştir.

Tanımlardaki farklılık önemli ölçüde söz konusu olgunun çeşitli bilim dallarının inceleme alanına girecek şekilde çok boyutlu olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim kayıtdışı ekonomi iktisadi, mali, siyasi, hukuki, ahlaki, sosyolojik, tarihsel, kültürel boyutlara sahiptir.

1.1. Kayıtdışı Ekonominin Tanımı

Devletin en önemli kaynağı olan vergi, özel ya da tüzel kişilerin her türlü iktisadi faaliyetlerden elde ettikleri kazançlardan, kamu harcamalarının

finansmanı için devletin egemenlik gücünü kullanarak aldığı bir paydır. Ancak, bazı mükellefler çeşitli nedenlerle bu gelirlerinden devlete hiç pay vermemek ya da daha az vermek için kayıtlarının bir kısmını veya tamamını kayıtdışına çıkarma eğilimindedirler. Çağdaş vergi sistemleri beyan esasına dayanmaktadır. Çünkü beyan esası, verginin ödeme gücüne göre alınmasını sağlayan ve dolayısıyla vergilemede adalet ilkesinin gerçekleştirilmesinde daha etkin bir sistemdir. Ancak bu yöntem, yeterli ve etkin bir denetim mekanizmasıyla desteklenmediği takdirde kayıtdışı ekonomi ortaya çıkabilmektedir.¹

Kamunun gelir kaynakları içinde en önemli yeri tutan vergi gelirlerinin optimal düzeyde tahsilini ve artışını gerçekleştiremediğimiz sürece yaşadığımız ekonomik sıkıntıları aşmamızın mümkün olamayacağı gerçeği bizi kayıtdışı ekonomi kavramına götürmektedir.

Milli gelir ve istihdam gibi makro ekonomik büyüklüklerin tam olarak ölçülememesine neden olan, haksız rekabete yol açan, dürüst ve vergisini ödeyen mükelleflerin devlete olan güvenlerini sarsan, toplumda moral değerlerin bozulmasına neden olan, enflasyon üzerindeki olumsuz etkileri dolayısıyla yatırımların azalmasına, üretimin düşmesine, işsizliğin artmasına, vergi gelirlerinin azalmasına, bütçe açıklarının artmasına, devlet yönetiminin zorlaşmasına toplumsal barışın bozulmasına, tüketici haklarından söz edilememesine sebep olan ve dış ticareti de olumsuz yönde etkileyen yani bir ülke halkına bu denli ağır ekonomik ve toplumsal bedel ödettilen kayıtdışı ekonomi gerçeği üzerinde ekonominin işlerliğine zarar vermeden piyasaları ürkütmeden gerek siyasi otoritenin gerekse bürokrasinin artık kararlı bir şekilde durması gerekmektedir.²

¹ Mustafa Ali SARILI, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler", Vergi Sorunları, Sayı:167, Ağustos 2002, s:131

² Kadir BOY, "Kayıtdışı Ekonomi ve Gelir İdaresinin Yeniden Yapılanma Gerekliği", Vergi Dünyası, Sayı:247, Mart 2002, s:21

Temel ekonomik göstergelerin, ekonomik ve sosyal politikaların doğru olarak belirlenebilmesi açısından kayıtdışı ekonominin boyutlarının gerçekçi bir biçimde tahmini son derece önemlidir. Ülkemizde kayıtdışı ekonominin boyutlarını ölçmeye yönelik çalışmalar sonucunda birbirinden oldukça farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Ancak ülkemizde yaşanan kayıtdışı ekonominin çok önemli boyutlarda olduğu, hemen hemen herkes tarafından kabul edilmektedir.³

Ekonomik ve mali sistemimizin en önemli kısıtlayıcı etkeni, kayıtdışı ekonominin büyüklüğüdür. Kayıtdışı ekonominin tanımı ve büyüklüğü konusunda farklı görüşler bulunmakla beraber, ekonomide yarattığı gelirin farklı tahmin yöntemlerine göre GSMH'nın yüzde 40'ı ile yüzde 30'u arasında olduğu tahmin ediliyor.⁴

Yabancı literatürde kayıtdışı ekonomiyi ifade etmek üzere ortaya konulan;

- √ Black economy (Kara Ekonomi)
- √ Paralel Economy (Paralel Ekonomi)
- √ Cash Economy (Nakit Para Ekonomisi)
- √ Secod Economy (İkinci Ekonomi)
- √ Clandestine Economy (Gizli Ekonomi)
- √ Shadow Economy (Gölge Ekonomi)
- √ Dual Economy (İkili Ekonomi)
- √ Submerge Economy (Gizli Ekonomi)
- √ Gray Economy (Gri Ekonomi)
- √ Subterranean Economy (Yeraltı ekonomisi)
- √ Hidden Economy (Gizli Ekonomi)
- √ Subeconomy (Alt Ekonomi)

³ Güllü TÜRKOĞLU, "Ülkemizde Kayıtdışı Ekonominin Sınıflandırılması", Vergi Denetmenleri Derneği, Sayı:28, Nisan-Mayıs 1997, s:62

⁴ Abdullah ASLAN,"Kayıtdışı Ekonomi Üzerine", Vergi Dünyası, Sayı:241, Eylül 2001, s:9

- √ Household Ekonomi (Hanehalkı Ekonomisi)
- √ Twilight Economy (Alacakaranlık Ekonomisi)
- √ Illegal Economy (Yasadışı Ekonomi)
- √ Underground Economy (Yer altı Ekonomisi)
- √ Informal Economy (Gayrı Resmi Ekonomi)
- √ Unobserved Economy (Gözlemdışı Ekonomi)
- √ Invisible Economy (Görünmez Ekonomi)
- √ Unofficial Economy (Gayrı Resmi Ekonomi)
- √ Irregular Economy (Düzensiz Ekonomi)
- √ Unrecorded Economy (Kayıtdışı Ekonomi)
- √ Marginal Economy (Marjinal Ekonomi)
- √ Unreported Economy (Beyandışı Ekonomi)
- √ Moonlight Economy (Ayışığı Ekonomisi)

gibi çok sayıdaki kavrama bakmak bile tanım güçlüğü konusunda bir fikir vermektedir.⁵

Kavram konusundaki çeşitlilikten sonra, kayıtdışı ekonominin gerek yabancı araştırmacılar gerekse ülkemizdeki araştırmacılar tarafından yapılmış bazı tanımlarını vermek, kayıtdışı ekonominin anlaşılması ve değişik yönlerinin ortaya çıkarılması veya en azından bu konudaki problemlerin görülmesi açısından yararlı olacaktır.

Yeraltı ekonomisi, yasal veya yasadışı, eksik beyan edilen veya hiç beyan edilmeyen gelir getirici faaliyetler demektir.⁶

Düzensiz ekonomi, beyan edilmeyen veya ekonomik faaliyetleri gözlemekte kullanılan mevcut tekniklerle ölçülemeyen ekonomik faaliyetlerdir.

⁵ Yılmaz ILGIN, "Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları" DPT Uzmanlık Tezi, Nisan 1999, Ankara, s:8

⁶ Carol S.CARTON, "The Underground Economy: An Introduction", Survey of Current Business, May 1984, Vol:64, s:21

Yeraltı ekonomisi, para ve benzeri mallarla ödemesi yapılan, ancak işsizlik oranı ve vergilenebilir gelir gibi resmi istatistiklere kaydedilmeyen işlemleri tanımlar.⁷

Gizli ekonomi, sosyal boyutları ve sınırları, tartışmalara son verecek mükemmel bir tanımla kavranması mümkün olmayan, ancak tecrübe ile bilinen bir olgudur. Onu bir obje olarak değil, bir süreç olarak algılamak gerekir. Kayıtdışı ekonomi başlı başına bir şey değil, benzer faaliyetlerin bir yasal ve sosyal çevrede düzenlenmesine rağmen, toplumun kurumları tarafından düzenlenmemesi temel özelliği ile karakterize edilen gelir yaratıcı bir süreçtir.⁸

Gayri resmi sektör faaliyetleri, geniş ölçüde gözden kaçan, nadiren desteklenen, sıklıkla düzenlenen, bazen hükümetler tarafından aktif bir şekilde vazgeçirilmeye çalışılan faaliyetlerdir.⁹

Gayri resmi ekonomi, kavram olarak milli gelir hesapları tanımı içinde olmasına rağmen, yeterli kontrol ve denetim imkanı olmadığı için kapsanamayan, piyasa koşullarında gerçekleşen ekonomik faaliyetlerden oluşur.¹⁰

Ülkemizde yapılan çalışmalardaki bazı tanımlamalar ise şöyledir:

Kayıtdışı ekonomi; mal ve hizmet üretimine konu olması karşılık ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle bütünüyle tespit edilemediğinden

⁷ C.P. SIMON and A.D. WHITE, "Beating the System: The Underground Economy", Boston: Auburn House Publication Co., MA, s:xi

⁸ M. CASTELLS and A.PORTES, "World Underneath: The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy", In The Enformal Economy:Studies in Advanced and Less Developed Countries, Benton LA, Baltimore and London, The John Hopkins University Pres, 1989, s:11-12

⁹ G.M. MEIER, "Leading Issues in Economic Development", Fifth Edition, Newyork-Oxford, Oxford University Pres, 1989, s:148

¹⁰ K.F. McCROHAN and J.D.SMITH,"A Consumer Expenditure Approach to Estimating the Size of the Underground Economy", Journal of Marketing, April 1986, s:49

milli muhasebe kayıtlarında yer almayan ve GSMH büyüklüklerine yansımayan alanları kapsamaktadır.¹¹

Ekonomik faaliyetlerin fiilen gerçekleşmiş olmasına rağmen bu faaliyetlerle ilgili kayıtların tutulmaması olarak nitelendirilen kayıtdışı ekonomi, kamu idarelerinin denetimi dışında kalan her türlü ekonomik işlem ve faaliyetlerdir. Diğer bir ifadeyle, kayıtdışı ekonomi resmi kayıtlara girmeyen, kanuni belgelerle belgelendirilmeyen, yetkili kamu organlarınca normal kurallar çerçevesinde kontrol edilemeyen ve milli gelir hesaplarında dikkate alınmayan ekonomik işlem ve faaliyetlerin tamamıdır. Genel bir tanımla; kayıtdışı ekonomi; GSMH hesaplarını elde etmede kullanılan istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümüdür.¹²

Genel anlamıyla kayıtdışı ekonomi; resmi kayıtlara girmeyen ve belgelendirilemeyen, bir başka anlatımla milli muhasebe kayıtlarında görülmeyen, GSMH büyüklüklerine yansımayan tüm faaliyetler olarak nitelendirilebilir.¹³

Kayıtdışı ekonomi; ekonomik faaliyetin fiilen gerçekleşmiş olmasına rağmen bu faaliyetle ilgili kayıtların tutulmaması, ekonomik faaliyetin gerçek boyutlarının altında veya sahte belge kullanılarak gerçek boyutunun üstünde kayıtlara intikal ettirilmesidir.¹⁴

Kayıtdışı ekonomi; hiçbir belgeye dayandırılmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik olayın (alış-satış)

¹¹ Adil TEMEL, Ayşegül ŞİMŞEK, Kuddusi YAZICI; “Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü”, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Gn. Md.DPT, Ankara, 1994, s:1

¹² Türkmen DERDİYOK, “Türkiye’nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini”, Türkiye İktisat Dergisi, Sayı:14, Mayıs 1993, s:54

¹³ Sadık KIRBAŞ, “Kayıtdışı Ekonomi Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları”, TESAV Yayınları, 1995, s:4

¹⁴ Emin ÖZDEMİR, “Kayıtdışı Ekonomi ve Alınması Gereken Önlemler”, Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:73, Temmuz-Ağustos 1994, s:7

devletten ve işletme ile ilgili üçüncü kişilerden (ortaklar, alacaklılar, kazanca katılan işçiler vs.) tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı (resmi) ekonominin dışına çıkartılmasıdır.¹⁵

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler; bildirilmeme, eksik bildirilme, gözlemlenememe, istatistik yöntemlerin yetersiz kalması vb. nedenlerle milli gelir hesaplarına dahil edilemeyen, ülkede uygulanmakta olan iktisat politikası araçları ile amaçları arasındaki farkın gittikçe açan, istenilen sonuçlara ulaşmayı zorlaştıran her türden düzenlemeye başkaldırı niteliği taşıyan faaliyetler bütünüdür.¹⁶

Kayıtdışı ekonomi; devletin yarattığı her değerden veya her hizmetten pay aldığı vergilendirilmesi gerektiği bir gelir elde ettiği halde devletin finansmanına hiç katkıda bulunmayan ya da çok az katkıda bulunan kişilerin oluşturduğu ticari, sınai ve diğer faaliyetlerin bütünüdür.¹⁷

Kayıtdışı ekonomi; genel ifadeyle, kamu otoritesinin denetimi dışında meydana gelen her türlü ekonomik işlem veya faaliyet olarak tanımlanabilir.¹⁸

Kayıtdışı ekonomi; devletin ekonomik (vergi), istatistiki ve toplumsal kayıtları dışında kalan ve denetlenemeyen etkinliklerdir.¹⁹

Kayıtdışı ekonomi, kamunun denetimi dışındaki ekonomik faaliyetler olarak da tanımlayabiliriz. Bireylerin veya işletmelerin ekonomik faaliyet ve işlemlerini kamunun denetimi dışında tutmasının en önemli nedeni ise vergi kaçırma arzusudur.

¹⁵ Osman ALTUĞ; "Kayıtdışı Ekonominin Kayıt Altına Alınarak Vergilendirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun Tasarısı Taslağı", 1994

¹⁶ Müfit AKYÜZ; "Kuraldışı Ekonomi: Terminolojik Bir Not", Öneri, M.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:1, Haziran 1994, s:16

¹⁷ Ertan ÖZDEMİR; "Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilmesi", Dünya Gazetesi, 9 Mayıs 1994, s:6

¹⁸ Sakıp ŞEKER; "Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", Yaklaşım Dergisi, Sayı:25, Ocak 1995, s:76

¹⁹ İsmail KILINÇ; "Kayıtdışı Ekonomi", Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ağustos 1994, s:2

Batı ülkelerinde, kayıtdışı ekonomi denildiğinde daha çok uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi yasadışı sektörler akla gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise bunlar da dahil olmak üzere kayıtdışı ekonomi daha çok eşya ve hizmet akımlarının belgelendirilememesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.²⁰

Yukarıdaki tanımlamalarda ortak özelliklerin; ekonomik faaliyetlerin resmi belgelere dayandırılmaması, böylece resmi kayıtlara girmemesi, bunun sonucunda vergisel yükümlülükler de dahil olmak üzere, ekonomik ve mali karar organlarının egemenlik alanının dışına çıkarılması üzerinde toplandığı görülmektedir.

Kayıtdışı ekonomi ‘makro’ bir kavramdır. Ekonomik, hukuki, vergisel ve sosyal boyutları da mevcuttur. Çok mütevazı bir tanımla kayıtdışı ekonomi; devletin koyduğu kurallara uyulmamasıdır.²¹

Günümüz ekonomilerinin önemli sorunlarından biri olan kayıtdışı ekonomi, nedenleri, sonuçları ve işleyişi bakımından karmaşık ve çok boyutludur. Bu sebeple kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınması hem gelişmekte olan ülkeler için hem de gelişmesini tamamlamış ülkeler için çözüm getirilmesi gereken bir sorun olmaktadır.²²

1.2. Kayıtdışı Ekonominin Unsurları

Ekonomi bir bütün olarak ele alındığında, ekonomik faaliyetlerin toplam hacmi kayıtlı ve kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin toplamından oluşur. Kayıtdışı ekonomi büyüdükçe kayıtlı ekonomi küçülür. Ancak toplam ekonomik faaliyet hacmi içerisinde illegal yollardan sağlanan kaynaklar da

²⁰ Sait ENGİNDENİZ, “Türkiyede Gelir Vergisi Açısından Kayıtdışı Ekonomi ve Tarımsal Gelirlerin Vergilendirilmesinin Önemi”, Vergi Sorunları Dergisi, Ekim 1994, Sayı:92, s:119

²¹ Salih ÖZEL, “Kayıtdışı Ekonomi Kavramı Sorunları ve Çözüm Önerileri”, Yaklaşım, Sayı:71, Kasım 1998, s:14-15

²² Ali ÇİMAT- Mehmet AVCI, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Vergi Sisteminden Kaynaklanan Nedenleri ve Çözüm Önerileri”, Vergi Denetmenleri Derneği Dergisi, Sayı:66, 2003,s:45

mevcuttur. Karapara denen bu kaynaklar, kayıtdışı ekonomi içerisinde mevcut olduğu gibi kayıtlı ekonomi içinde de vardır.²³

Resmi ekonomide kamu sektörünün tüm faaliyetleri kayıtlı olduğundan, kayıtdışı ekonomi dendiğinde akla özel sektör faaliyetleri gelmelidir. Söz konusu faaliyetler; vergi kaçakçılığı, faturasız alışverişler, haksız yere muafiyet, indirim ya da sübvansiyonlardan yararlanma, sigortasız çalışma, ikinci bir işte çalışma, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, falcılık, bireyin vücudunu ya da organlarını satması gibi yasalara aykırı olabileceği gibi, komşuya yardım, çocuk bakıcılığı, ev işlerinin yapılması (do it yourself) gibi ‘masum’ faaliyetleri de kapsayabilir.²⁴

Kayıtdışı ekonomi iki açıdan büyük bir öneme sahiptir. Bir defa toplam ekonominin bir bölümü resmi kayıtlara girmediği sürece, ekonominin gerçek boyutunu ve ekonomik büyüklüklerin göreceli ağırlığını saptamak mümkün değildir. Buna bağlı olarak, ekonomik sorunlara tanı koymak ve geliştirilen politikaların uygulanışında da etkinliğin sağlanması olası değildir.²⁵

Kayıtdışı ekonominin içinde yer alan ve birbirinden farklılık gösteren unsurları gelir elde edenler açısından üçe ayırmak mümkündür.²⁶

- √ Yeraltı ekonomisi
- √ Yarı kayıtlı ekonomi
- √ Kayıtlara hiç girmeyen ekonomi

²³ Halim İPEK, “Karapara ve Karaparanın Aklanması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998

²⁴ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU;”Gizli Ekonomi, Tanımı, Sebepleri, Türkiye’deki Boyutları”, İktisat Dergisi, Şubat-Mart 1993, s:40

²⁵ İzzettin ÖNDER, “Kayıtdışı Ekonomi ve Vergileme”, İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:23-24, Ekim 2000-Mart 2001

²⁶ Şinasi AYDEMİR;”Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi” Maliye Hesap Uzmanları Derneği, İstanbul 1995, s:11

Yukarıda sayılan üç unsurun ortak özelliği; gelir elde edenlerin, elde ettikleri gerçek gelirlerinin, bir kısmını veya tamamını kayda geçirmiyor ve bu gelirler üzerinden de ödemesi gerekenden daha az vergi ödüyor veya hiç vergi ödemiyor olmalarıdır.²⁷

1.2.1. Yeraltı Ekonomisinin Unsurları (Yasadışı Faaliyetler)

Kayıtdışı ekonominin diğer bir şekli olan yasadışı faaliyetler toplumun zararlı ve ahlak dışı olarak gördüğü, kötü olarak gördüğü kanunen yasaklanmış faaliyetlerdir. Kayıtlı ekonomik faaliyet olarak yürütülmesi yasaklanmış olan faaliyetler doğal olarak kayıtdışı faaliyetlerdir.

Ekonomik faaliyetlerden bir kısmının çeşitli sebeplerle yeraltına kayması vergilendirilebilir kaynakların da yeraltına kayması anlamına gelmekte ve sonuçta vergi kaybı doğmaktadır.²⁸

Daha çok kamu düzenini ilgilendiren ve devletin güvenlik güçlerinin uğraşı alanı içerisinde olan bu faaliyetleri;

- √ Silah kaçakçılığı,
- √ Uyuşturucu kaçakçılığı,
- √ Kıymetli maden kaçakçılığı,
- √ Tarihi eser kaçakçılığı,
- √ Kalpazanlık,
- √ Sahte pasaport,
- √ Vize ticareti,
- √ Gayri yasal iş takibi,
- √ Çek-senet tahsilatı,
- √ Tefecilik,

²⁷ Mustafa Ali SARILI, a.g.m., s:132

²⁸ Gülay YILMAZ, "Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı İle İlgili Yaklaşımlar ve Türkiye'de Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı", M.Ü. İİBF Dergisi Özel Sayı, Cilt:XIV, Sayı:1, 1998, s:483

- √ Rüşvet,
- √ Kadın ticareti,
- √ Organ ticareti olarak saymak ve bunları arttırmak mümkündür.²⁹

Bu yasadışı faaliyetlerden elde edilen gelire karapara, bu paraya yasal bir kazanç görünümü kazandırılmasına karaparanın aklanması denmektedir.

Esas itibariyle kanunların suç saydığı fiillerin öncül suçlar vasıtasıyla işlenmesinden elde edilen para veya para yerine geçen evrak ve senetleri mal veya gelirleri ve bir para biriminden diğerine çevrilmesi de dahil olmak üzere elde edilen her türlü ekonomik menfaat ve değeri karapara olarak tanımlamak mümkündür ve kayıtdışı ekonominin var olduğu ülkelerde yaygın olduğu bir gerçektir.³⁰

1.2.2. Yarı Kayıtlı Ekonominin Unsurları

Vergi idaresinin bilgisi dahilinde bulunmakla birlikte kazancının bir kısmı vergi dışı kalmış mükellefler bu grubu oluşturmaktadır. Kazancın vergi dışı kalması devletin iradesine dayanıyorsa bu durum yasalarla getirilen düzenlemelerle olur. Vergi idaresinde mükellef olarak görünüp de kazancının bir kısmını matraha ilave etmeyenler de yarı kayıtlı ekonominin diğer bir unsurunu oluşturmaktadırlar. Bunlar de gelirlerini yasalara aykırı olarak kayıtdışına çıkaran mükelleflerden oluşmaktadır.³¹

Faaliyetleri yasal olup ancak bu faaliyetlerden elde edilen gelirlerin büyük bir kısmı kayıtdışında kalan kişilerin faaliyetleri yarı kayıtlı ekonomi

²⁹ Şinasi AYDEMİR; "KOBİ'ler ve Kayıtdışı Ekonomi", TOSYÖV Yuvarlak Masa Toplantıları, Kasım 1994, Ankara, s:14

³⁰ Mustafa ÇOLAK, "Kayıtdışı Ekonominin Vergisel Görüntüsünün İrdelenmesi", Yaklaşım Dergisi, Sayı:103, Temmuz 2001, s:196

³¹ Malik GÜNDAY; "Vergi Kaynağı Olarak Kayıtdışı Ekonomi", Vergi Sorunları, Ağustos 1996, Sayı:95, s:66

içerisinde yer almaktadır. Bu tür faaliyetleri yürüten mükellefleri kendi aralarında ikiye ayırmak mümkündür.³² Bunlar:

- √ Yasal olarak gelirleri kayıtdışında kalan mükellefler,
- √ Gelirlerini yasalara aykırı olarak kayıtdışına çıkaran mükellefler.

1.2.2.1. Yasal Olarak Gelirleri Kayıtdışında Kalan Mükellefler

Ülkemizde bazı vergi mükelleflerinin elde ettikleri gelirlerin tespit edilmesinde güçlük çekilmesi nedeniyle bu gelirler, vergi kanunlarıyla muafiyet kapsamına alınarak vergi dışında bırakılabilmekte veya ödenecek vergi devlet tarafından götürü usul ile belirlenebilmekteydi. Diğer bir ifadeyle, bu mükelleflerin faaliyetleri sonucunda elde ettikleri kazançların yasal olarak kayıtdışında bırakılmasına izin verilmekteydi. 01.01.1999 tarihine kadar, götürü usule tabi mükelleflerin gerçek gelirleri yasal olarak kayıtdışında kalmaktaydı. Götürü usule tabi mükellefler, kendileri yeterince vergi ödemedikleri gibi asıl vergiyi ödemesi gerekli kesimin de kazançlarını tam olarak beyan etmesine engel olmakta dolayısıyla onların da daha az vergi ödemesine neden olmaktadır. Götürü usulde vergilendirilen mükelleflerin, bir yandan kendi faaliyetlerinden elde ettikleri gelirleri kayıtdışında kalmakta, diğer taraftan da iktisadi ilişkide bulundukları diğer mükelleflerin belge düzenini bozarak onların faaliyetlerinin de kayıtdışında kalmasına sebep olmakta ve dolayısıyla kayıtdışı ekonominin daha çok büyümesine neden olabilmekteydi.³³

³² Şinasi AYDEMİR, "Kayıtdışı Ekonomi Üzerine (I)", Vergi Dünyası, Sayı:161, Ocak 1995, s:76

³³ Mustafa Ali SARILI, a.g.m., s:134

1.2.2.2. Gelirlerini yasalara aykırı olarak kayıtdışına çıkaran mükellefler

Ekonomik hayatı gözlemleyen herkesin üzerinde fikir birliği ettiği ve gelirlerinin önemli bir bölümünü kayıtlara geçirmediği ve yeterince vergi ödemedikleri genel kabul gören iş kolları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:³⁴

- √ Kendisini hayat standardı üzerinden ödene vergiye endekslemiş olan serbest meslek erbabı (doktorlar, muhasebeciler ve avukatlar)
- √ Kereste ve mobilya ticareti yapanlar,
- √ Oto galerileri,
- √ Emlak komisyoncuları,
- √ Kum ocakları,
- √ Kaçak olarak yurda giren içki, sigara, akaryakıt, kömür, demir ve çelik ticareti ile uğraşanlar,
- √ Kuyumcular,
- √ Döviz büroları,
- √ Yüksek ücret alan ücretliler,
- √ Özel inşaat yapan müteahhitler
- √ Proje büroları
- √ Bir kısım yetkili müesseseler,
- √ Tekstil-iplik piyasasında çalışanlar
- √ Gayrimenkul kiraya verenler
- √ Spot piyasasında dayanıklı tüketim malları satanlar
- √ Küçük sanayi bölgelerinde oto tamir bakımı yapanlar
- √ Oto yedek parçası satanlar
- √ Deri imalatı ve satışı ile uğraşanlar
- √ Otel, lokanta ve eğlence yeri işletenler
- √ Yüksek rant elde eden arsa ve bina sahipleri
- √ Sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleyenler
- √ Tarımsal ürünleri alıp satanlar.

³⁴ Şinasi AYDEMİR, a.g.e., S:17-18

- √ Matbaacılar,
- √ Tahtakale ve Doğubank tarzı faaliyette bulunan tacirler,
- √ Oto çekicileri,

Yukarıda sayılan işlerle uğraşan herkes kayıtdışı ekonominin bir unsuru ve vergi kaçıran kişi değildir. Her sektörde yasalara uymaya ve vergisini tam olarak ödemeye gayret eden kişi ve kuruluşların bulunduğu da göz ardı edilmemesi gerekir.

1.2.3. Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonominin Unsurları

Her yerde rastlanmakla birlikte özellikle büyük kentlerde daha sıkça görülen bu mükelleflere aşağıdaki örnekler verilebilir:³⁵

- √ İşportacılar,
- √ Hamallar,
- √ İş takipçileri,
- √ Boş buldukları yerleri otopark olarak işletenler,
- √ Belediye hallerine girmeyen sebze ve meyve satıcıları,
- √ Şehir içi nakliyat yapan bir kısım kişiler,
- √ Belli bir işyeri olmaksızın küçük çapta imalat ve satış yapanlar,
- √ Canlı hayvan ticareti yapanlar,
- √ Küçük çaplı tamir-bakım işiyle uğraşanlar,
- √ İnşaat işçileri,
- √ Jeton ve bilet satanlar,
- √ Gezici imalat yapanlar (kalaycı gibi)
- √ Tesisatçılar (gezici),
- √ Elektrikçiler (gezici)
- √ Şoför muavinleri,
- √ Terziler,

³⁵ Şinasi AYDEMİR, a.g.m., s:80

- √ Berberler,
- √ Ayakkabı boyacıları,
- √ Çıraklar ve kalfalar,
- √ Oto yıkayıcıları,
- √ Değnekçiler,
- √ Çiçekçiler,
- √ Hurdacılar,
- √ Çöp toplayıcılar,
- √ Özel korumalar,
- √ Organizatörler.

Yukarıda sayılan kişilerin faaliyetlerinin tespit edilmesinin güçlüğü ve küçük çaplı olması marjinal sektör olarak nitelendirilmesine neden olmakta ve bu kişilerin yapmış oldukları faaliyetlerin toplamı gerçekte kayıtdışı ekonominin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Yapılan çeşitli araştırmalarda kayıtdışı ekonominin;

- √ Ekonomide kaynakların etkin kullanılamamasına, verimliliğin düşmesine, işgücünün niteliksizleşmesine,
- √ İşçi ve işveren sendikacılığının güç kaybetmesine
- √ Sosyal güvenlik kapsamının daralması, sigorta prim gelirlerinin düşmesi ve neticede SSK'nın çöküşüne kadar uzanan olumsuz gelişmelere,
- √ İşletmelerin fon vs. kesintileri nedeni ile optimum boyutta çalışmaktan kaçınmalarına ve kayıtdışılığı seçmelerine,
- √ Ekonomi yönetiminde kullanılan istatistiki değerlerin yanlışlığı nedeniyle verilecek kararlarda hata payının Artışı, izlenen ekonomik ve mali politikalarda sorunlara,
- √ Devletin yeterli ve düzenli bir gelir akışına sahip olmaması nedeniyle kamu açıkları ve sonucunda rant ekonomisinin oluşmasına,
- √ Vergi yükünün işçi ve işverende toplanmasına,

√ Düzenli çalışan, düzenli vergi ödeyen işletmelerin karşısında, vergisini ödemeyerek rekabette üstünlük kazanan işletmelerin yer almasına ve böylece haksız rekabet şartlarının yaygınlaşmasına yol açtığı tespit edilmiştir.³⁶

³⁶ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, "Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilmesi", İşveren Dergisi, Kasım 1997, s:19

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAYITDIŞI ve YERALTI EKONOMİSİNİN NEDENLERİ

Kayıtdışı ekonominin değişik görünümelerde ortaya çıkması, her ülkenin, tarihsel süreç boyunca; ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bakımdan farklı özellikler göstermesi ve bu konularda farklı gelişimler kaydetmesi ile yakından ilgilidir. Vergileme anlayışındaki farklılık, vergisel faktörlerin durumundaki farklılık, ekonomik ilişkilerin türü, düzeyi ve gelişmişlik derecesi, sosyal doku ve toplumsal psikolojideki farklılığın yanı sıra ve belki de daha ön planda, siyasi iradenin bu konuya yaklaşımının etkisi önemlidir. Her bir ülkede, bu faktörlerden hangilerinin ve ne derecede, kayıtdışı ekonominin doğması ve gelişmesi bakımından etkili olduğu, bu değişik görünümleri de açıklayıcı olmaktadır.

1

Günümüzde kayıtdışı ekonomiyi doğuran faktörlerin neler olduğu konusunda belirleme yaparken yukarıda kısaca özetlediğimiz, ulusal faktörlerin yanı sıra, küreselleşme sürecini yaşamakta olan dünya kapitalizminin ulus ekonomileri üzerinde meydana getirdiği etkilerin de gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Nitekim, kayıtdışı ekonomi konusunda 1960'lardan günümüze uzanan literatürde, kayıtdışı ekonominin sebebi olarak; vergi ve benzeri yükümlülükler ile devletin düzenleyici işlemleri ve bunların getirdiği yük üzerine vurgu yapıp ve dikkatler bu noktada yoğunlaştırılmıştır. Son dönem çalışmalarda ise vergi sisteminin adaleti, karmaşıklığı, vergi ahlakı, yolsuzluk.... gibi unsurların da kayıtdışı ekonomi ile ilişkisi ve kayıtdışı ekonomiyi genişletici etkisi üzerinde durulduğu, ayrıca ekonomik gelişmişlik düzeyi, konjonktürel durum, ekonomik istikrarsızlıklar (işsizlik, enflasyon), gelir bölüşümü, üretimin organizasyonu, işletme büyüklüğü gibi diğer ekonomik faktörlerle, psiko-sosyal faktörlerin etkisinden de bahsedildiği görülmektedir.²

¹ Gülay Akgül YILMAZ, 'Kayıtdışı Ekonomi ve Çözüm Yolları', İSMMMO Yayınları, İstanbul, 2006, s.45

² Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e, s.46

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilişkilendirilebilecek yapısal nedenler yanında, uygulanan ekonomik ve mali politikalar ile kamu bürokrasisi de kayıtdışı ekonominin oluşmasına neden olmaktadır.³

Kayıtdışı ekonomi kayıtlı ekonominin en büyük rakibidir. İki ekonomi arasındaki bu rekabette kayıtlı ekonominin genişlemesi için kayıtdışı ekonomi ile bilinçli olarak mücadele edilmesi gerekir.⁴

Bu bakış açısıyla, kayıtdışı ekonomiyi doğuran unsurlar, önce dünya ekonomisinin yaşadığı dönüşümün yarattığı süreçlerin ulusal yansımalarını kasteden şekilde dışsal faktörler bağlamında ele alınacaktır. Daha sonra kayıtdışı ekonominin içsel (ulusal) faktörleri; siyasal faktör, vergisel faktörler, sosyo- psikolojik faktör ve ekonomik faktörler olmak üzere önce genel anlamda ele alınıp sonra Türkiye bağlamında incelenecektir.

2.1. Dışsal Faktörler

Dışa açık ekonomik büyüme modelini benimsemiş fakir ülkeler, dünya milli gelirinden daha fazla pay alabilmek için, uluslararası ticarette rekabet avantajı sağlamak amacıyla, üretim maliyetlerini düşürücü tedbirleri alıp uygulamak zorunda kalmışlardır.

Ekonomik faaliyet alanı, kâr oranlarını yükseltebilmek başka bir deyişle kârı maksimize edebilmek amacıyla, küreselleşme adı altında, ulusal sınırların ötesine, çok uluslu şirketler aracılığıyla dünya ölçeğine yayılmış, kâr maksimizasyonu koşulları neredeyse sermaye ve teknoloji oraya hareket etmiştir. Gelişmekte olan ülkeler, yabancı sermayenin özellikle işgücü maliyetinin düşük olduğu yerleri tercih etmesi sebebiyle, yabancı sermayeyi

³ Sedat GÜNER, “Organize Suç Örgütleri, Karapara ve Aklanması”, Bilgi Yayınları, Ağustos 2003, s:27

⁴ Zeynep ARIKAN, Hakan AY, “Vergiye Karşı Başkaldırı; Nedenleri ve Çözüm Yolları”, Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:83, Mart-Nisan 1996, s:83

ekebilmek ve dünya ekonomisiyle entegre olabilmek için, onun gereklerine ayak uydurmak ihtiyaı duymuşlardır.

Günümüzde kayıtdışı ekonomi, sadece içsel faktörlerce yaratılan ve açıklanabilecek bir olgu olmadığından, kayıtdışı ekonomiyi doğuran sebeplerin tam olarak anlaşılabilmesi, dünya ekonomisinde meydana gelen değişmelerin ulus ekonomisinde kayıtdışı ekonomiyi yaratmak veya beslemek bakımından önemli olan unsurlar üzerinde ne gibi etkiler yarattığının da ortaya konulmasını gerektirir. Bu sebeple Türkiye' deki kayıtdışı ekonominin sebeplerini ortaya koyup kayıtdışı ekonomiyi makul kabul edilebilecek seviyelere çekebilecek uygulamalara yön verecek çözüm nerileri üretmeyi hedefleyen bu çalışmada dünya ekonomisinde meydana gelişmelerin Türkiye ekonomisindeki yansımaları üzerinde de durulacaktır.

2.2. Türkiye'deki Kayıtdışı Ekonomi Bakımından Dışsal Faktörler

Türkiye' de 1980 yılına kadar "ithal ikameci büyüme" yaklaşımı benimsenmiştir. 1970'li yılların sonlarına doğru yaşanan demeler dengesi sorununun da etkisiyle 1980 yılında IMF'nin de finansal desteği ile uygulamaya konulan ekonomik istikrar programı bir taraftan istikrarı sağlayıcı tedbirler içerirken, diğer taraftan da "dışa açık büyüme" stratejisini beraberinde getirmiştir. Serbest piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmak prensip olarak benimsenmiş, küreselleşen dünya ekonomisiyle, önce 1981-87 döneminde dış ticaretin serbestleştirilmesi, arkasından 1989'dan itibaren finansal serbestleştirme ile dünya ekonomisi ile eklemlerme sürecine girilmiştir.

Türkiye'de i borç faiz ödemelerinin konsolide bt içindeki payı 1980 yılından 2002 yılına kadar çok ciddi bir artış göstermiş, 2003 yılından itibaren nispeten düşme eğilimine girmiştir.

Borç Faiz Ödemelerinin Konsolide Bütçe İçindeki Payı
(1980-2005)
Bin YTL (%)

Yıllar	1980	1985	1990	1995	2000	2002	2004	2005
Konsolide Bütçe Harcamaları	1.345	5.395	68.355	1.724.194	46.705.028	115.682.350	152.169.930	168.142.544
Borç Faiz Ödemeleri	32	675	13.966	576.115	20.439.862	51.870.659	56.578.001	56.559.000
Borç Faiz Ödemelerinin Konsolide Bütçe İçindeki Payı (%)	2.3	12.5	20.4	33.4	43.7	44.8	37.1	33.6

Borç Faiz Ödemelerinin Vergi Gelirlerine Oranı
(1980-2005)
Bin YTL (%)

Yıllar	1980	1985	1990	1995	2000	2002	2004	2005
Vergi Gelirleri	747	3.829	45.399	1.084.350	26.503.698	59.631.868	90.092.896	118.950.000
Borç Faiz Ödemeleri	32	675	13.966	576.115	20.439.862	51.870.659	56.578.001	56.559.000
Vergi Gelirlerinden Borç Faiz Ödemelerine Ayrılan Pay (%)	4.2	17.6	30.7	53.1	77.1	86.9	62.7	47.5

Kamusal kaynaklardan önemli bir kısmının borç faiz ödemelerine kullanılmış olması, bütçenin bir kaynak ve gelir transfer aracı olması sebebiyle, bütçenin gelir dağılımı ve kaynak dağılımı etkilerinin yönü hakkında değerlendirme yapabilmek adına başlıca iki soruyu akla getirmektedir.

1. Vergi gelirleri içinde gelir, servet ve harcama vergilerinin ağırlığı veya dolaylı dolaysız vergilerin ağırlığı nasıldır? Başka bir deyişle vergi gelirleri hangi kesimlerden ne ölçüde elde edilmiştir?
2. Borç hangi kesimlerden ne ölçüde alınmış, dolayısıyla faiz ödemeleri hangi kesimlere yapılmıştır?

Vergi hasılatının 1980 yılında yarısından fazlası, % 61.8 gelir vergisinden, % 25.8'i yani neredeyse dörtte biri harcama vergilerinden elde edilirken, 1985 yılında bu oranların birbirine harcama vergileri lehine yaklaştığı, 1990 yılından sonra ise harcama vergilerinden elde edilen hasılatın ağırlığının arttığı görülmektedir.

Vergi Hasılatının; Gelir, Servet ve Harcama Vergileri Bakımından Dağılımı ⁵
(1980-2005) Bin YTL (%)

Yıllar	1980	1985	1990	1995	2000	2002	2004	2005
Gelir Vergileri	61.8	46.2	51.3	39.8	39.6	32.4	29.0	28.1
Servet Vergileri	0.9	0.6	0.9	0.8	1.3	1.2	1.4	2.0
Harcama Vergileri	25.8	48.1	47.8	57.5	59.0	66.3	67.4	67.3
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	

Geniş halk kitlelerine dayalı olarak ve objektif vergileme ile çoğunlukla elde edilen vergi hasılatının yukarıda belirtildiği gibi önemli bir kısmının hangi toplum kesimlerine aktarıldığını görebilmek için iç borç senetlerinin alacaklılara göre dağılımına bakıldığında; 1998 yılından 2004 yılına kadar olan yedi yıllık süreçte devlet tahvili ve hazine bonolarının ortalama % 80.5'inin bankalarca, % 15,6' sının resmi kurumlarca, % 3' ünün özel

⁵ Maliye Bakanlığı Bütçe Gerekçeleri; 1982, 1989, 2006'da yer alan verilerden faydalanılarak hesaplanmıştır.

sektörce, % 0.8'inin hane halkınca alındığı görülmektedir. Vergi gelirlerinin önemli bir kısmını ödeyen hane halkının, alıcılar içindeki oranının bu denli düşük olması, borç faiz ödemelerinden hesaba katmaya değmeyecek bir pay aldıklarını göstermektedir.

Diğer taraftan, devlet tahvili ve hazine bonosunun en önemli alıcılarının bankalar olması, konsolide bütçe harcamaları içinde borç faiz ödemesi adı altında yapılan gelir transferlerinin önemli ölçüde bankalara yapılmış olduğunu ortaya koymaktadır.

İç Borçlanma Senetlerinin Alacaklılara Göre Dağılımı ⁶
(1980-2004) (%)

Yıllar	Bankalar	Resmi Kurumlar	Özel Sektör	Hane Halkı	Toplam
1998	86.8	8.0	3.9	1.3	100
1999	85.3	11.2	2.1	1.3	100
2000	75.9	20.3	3.8	0	100
2001	74.5	22.1	1.5	1.9	100
2002	79.8	14.9	4.3	1.0	100
2003	75.5	21.8	2.7	0.1	100
2004	85.8	11.1	3.2	0	100
Ortalama	80.5	15.6	3.0	0.8	

Türkiye'de 1980' li yıllardan 2000'li yıllara kadar geçen süreçte kısaca özetlemeye çalıştığımız işleyişler, zaten içsel faktörlerin işleyişince bozuk olarak gerçekleşmiş olan gelir dağılımının daha da bozulmasına ve yüksek yoksulluk oranları ile karşı karşıya kalınmasına sebep olmuştur. DPT'nin bir araştırmasına göre, Türkiye'de 1994 yılı itibarıyla, minimum gıda harcaması yöntemine göre yoksulluk oranı %15, temel ihtiyaçlar yöntemine göre

⁶ www.hazine.gov.tr

%38'dir. Yoksulluk, kırsal alanda (%21- %39) kentsel alana (%10 - %34) göre daha yüksektir.⁷

Türkiye ekonomisinde II. Dünya Savaşı sonrası 1976 yılına kadar olan ithal ikameci sanayileşme politikasının izlendiği dönemde ortalama olarak büyüme oranı % 6.3, enflasyon oranı % 9.4, işsizlik oranı % 4.3 ve cari işlemler dengesi 190 milyar dolar iken, IMF destekli istikrar ve büyüme politikalarının izlendiği 1997-2001 döneminde giderek kötüleşmiş, ortalama büyüme oranı % 3.3, enflasyon oranı %59, işsizlik oranı % 7.8 olmuştur.

Dışa açık büyüme modeli doğrultusunda, uluslararası rekabet gücünün ücretlerin daraltılmasına bağlı olarak arttırılmaya çalışılması, yurt içi tüketim talebinin daraltılmasına bağlı olarak, yükselen karlara rağmen yatırımların, düşen ücretlere rağmen istihdamın arttırılamaması ve böylece de düşük ücret, düşük yatırım, düşük büyüme ve düşük istihdam kısır döngüsünün doğmasına sebep olan bir unsur haline gelmiştir.⁸

Bütün bunların bir arada değerlendirilmesiyle, Türkiye 'de ekonomik istikrarsızlık ve buna bağlı olarak gelir bölüşümü adaletsizliği ve yoksulluğun giderek artan sorunlar halini aldığı söylenebilmektedir. Daha önceden de belirtildiği üzere; ekonomik istikrarsızlıklar, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, yoksulluk, benimsenen büyüme modelinin gerektirdiği üretim organizasyonu ve küreselleşme kayıtdışı ekonomiyi genişleten unsurlardır. Türkiye'de kayıtdışı ekonominin genişlemesinde bu faktörlerin etkisi önemlidir.

⁷ Akın İZMİRLİOĞLU, "Gelir Dağılımı Sorunu Kronik ve Yapısal Özellikler Taşıyor", İktisat Dergisi, sayı:418-419, 2001, s.32

⁸ Özlem ONARAN, "Yüksek Karlar Toplumsal Meşruluğunu Nereden Alır?" İktisat Dergisi, sayı: 418- 419, 2001,s.26

2.3. Ulusal (İçsel) Faktörler

2.3.1. Mali Faktörler

Bunlar vergisel faktörlerdir. Marjinal vergi oranları, vergi ceza oranları, vergi denetimleri, vergi aşarı, vergi yükü dağılımındaki adalet gibi unsurların yanı sıra vergi benzeri yükümlülük olan sosyal güvenlik yükümlülüklerinin getirdiği yük de bu grupta ele alınması gereken faktörlerdendir.

Vergi yükünden tamamen kurtulmak veya bu yükü hafifletmek amacıyla faaliyetlerin bir kısmı veya tamamının devletin bilgisi dışında gerçekleştirmek, kayıtdışı ekonominin her zaman tek ve en önemli belirleyici değişkeni olmasa da kayıtdışı ekonomik faaliyetlerinin her durumda vergi kaybı doğurduğu ortadadır.

Bir ülkede uygulanan vergi yasalarının tamamı vergi sistemini oluşturur. Türk Vergi Sistemi, uzmanların dahi izlemekte zorlandıkları karmakarışık bir görünüm arz etmektedir. Çok sayıda yasa, Bakanlar Kurulu kararı, genel tebliğler, genelgeler, mükerrer maddeler, geçici maddeler, sık sık yapılan değişiklikler ve genel kabul görmüş ilkeler ve anayasal ilkelere uygun olmayan düzenlemeler ile sistem bir sistemsizliğe dönüşmüştür.⁹

Ağır vergi yükü, vergiye karşı bir direnç yaratır. Hiç kimse gelirin önemli bir kısmını vergi olarak ödemek istemez. Bu nedenle yüksek vergi oranları kayıtdışılığa yol açar. Ülkemizde gelir vergisinde artan oranlı tarife uygulanmaktadır. İlk vergi dilimi için oran %20 olup %50'ye kadar yükselmektedir. Batılı bir çok ülke ile kıyaslandığında, Türkiye'de gelir vergisi oranları oldukça yüksektir. Bu durum daha az vergi ödemek için mükellefleri kayıtdışılığa iten önemli bir nedendir. Yüksek vergi oranı kurumlar vergisi için de geçerlidir. Ancak kurum kazançlarına uygulanan istisnalar ve indirimler

⁹ Güllü TÜRKOĞLU, "Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri ve Öneriler", Vergi Denetmenleri Derneği, Sayı:29, Haziran-Temmuz 1997, s:13

çok fazladır. Bunlar vasıtasıyla ödenecek kurumlar vergisi miktarı aşağıya çekilebilmektedir.¹⁰

Ekonomik sebepler ile iç içe düşünülmesi gereken mali sebepler, özellikle mali sistemin kendisinde aranmalıdır. Vergi ve vergi benzeri yükümlülükler başlı başına bir kayıtdışılık sebebidir.

Yükümlülerin vergi karşısındaki tavırlarını ‘vergi zihniyeti’ belirler. Vergi zihniyetini ise üç temel faktör belirler. Bunlar vergi adaleti, verginin amacı ve vergi moralidir. Bireyin vergi adaleti ve vergi morali ile ilgili zihniyeti, bir yandan ödeme gücü, diğer yandan da vergi yükü ile ilgili algılamalardan oluşur. Bireyin vergi yükü algılaması ise mutlak değil görelidir. Bunlar kendi ekonomik gücüne göre katlanılan yük, diğer yükümlülükler karşısında katlanılan yük ve nihayet sağlanan kamu hizmetlerine göre katlanılan yük olarak belirlenebilir. Araştırmalar bireyin katlandığı yükü ekonomik gücüne göre daima yüksek algılama eğilimi içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Verginin karşılıksız olması ve vergi vermeyenin hizmetten yararlanma hakkının elinden alınmaması bireyin aşırı yük algılama eğilimini güçlendirmektedir.¹¹

Vergi sisteminin adil olmadığına inanan mükellefler, bu adaletsizliği vergiden kaçınarak veya vergi kaçırarak gidermeye çalışacaklardır. Vergi kaçırma birçok teşvik edici faaliyetle alakalıdır. Genel olarak yüksek oranlar, vergi kaçırmak için bir faktördür. Dahası, bir kişinin vergi kaçırmaya teşebbüs etme olasılığı muhtemelen onun yakalanma olasılığına ve eğer yakalanırsa da cezanın şiddetine olan algılaması ile ilgilidir.¹²

¹⁰ Güllü TÜRKOĞLU, a.g.m., s:14

¹¹ İzzettin ÖNDER, “Vergiye Psikolojik Direniş”, Görüş, TÜSİAD Yayın Organı, Mayıs 1993, Sayı:3, s:51

¹² Carol S.CARTON, “The Underground Economy: An Introduction”, Survey of Current Business, May 1984, Vol:64, s:23

Sık sık çıkarılan vergi aflarını da, bireylerin kayıtdışılığı tercih etme sebebi olarak saymak gerekir. ‘Nasıl olsa af çıkar’ düşüncesi, hem kayıtlı mükellefiyetlerin yerine getirilmesini engellemekte ve böylece tahsilat/tahakkuk oranları düşmekte hem de kayıtdışılığı teşvik etmektedir.¹³

Kayıtdışılığa sebep olan bir diğer durum ise, toplanan vergilerin nasıl harcandığı ve mükelleflerin kamu faaliyetlerinden ne kadar faydalanabildiği ile ilgilidir. Vergi gelirleri etkin bir şekilde ve bireylerin gerekli gördüğü alanlarda kullanılmıyorsa kayıtdışılığa yöneliş de artacaktır.

Elektronik ticaretin gelişmesi ve ticaretin internet aracılığıyla yapılması, alım ve satımın belge düzenlemeksizin yapılmasına, ticaretin kayıtdışına çıkmasına neden olabilmektedir.¹⁴

2.3.1.1. Marjinal Vergi Oranları

Marjinal vergi oranlarının yüksekliğinin, kaçırılan gelirin faydasını arttırdığı için, vergi kaçakçılığını ve kayıtdışı ekonomik faaliyetleri arttıracak genel kabul görmüş bir yaklaşım olmakla beraber, vergi kaçakçılığı yada kayıtdışı ekonomiyi doğurmak bakımından tek başına yeterli olmadığı bir gerçektir. Zira marjinal vergi oranlarının yüksekliği mükellefleri vergi kaçırmak veya kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bulunmak yönünde teşvik etse de, vergi kaçakçılığının bir davranış olarak ortaya çıkması önemli ölçüde vergi kaçırma olanaklarının varlığına bağlıdır. Vergi kaçırma olanakları; denetim oranınca belirlenen yakalanma olasılığı ile vergi ceza oranlarınca belirlenmektedir.

OECD ülkelerinden, Belçika, Danimarka, İsveç ve Hollanda' da vergi oranları nispeten yüksektir. Ancak vergi denetim ve ceza oranları da yüksektir. Yüksek oranlardaki vergiler, bireyleri vergi kaçırmaya teşvik etse

¹³ Yılmaz ILGIN, a.g.t., s:27

¹⁴ Ayşegül Şimşek TANDIRCIOĞLU, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi”, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Gn. Md., DPT Yayınları, Kasım 2002,s:5

de, vergi kaçırma olanaklarının çok düşük düzeyde olması sebebiyle bu ülkelerde vergi kaçakçılığı ve kayıtdışı ekonomi, vergi oranlarının daha düşük olduğu başka ülkelere göre daha düşüktür. Buna karşın İtalya, İspanya gibi vergi oranlarının nispeten daha düşük düzeyde olduğu, buna karşın düşük denetim ve ceza oranları sebebiyle geniş vergi kaçırma olanaklarının olduğu ülkelerde, vergi kaçakçılığı ve kayıtdışı ekonomi daha geniştir. Ayrıca, Amerika da yapılmış bir başka çalışmada, sermaye kazançlarına uygulanan verginin oranı diğerlerine göre daha düşük olmasına rağmen kolayca düşük beyanda bulunmak mümkün olduğu için kaçakçılığın en çok bu gelirden görüldüğü belirtilmiştir.¹⁵

Bu bakımdan, marjinal vergi oranlarının düşürülmesi kayıtdışı ekonomiyi kayda almak bakımından pek önemli bir faktör olarak görülmemelidir. Vergi oranlarındaki düşme vergi kaçırma olanaklarının ortadan kaldırılması ile desteklenmedikçe vergi hasılatını daha da düşürmekten öteye bir işe yaramayacaktır.

2.3.1.2. Türkiye'de Marjinal Vergi Oranlarının Durumu

Türkiye'de gelir vergisinde artan oranlı tarife uygulanmaktadır. 1950 yılından 2005 yılına kadar tarifelerde yer alan ilk ve son dilime uygulanan oranlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

¹⁵ Ömer Faruk BATIREL, "Vergi Politikası: Genel Denge Analizi Optimal Vergileme Son Gelişmeler", M.Ü., İ.İ.B.F Dergisi, Sayı: 1-2, yıl: 1993, s.33

Türkiye'de Uygulanılan Kurumlar Vergisi Oranları ¹⁶
(1960-2006) (%)

Yıllar	Sermaye Şirketleri ve Kooperatiflerde	Diğer Kurumlarda
1960-67	20	35
1968-79	25	35
1980-81	50	35
1982-84	40	40
1986	46	46
1987	46	
1988	46	
1989	46	
1990	46	
1991	46	
1992	46	
1993	46	
1994	25	
1995	25	
1996	25	
1997	25	
1998	25	
1999	30	
2000	30	
2001	30	
2002	30	
2003	30	
2004	33	
2005	30	
2006	20	

¹⁶ Gelirler Genel Müdürlüğü, www.gelirler.gov.tr

Türkiye'de Gelir Vergisi Oranları (1950-2005) ¹⁷ (%)

Yıllar	İlk dilime uygulanan vergi oranı (%)	Son dilime uygulanan vergi oranı (%)	Belli bir düzeyin üstündeki gelire uygulanan oran	Dilim sayısı
1950	15*	45*	100.000 TL'yi aşan gelirler 35	7
1961	10	70	500.000 TL'yi aşan gelirler 60	7
1963-1980	10	68	1.000.000 TL'yi aşan gelirler 60	10
1981	40	75	25.000.000 TL'yi aşan gelirler 66	7
1982	39	74	25.000.000 TL'yi aşan gelirler 65	7
1983	36	74	25.000.000 TL'yi aşan gelirler 65	7
1984	30	68	25.000.000 TL'yi aşan gelirler 60	7
1985	25	63	25.000.000 TL'yi aşan gelirler 55	7
1986	25	45	48.000.000 TL'yi aşan gelirler 50	6
1987	25	45	48.000.000 TL'yi aşan gelirler 50	6
1988	25	45	80.000.000 TL'yi aşan gelirler 50	6
1989	25	45	96.000.000 TL'yi aşan gelirler 50	6
1990	25	45	128.000.000 TL'yi aşan gelirler 50	6
1991	25	50		6
1992	25	50		6
1993	25	50		6
1994	25	55		7
1995	25	55		7
1996	25	55		7
1997	25	55		6
1998	25	55		6
1999	15	40	Ücret dışındaki gelir unsurlarında 5 puan eklenerek uygulanır	6
2000	15	40	Ücret dışındaki gelir unsurlarında 5 puan eklenerek uygulanır	6
2001	15	40	Ücret dışındaki gelir unsurlarında 5 puan eklenerek uygulanır	6
2002	15	40	Ücret dışındaki gelir unsurlarında 5 puan eklenerek uygulanır	6
2003	15	40	Ücret dışındaki gelir unsurlarında 5 puan eklenerek uygulanır	6
2004	15	40	Ücret dışındaki gelir unsurlarında 5 puan eklenerek uygulanır	6
2005	15	35	Ücret dışındaki gelir unsurlarında 5 puan eklenerek uygulanır.	5

¹⁷ Gelirler Genel Müdürlüğü, www.gelirler.gov.tr

* Söz konusu oranlar bekar mükellefler için % 5 oranında arttırılarak uygulanmıştır.

Türkiye'de gelir vergisi tarifesinde ilk dilime uygulanan vergi oranları 1950-2005 döneminde; 1950 yılından 1998 yılına kadar iniş çıkışlar göstermiş, 1985 yılından 1999 yılına kadar ilk dilime %25 olarak uygulanmış olup, 1999 yılından beri ücretliler için %15 diğer gelir vergisine tabi unsurlar için % 20 şeklinde uygulanmaktadır. Türkiye'de ilk dilime 1994 ve 1997 yıllarında uygulanmış oranlar, AB' ye üye ülkelerde aynı yıllarda uygulanmış oranların ortalamasıyla kıyaslandığında, gerek 1994 yılı ortalaması olan % 17.37'nin, gerekse 1997 ortalaması olan % 18.9'un üstünde oldukları görülmektedir.

Son dilime uygulanan oranlar da; 1950 yılında % 45 iken 1961'de % 70'e yükselmiş, 1963-80 arası % 68 olarak uygulanmış, 1981 sonrası yükselerek % 74 olarak uygulanmış, 1985-1990 arası % 45, 1991-93 arası % 50, 1994-1996 arası % 55 olarak uygulanmış, daha sonraları % 45'e indirilen oran, 1999 yılından itibaren % 40-45 olarak, 2005'den itibaren % 40 olarak uygulanmıştır. Türkiye'de son dilime uygulanan ortalama oran olan % 55'de yine 1994 yılı AB ortalaması % 46.45'in ve 1997 yılı ortalaması % 50.75'in üstündedir.

Vergi kaçırma olanakları; denetim oranınca belirlenen yakalanma olasılığı ile vergi ceza oranlarının belirlenmektedir. Vergi kaçırma olanakları elverişli değilse marjinal vergi oranlarının yüksek olması vergi kaçakçılığı için yeterli olmaz, ancak vergi kaçırma olanaklarının elverişli olması durumunda marjinal vergi oranı ne kadar düşük olursa olsun vergi kaçakçılığı ortaya çıkar.¹⁸

¹⁸ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.65

Bazı OECD Ülkelerinde Uygulanılan Kurumlar Vergisi
Oranları ¹⁹

Ülkeler	1994 Yılı	2004 Yılı
Avustralya		34
Avusturya		34
Belçika	28 / 39	40.2
Kanada		44.6
Danimarka	34	32
Finlandiya		29
Fransa	33.4	37.8
Almanya	45/ 30 / 42	52
Yunanistan	35	40
Hollanda	40 / 35	35
Portekiz	36	35.2
İngiltere	25 / 33	30
İtalya	36	37
İspanya	35	35
Macaristan		18
İrlanda	40	24
Japonya		40.9
Kore		30.8
Lüksemburg	33.33	37.5
Meksika		35
Yeni Zelanda		33
Norveç		28
İsveç		28
İsviçre		24.9
A.B.D		39.4
OECD ORTALAMASI	31 / 36.1	34.2
TÜRKİYE	25	33

Türkiye'deki katma değer vergisi normal oranı, yukarıdaki tabloda belirtilmiş olan OECD'ye üye ülkelerde uygulanan oranların ortalamalarına göre, 1976 yılından 2000 yılına kadar daha düşük seviyelerde kalmıştır. Söz konusu oran, 2000 yılında OECD ortalamasını neredeyse yakalamış, 2003 ve 2005 yıllarında OECD ülkeleri ortalamasının üstüne çıkmıştır. Tabloda yer alan ülkelerin Türkiye'ye göre kişi başına gayri safi yurtiçi hasılatlarının daha yüksek olduğu düşünüldüğünde Türkiye'de 2000 yılına kadar nispeten düşük gibi görünen oranların satın alma gücü üzerinde diğer ülkelere göre daha

¹⁹ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.66

önemli olumsuz etki yarattığı kuşkusuzdur. Dolayısıyla KDV oranının nüfusun % 25'inin yoksulluk sınırının altında olduğu ve nüfusun 1994 yılında % 60'inin milli gelirin % 26.1 'ini, 2003 yılı itibarıyla ise % 31.0'ini paylaştığı bir ülkede KDV oranlarının OECD standartlarına yakın oranlarda uygulanması, vergilemede adalet ilkesinin de önemli ölçüde sarsıldığını bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Bazı OECD Ülkelerinde ve Türkiye'de Uygulanılan Standart KDV Oranları (1976-2005) ²⁰

Ülkeler/Yıllar	1976	1980	1984	1988	1980	1992	1994	1996	1998	2000	2003	2005
Avustralya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10.0	10.0	10.0
Avusturya	18.0	18.0	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0
Belçika	18.0	16.0	19.0	19.0	19.0	19.5	20.0	21.0	21.0	21.0	21.0	21.0
Kanada	-	-	-	-	-	7.0	7.0	7.0	7.0	7.0	7.0	7.0
Danimarka	15.0	22.0	22.0	22.0	22.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0
Finlandiya	-	-	-	-	-	-	22.0	22.0	22.0	22.0	22.0	22.0
Fransa	20.0	17.6	18.6	18.6	18.6	18.6	18.6	20.6	20.6	20.6	19.6	19.6
Almanya	11.0	13.0	14.0	14.0	14.0	14.0	15.0	15.0	16.0	16.0	16.0	16.0
Yunanistan	-	-	-	16.0	18.0	18.0	18.0	18.0	18.0	18.0	18.0	18.0
Macaristan	-	-	-	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0
İrlanda	20.0	25.0	23.0	25.0	23.0	21.0	21.0	21.0	21.0	21.0	21.0	21.0
İtalya	12.0	15.0	18.0	19.0	19.0	19.0	19.0	19.0	20.0	20.0	20.0	20.0
Japonya	-	-	-	-	3.0	3.0	3.0	3.0	5.0	5.0	5.0	5.0
Kore	-	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0
Lüksemburg	10.0	10.0	12.0	12.0	12.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0
Meksika	-	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0
Hollanda	18.0	18.0	19.0	20.0	17.5	17.5	17.5	17.5	17.5	17.5	19.0	19.0
Norveç	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	23.0	23.0	23.0	24.0	25.0
Portekiz	-	-	-	17.0	17.0	16.0	16.0	17.0	17.0	17.0	19.0	19.0
İspanya	-	-	-	12.0	12.0	13.0	16.0	16.0	16.0	16.0	16.0	16.0
İsveç	17.7	23.46	23.46	23.46	23.46	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0
İsviçre	-	-	-	-	-	-	6.5	6.5	6.5	7.5	7.6	7.6
İngiltere	8.0	15.0	15.0	15.0	15.0	17.5	17.5	17.5	17.5	17.5	17.5	17.5
Çek Cumhuriyeti	-	-	-	-	-	-	22.0	22.0	22.0	22.0	22.0	19.0
İzlanda	-	-	-	-	22.0	22.0	24.5	24.5	24.5	24.5	24.5	24.5
Yeni Zelanda	-	-	-	10.0	12.5	12.5	12.5	12.5	12.5	12.5	12.5	12.5
Polonya	-	-	-	-	-	-	22.0	22.0	22.0	22.0	22.0	22.0
Ortalama	15.6	16.6	17.4	16.9	16.5	16.5	17.5	17.8	17.9	17.8	17.8	17.7
Türkiye	-	-	-	10.0	10.0	10.0	15.0	15.0	15.0	17.0	18.0	18.0

²⁰ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.68

Vergi oranlarının ortalamanın üstünde olması vergilemenin mali sınırı ile ilgili tartışmayı gündeme getirecek bir husustur. Mükelleflerin vergi oranları ile ilgili düşünce ve değerlendirmeleri ise vergilemenin psikolojik sınırı konusunda tartışma yaratır. Genel olarak Türkiye'de çeşitli toplum kesimlerinin vergi oranlarının yüksek olduğu gerekçesi ile düşürülmesi yönünde görüş beyan ettiklerine sıkça rastlanmaktadır. Bu konudaki gözlemler mükelleflerin vergi oranlarını yüksek olarak algıladıklarını düşündürmektedir. Diğer taraftan, İstanbul'da yapılmış olan bir anket çalışması bu konu ile ilgili ampirik sonuçları da ortaya koymaktadır. Söz konusu çalışmanın sonuçlarına göre; mükelleflerin % 90'ı gelir vergisi, % 73.6'sı kurumlar vergisi oranını, % 90'ı katma değer vergisi oranlarını ve % 71.3'ü özel tüketim vergisi oranlarını yüksek bulmaktadırlar ²¹. Bu ampirik sonuç ile vergi kaçakçılığı ve kayıtdışı ekonominin büyüklüğü, Türkiye' de vergilemenin ekonomik sınırına gelinmemiş olmakla beraber mali ve psikolojik sınırına gelinmiş olabileceği düşüncesini yaratmaktadır.

2.3.1.3. Sosyal Güvenlik Yükümlülüklerinin Getirdiği Yük

Kayıtdışı ekonomi ile kayıtdışı istihdam adeta birbirini tamamlayan iki sektör oluşturmakta, birinci kavram ekonomik faaliyetlerin kayıtdışı kalışını, ikinci kavram ise bunların sosyal boyutlarını ifade etmekte ve birbirini tamamlamaktadır.²²

Eğer etkin ve verimli bir sosyal güvenlik sistemi yoksa, cezai yaptırımlar caydırıcı değilse, sosyal güvenlik primleri gibi istihdam ile ilgili kesintiler yüksek ise, kısaca kayıtdışı sektörde faaliyette bulunmanın kayıtlı sektörde faaliyette bulunmaya göre alternatif maliyeti düşükse bireyler kayıtdışında kalmayı tercih ederler.²³

²¹ Harun YENİÇERİ, "Beyan Esasına Dayanan Vergilerde Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Psikolojik Nedenlerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 10-14 Mayıs 2004, s.908

²² Nusret EKİN, "Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam", İTO, Yayın no:1995-17, s:59

²³ Yılmaz ILGIN, a.g.t., s:28

Kaçak işçi çalıştırmak, işverene düşük ücret ödeme imkanı da verir. İşveren, bir taraftan düşük ücret ödeyerek diğer taraftan da sosyal güvenlik primlerinden payına düşeni ödemeyerek emeğin istihdam maliyetini düşürme ve karlılığını artırma imkanına sahip olmaktadır.²⁴

2.3.1.4. Türkiye'de Sosyal Güvenlik Yükümlülüklerinin Getirdiği Yük

Sosyal güvenliğin finansmanı için, Türkiye'de işçilerden kesilen sigorta primlerinin yanı sıra işverenlerin de katılım payları söz konusudur.

Türkiye'de 2003 yılı itibarıyla asgari ücret üzerinden işverenin katlandığı toplam yasal yükümlülüklerin net ücrete oranı % 89.06'dır. Bu durumda, toplam maliyetin sadece %10.94'ü işçinin eline geçmektedir. Bu OECD ortalamasının üstündedir. Nitekim, 1997 yılında, işgücü maliyetinin net ücrete oranı itibarıyla OECD ülkeleri arasında yapılan sıralamada Türkiye % 54.5 ile yedinci sırada yer almıştır. Bu oran Belçika (% 52.8), Fransa (% 52.4), Avustralya (% 51.0), İtalya (% 49.4) ve Almanya'nın (% 49.2) üstündedir.

Gelir vergisi oranının yüksekliği ve ek mali yükümlülüklerin ağırlığı kayıtdışı istihdama neden olmaktadır. Kayıtdışı istihdamın önlenmesi için ücretlilerde vergi oranlarının düşürülmesi veya asgari ücretin vergi dışı bırakılması ve sosyal güvenlik primlerinin aşağıya çekilmesi gerekmektedir.

Bunların dışında, Türkiye'de istisnasız ücretli ücretsiz tüm kesimlerin beyannameli vergi mükellefi yapılması gerekmektedir. Ücretliler de gelir vergisi beyannamesi vermeli, yıl içinde kesinti yoluyla ödedikleri vergilerle, yıl

²⁴ Vito TANZİ, "The Underground Economy the Causes and Consequences of this Worldwide Phenomenon", a.g.m., s.11

içindeki giderlerini belgelendirerek yıl sonunda ortaya çıkacak kesin vergi borcu arasındaki fark kendilerine geri verilmelidir.²⁵

Sonuç olarak Türkiye'de uygulanan gelir vergileri oranları ile sosyal güvenlik yükümlülüklerinin kayıtdışı ekonomik faaliyetleri teşvik edici nitelikte olduğu söylenebilir.

2.3.1.5. Vergi Kaçırma Olanakları

Vergi kaçırma olanakları, daha önce de belirtildiği gibi yakalanma olasılığı ile vergi ceza oranlarının durumu tarafından belirlenmektedir.

2.3.1.5.1. Vergi Ceza Oranları

Vergi ceza oranlarının yüksekliği vergi kaçakçılığını azaltıcı etki yaratır. Zira, marjinal vergi oranları vergi kaçırmanın faydasını, kaçırılan gelir üzerine uygulanan ceza oranı ise maliyetini oluşturmaktadır. Böyle olunca da, vergi ceza oranının marjinal vergi oranından yüksek olması kaçakçılığı azaltıcı etki yaratır. Vergi cezaları yükseldikçe riskten hoşlanmayanların vergi kaçakçılığı daima azalır ve vergi ceza oranları ne kadar yüksek olursa vergi kaçakçılığından caydırma bakımından daha etkili olur. Cezaların, belli "götürü miktarlar" şeklinde uygulanırsa, beyandışı bırakılan gelir miktarı arttıkça ceza olarak ödenecek tutarı arttırıcı özellik gösterecek, "kaçırılan gelirin belli bir oranı" şeklindeki veya "kaçırılan verginin oranı" olarak uygulanması halinde ikame etkisi ortadan kalkacak ve böylece vergi oranlarındaki artış sonucu beyan edilen gelirde artış olacaktır. Uygulamada, daha çok, kaçırılan vergi tutarının belli bir oranı şeklindeki cezalar mevcuttur. Ceza oranı ile işlenen suç arasında haklı bir ilişkinin var olması da önemlidir.²⁶

²⁵ Osman ALTUĞ, a.g.e., s:354

²⁶ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.70-71

2.3.1.5.2. Türkiye'de Vergi Ceza Oranlarının Durumu

Türkiye'de vergi cezaları ise; para cezası, hapis cezası, ticaret ve sanattan men cezası şeklindedir. Vadesinde ödenmeyen vergiler ile ikmalen, re'sen ve idarece tarhiyat durumlarında uygulanan gecikme faizi ve gecikme zammı da vergi kaçırma maliyetidir.

1.1.1999'dan itibaren, vergi kaybı yaratan durumlar vergi ziyaı başlığı altında toplanıp hepsi için, "kayba uğratılan verginin bir katı para cezası ile vade tarihi ile ihbarnamenin düzenlendiği tarihe kadar olan dönemde kayba uğratılan vergi tutarı üzerinden hesaplanacak gecikme faizinin yarısı" şeklindeki ceza olarak öngörülürken, vergi ziyamın hürriyeti bağlayıcı türden ceza gerektirmesi durumunda kayba uğratılan verginin üç katı ile bazı fillerde 6 aydan 3 yıla, bazılarında ise 18 aydan 3 yıla kadar ağır hapis cezası öngörülmektedir.

V.U.K'nun 359. maddesine göre, kayba uğratılan verginin üç katı ile 6 aydan 3 yıla hapis cezası, vergi kanunlarına göre tutulan veya düzenlenen ve saklama mecburiyeti bulunan defter ve kayıtlarda;²⁷

- hesap ve muhasebe hileleri yapanlara,
- gerçek olmayan veya kayda konu işlemlerle ilgisi olmayan kişiler adına hesap açanlara veya
- defterlere kaydı gereken hesap ve işlemleri vergi matrahının azalması sonucunu doğuracak şekilde tamamen veya kısmen başka defter, belge veya diğer kayıt ortamlarına kaydedenlere, uygulanmak üzere düzenlenmiştir.

Belirtilen fiillerle vergi ziyama sebebiyet olunması durumunda hükmolunacak hapis cezası, hapis cezasının her bir günü için, sanayi sektöründe çalışan 16 yaşından büyük işçiler için yürürlükte bulunan asgari

²⁷ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.72

Ücretin bir aylık brüt tutarının yarısı Şeklinde uygulanılır ve bu para cezası ertelenemez.

Kayba uğratılan verginin üç katının yanı sıra 18 aydan 3 yıla ağır hapis cezası uygulanılacak olanlar, yine V.U.K.'nın 359. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen ve saklanma ve ibraz mecburiyeti bulunan;

- defter, kayıt ve belgeleri yok edenler veya
- defter sayfalarını yok ederek yerine başka yapraklar koyanlar veya
- yerine hiç yaprak koymayanlar veya
- belgelerin asıl ve suretlerini tamamen veya kısmen sahte olarak düzenleyenler veya
- bu belgeleri kullananlar ile
- belgeleri Maliye Bakanlığı ile anlaŐması olmadığı halde basanlar veya
- bu belgeleri kullananlardır.

Bu hallerle vergi ziyama sebebiyet verilmesi halinde hükmolunacak hapis cezası para cezasına ęevrilmesine imkan bulunmamaktadır.

Fakat, kaçakçılık suçlarını iŐleyenlerden V.U.K' da yer alan piŐmanlık Şartlarına uygun olarak durumu ilgili makama bildirenler hakkında söz konusu cezalar uygulanmaz.

Birden fazla kişinin V.U.K.'nın 359. maddesinde yazılı olan fiillerin geręekleŐtirilmesine, maddi menfaat gözeterek iŐtirak etmeleri durumunda, iŐtirak edenlerden her birine, iŐlenilen fiille ilgili ceza uygulanılır.

Söz konusu fiilleri işlemeye azmettirenlere de aynı ceza uygulanılır. Maddi menfaat gözetmeksizin, iŐtirak edenlere ise ilgili fiille mahsus cezanın dörtte biri uygulanılır.

2.3.1.5.3. Yakalanma Olasılığı (Denetim Oranı)

Vergi kaçırma olanakları bakımından belirleyici olan ikinci unsur yakalanma olasılığıdır. Yakalanma olasılığının sıfır olduğu bir durumda vergi oranı ne kadar düşük olursa olsun vergi kaçakçılığı artar. Vergi kaçırın mükelleflin yakalanma olasılığı vergi denetimi oranına bağlıdır. Mükelleflerin denetime maruz kalma riski belli bir düzeyin üzerinde olduğu durumlarda vergi denetiminin bireyler üzerinde caydırıcı etkisi olur. Beyandışı gelirin ortaya çıkarılması olasılığındaki bir artışın, daima daha fazla gelirin beyan edilmesine yol açacağı sadece teorik olarak öngörülmemiş, bu konuda yapılan ampirik çalışmalar sonucunda da söz konusu öngörü doğrulanmıştır. Yakalanma olasılığı bireyin dürüstlük ile ilgili algılayışını ve vergiye uyumunu etkilemek suretiyle vergi kaçırma ile ilgili tavrını etkilemektedir.

Özü itibarıyla vergi denetim oranı yahut inceleme oranının kayıtdışı ekonomi veya vergi kaçakçılığı üzerindeki önemi fazladır. Vergi denetim oranı iki ölçüt esas alınarak bulunabilir.²⁸

* incelenen mükellef sayısının toplam mükellef sayısına oranı,

* incelenen matrahın beyan edilen matraha oranı.

2.3.1.5.4. Türkiye'de Vergi Denetimi

Türkiye'de vergi incelemesi yapmaya yetkili olanlar V.U.K.'nın 135. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre; hesap uzmanları, hesap uzman yardımcıları, ilin en büyük mal memuru, vergi denetmenleri, vergi denetmen yardımcıları, vergi dairesi müdürleri, maliye müfettişleri, maliye müfettiş muavinleri, gelirler kontrolörleri ve stajyer gelirler kontrolörleri ve Gelirler

²⁸ Türkiye'deki mükelleflerin beyan ettikleri matrahlar ile ilgili veriler elde edilememiş olduğu için inceleme oranını belirlenmesi hususunda sadece birinci ölçütü kullanma imkanı olmuştur.

Genel Müdürlüğü'nün merkez ve taşra teşkilatında müdür kadrolarında görev yapanlar vergi incelemesi yapmaya yetkilidirler.

Maliye Bakanlığı bünyesinde; hesap uzmanları kurulu, teftiş kurulu, gelirler kontrolörleri ve vergi denetmenleri tarafından 1984-2002 yılları arasında incelenen mükellef sayıları ile incelenen mükelleflerin toplam mükellef sayısına oranlanması suretiyle bulunan mükellef incelenme oranları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Türkiye'de Mükelleflerin İncelenme Oranı (1984-2004) ²⁹

Yıllar	GV, KV Mükellef Sayıları	İncelenen Mükellef Sayıları	Mükellef İnceleme Oranı (%)
1984	1.975.209	66.681	3.4
1985	2.029.051	66.550	3.2
1986	2.114.096	80.264	3.7
1987	2.121.608	51.495	2.4
1988	1.858.034	47.225	2.5
1989	1.915.839	108.574	5.6
1990	2.002.319	78.803	3.9
1991	2.116.737	58.590	2.7
1993	2.097.344	68.954	3.2
1994	5.381.043	48.056	0.8
1995	5.356.169	56.096	1.0
1996	5.569.185	54.536	0.9
1997	5.695.113	63.519	1.1
1998	5.954.402	45.639	0.7
1999	6.018.948	51.731	0.8
2000	6.415.952	60.335	0.9
2001	6.401.152	68.132	1.0
2002	6.449.485	113.244	1.7
2003	5.707.114	68.251	1.1
2004	5.957.984	153.881	2.5

Türkiye'de denetim oranının neredeyse 20 yıllık bir dönemde bu denli düşük düzeyde gerçekleşmiş olması kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin ortaya

²⁹ Kaynak: Türk Vergi Sistemi ve 50. Yılında H.U.K, H.U.K 50.yıl Armağanı, İstanbul. 1995 ve <http://www.gelirler.gov.tr>

ıkmasında çok önemli bir faktör olduğunun altı çizilmelidir. Nitekim, Manisa'da vergi kaçakçılığının sebeplerini araştıran bir anket çalışmasına katılan mükelleflerin kaçakçılığın nlenmesine dair nerileri arasında ilk sırada "denetim sıklığı" ve "eğitim" yer almıştır .³⁰

2.3.1.6. Vergi Yükü Dağılımındaki Adalet

Vergi sisteminin, yükü, mükellefler arasında adil dağıtıp dağıtmadığı mükelleflerin vergiye uyumunu etkiler. Vergi yükünün adil dağıtılması vergi uyumunu olumlu etkilerken, tersi durumda vergi uyumu olumsuz etkilenir. Vergi yükünün adil dağılımı; vergilemeye hakim olan anlayış, sistemde yer alan vergilerin oran yapıları, genellik ilkesine ne ölçüde uyulduğu, vergi istisna ve muafiyetlerinin durumu, vergi kaçakçılığı, vergi aşarı, kazancın tespit şekli, vergi tahsil şekli, sistemde dolaylı/dolaysız vergi ağırlığı, verginin yansıtılması, vergilerin sübjektif olup olmadıkları, en az geçim indiriminin uygulanılıp uygulanılmadığı, ayırma prensibine uyulup uyulmadığı gibi çok sayıdaki unsura bağlıdır.³¹

Bununla beraber vergi affının mükelleflerin vergiye uyumunu arttırmak için hazırlanmış bir programın parçası olarak uygulandığı da görülmektedir. Sadece bir defaya mahsus uygulandığı belirtilen vergi affı sonrasında uygulanan yüksek oranlı vergi cezalarının, vergi uyumu üzerinde olumlu etkiler yaratacağı belirtilmiştir.³²

- Matrahın tespitinde beyan usulü esas olmalıdır. Aynı vergiye tabi mükelleflerden bazılarının matrahlarının beyan usulüne göre, bazılarınınsa götürü usule göre tespit edilmesi durumunda yatay ve dikey adalet gerçekleşmeyeceği için mükelleflerin vergiye uyumu azalabilmektedir.

³⁰ Hasan Hüseyin BAYRAKLI, Naci Tolga SARUÇ, İsa SAğBAş, "Vergi Kaçırmayı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçakçılığının nlenmesi. Anket alışmasının Bulguları," Türkiye'de Vergi Kaçakları ve nlenmesi Yolları 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, 10-14 Mayıs 2004, s.217

³¹ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.76

³² Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.77

- Vergi tahsilinde farklı yöntemlerin kullanılması da vergilendirmede adalet ilkesini sarsabilir. Gelir vergisine tabi mükelleflerden bazılarının vergisi doğru dan tahsil yöntemine göre tahsil edilirken bazılarının kaynakta kesinti yöntemine göre tahsil edilmesi halinde vergilendirmede ikinciler aleyhine bir durum yaratılmış olur. Öyle ki, birinciler vergiyi doğuran olay ve verginin tarhi ile verginin ödenmesi arasında geçen zamanda faiz geliri elde etme veya vergi olarak ödeyecekleri bedeli başka şekillerde tasarruf etme imkanına sahip olurlar.
- Dolaylı vergiler objektif oldukları ve tersine artan oranlı etki doğurdıkları için daha adaletsiz vergilerdir. Sistem içinde ağırlıkları arttıkça sistemi adaletsiz hale getiririler.
- En az geçim indirimi ve ayırma prensibi vergiyi adil hale getiren tekniklerdir.

2.3.1.7. Türkiye'de Vergi Sisteminin Adalet Bakımından Durumu

Türkiye'de, vergilendirmede, prensip olarak ödeme gücü yaklaşımı benimsenmiştir. Ancak ödeme gücüne göre vergilendirmeyi sağlayan yöntemlere sistemde ya pek yer verilmemiş yada yer verilse de etkin uygulanamamıştır.

Örneğin, gelir vergisinde vergilendirilecek gelirin gerçek gelir olacağı prensip olarak kabul edilmişse de, 1983-1999 yılları arası uzunca bir dönem gerçek usulün yanı sıra götürü usule göre de kazanç tespit edilmiş ve gerçek usule tabi olanların % 50'si kadar götürü usule tabi mükellef olmuştur.

Gerçek ve Götürü Usule Tabi Mükellef Sayıları
(1983-1994)

Yıllar	Gerçek Usule Tabi Mükellef Sayısı (A)	Götürü Usule Tabi Mükellef Sayısı (B)	(B/A) (%)
1983	1.810.841	967.910	53.4
1984	1.918.816	986.742	51.4
1985	1.967.061	1.026.378	52.1
1986	2.048.761	1.301.618	63.5
1987	2.046.577	1.025.918	50.1
1988	1.746.500	884.686	50.6
1989	1.784.804	907.619	50.8
1990	1.859.324	908.892	48.8
1991	1.960.817	969.988	49.4
1992	1.919.447	1.010.432	52.6
1993	1.865.253	1.000.778	53.6
1994	1.859.082	954.319	51.3

1982 yılında gelir vergisine giren hayat standardı esası, zarar etse dahi belli bir geliri elde etmiş gibi (ticaret erbabı ve serbest meslek erbaplarının) mükelleflerin vergi ödemelerine sebep olan, böylelikle gelirin gerçek olma özelliğini ortadan kaldıran, bir müessese olarak 1999 yılı başına kadar uygulanmış, 1999 başından itibaren uygulamadan kaldırılmış olmakla beraber, 2000 ve 2001 yılı kazançlarına uygulanmak üzere geçici olarak tekrar uygulamaya geçirilmiş olup 2002 yılından beri uygulanmamaktadır. Hayat standardı esasına göre vergilendirme, ödeme gücüne göre vergilendirmeden uzaklaşılmasına sebep olduğu için adil vergileme yapılmasını engellemiştir.³³

En az geçim indirimi, 1950 yılında yürürlüğe giren 5421 Sayılı Kanun gereği matrahtan indirim yoluyla uygulanmış, 1967 yılında yapılan değişiklikle 1967-1980 yılları arasında en az geçim indirimi vergiden indirim sistemine dayalı olarak uygulanmış, 1981 yılından itibaren tekrar matrahtan indirim yöntemine dayalı olarak, 1981-86 arası genel indirim adıyla uygulanmış, indirim tutarının enflasyon karşısında anlamını yitirmesi üzerine günün

³³ Halit ÇİÇEK, " Vergilemede Genellik Eşitlik Adalet İlkesi ve Türk Gelir Vergisi", Maliye Yazıları, Maliye-İktisat-Hukuk, Nisan/Haziran 2000, Sayı:67, s.116

koşullarına uyarlanacağı yerde 1985 yılında uygulamadan kaldırılmıştır.³⁴

Gelir vergisinde, artan oranlılık 1960 yılından beri uygulanmakla beraber, dilim sayısının az olması, dilimlerin kimi yıllarda enflasyon ile uyumlu artışa tabi tutulmaması, en az geçim indirimini içermemesi ve ilk dilime uygulanan oranın yüksek olması, oranların artma oranının yüksek olması, artan oranlılığın adil vergileme yapılmasına olanak sağlayan bir mekanizma olarak işlevini yerine getirememesi sonucunu doğurmaktadır.

Gerek gelir vergisi gerekse kurumlar vergisi kanununda, özellikle 1980 sonrası genellikle ekonomik gerekçelere, ancak bazen sosyal ve vergi tekniğinden kaynaklanan gerekçelere dayandırılarak sayısı giderek artan şekilde istisna ve muafiyetlikler yer almıştır. İstisna ve muafiyetliklerin kapsamı içinde bulunanlar kendilerini sistem içinde avantajlı hissederken, bunların dışında kalanların kendilerini sistemde haksızlığa uğramış olarak kabul etmeleri vergiye uyumlarını azalmaktadır.

Vergi yasalarına aykırı hareket edenlere karşı uygulanan yaptırımların ortadan kaldırılması şeklinde tanımlanan vergi affı yasa ile çıkartılır. Devletin vergi alacağından ve cezalandırma yetkisinden vazgeçmesi anlamını taşıyan vergi afları, geçmişe yürüyüp geçmiş olaylar üzerinde etki meydana getirmektedirler.³⁵

Devletin vergi kaçakçılığı yapmış olan mükelleflerden alacağı vergi ve/veya cezalardan vazgeçmesi; kaçakçıların ödüllendirilmesi, zamanında ve tam olarak vergisini ödeyen dürüst mükellefleri cezalandırması sonucunu doğurur. Bu durum dürüst mükelleflerin vergi adaleti ile ilgili görüşlerini olumsuz etkileyerek vergiye uyumlarının azalmasına neden olmaktadır.

³⁴ Metin TAFL, "Anayasal Vergileme Normları Açısından Gelir Vergisi", Anayasal Mali Düzen, XIII. Türkiye Maliye Sempozyumu, M.Ü., Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:12, İstanbul:2000, s.295

³⁵ Recep NADİROĞLU, "1923 Yılından Sonra Çıkarılan Vergi Af Yasaları, Kapsamları ve Değerlendirilmesi", Vergi Sorunları Dergisi, 1991 (5), s. 26-27

Türkiye'de de 1928'den beri bazen verginin bazen de vergi cezasının tamamı veya bir kısmının silinmesine dair yirmi beş adet yasa çıkarılmıştır. Söz konusu yasalar arasında özellikle 1960 yılı sonrasında çıkan on dört yasa arasında bir, iki yada üç yıl bulunmaktadır. Kısacası 1960 yılı sonrası Türkiye'de ortalama olarak iki yıllık periyotlarla vergi affı uygulanmıştır. Vergi affı uygulamasının gerekçesi olarak "vergi idaresinin birikmiş olan işlerini hafifletmek ve devlete gelir sağlamak" genel kabul görmüş, vergi affı vergi uyumunu artırma aracı olarak düşünülmemiştir. Nitekim, vergi affı uygulamalarının hiçbirinde mükellefin uyumunu artırıcı unsurların destekleyici olarak kullanılmadığı görülmektedir.³⁶

Kaynakta Kesinti Suretiyle Alınan Vergilerin
Toplam Gelir Vergisi İçindeki Payları ³⁷
(1987-2004)

Yıllar	(%)
1987	61.8
1988	73.1
1989	77.5
1990	84
1991	86
1992	84
1993	85.9
1994	84.4
1995	84.2
1996	85.0
1997	88.3
1998	72.4
1999	80.6
2000	91.2
2001	93.7
2002	91.0
2003	90.1
2004	89.6

³⁶ Fikri SAYAR, "1960 Yılından Sonra Çıkarılan Vergi Af Yasaları ve Sonuçları", Vergi Dünyası, sayı:73, 1987, s.65-69

³⁷ Vergi İstatistikleri Yıllığı (1982-1991) ve www.gelirler.gov.tr

Toplam vergi hasılatı içinde gelir vergisinin payı gerilerken, gelir vergisi hasılatı içinde kaynakta kesinti suretiyle elde edilen gelirlerin artış göstermiş olması kayıtdışı ekonominin bileşenlerinden olan beyandışı ekonominin hacminin arttığının işaretleridir. Bu durum başlıca iki sebebe bağlanabilir;

- * Beyan esasına dayalı vergilerde vergi güvenliğini sağlayıcı mekanizmaların 1980'li yıllardan itibaren birer birer kaldırılması,
- * Denetim oranlarının gerilemesi.

Türkiye'de Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Toplam Vergi Hasılatındaki Payı ³⁸
(1980-2004) (%)

Yıllar	Dolaysız vergiler (%)	Dolaylı Vergiler(%)
1980	63	37
1981	60	40
1982	60	40
1983	57	43
1984	57	43
1985	47	53
1986	52	48
1987	50	50
1988	50	50
1989	53	47
1990	52	48
1991	52	48
1992	50	50
1993	49	51
1994	48	52
1995	41	59
1996	39	61
1997	41	59
1998	47	53
1999	45	55
2000	41	59
2001	40	60
2002	34	66
2003	33	67
2004	31	69

Dolaylı vergilerin vergi hasılatı içinde artış göstermesi vergilemenin genel olarak adaletsiz hale gelmesine sebep olmaktadır.

³⁸ www.gelirler.gov.tr

Dolaylı vergilerin oranında son yıllarda meydana gelen bu artış iki şekilde açıklanabilir;

- * Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerden elde edilen gelirler, gelir vergisi dışında kalırken, harcama aşamasında muamele vergilerine tabi olmamaktadırlar,
- * İdarenin gelir elde edilirken alamadığı vergiyi harcama aşamasında alabilmek için dolaylı vergilere ağırlık vermesi.

2.3.1.8. Bürokrasiden Kaynaklanan Nedenler

Türkiye’de bürokrasi merkezi bir yer işgal etmekle birlikte hizmetin gereklerine göre faaliyette bulunan, toplumsal ve siyasal hayatı düzenleyen bir yapı anlamına gelmemektedir. Bu durum kamu düzeninin sağlanması açısından olumsuz sonuçların doğmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin gerisinde dört temel neden vardır:³⁹

- √ Türkiye’de yönetim çok hızlı büyümektedir.
- √ Kararların çoğu merkezde alınmaktadır.
- √ Kişisel yönetim geleneği sürmektedir.
- √ Yönetimde haberleşme ve koordinasyon eksikliği görülmektedir.

Türkiye’de bürokratik örgüt yapısı, otoritenin üstlerde toplanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla orta ve alt kademe yöneticiler inisiyatif kullanmamaktadırlar. Toplumumuzda, astlar üstleriyle aralarında önemli bir statü farkı olduğunu kabullenmişlerdir.⁴⁰ Bu durum bürokratik örgütlerin büyümesiyle birlikte yazışmaların artması, kırtasiyecilik ve işlemlerin gecikmesine neden olmaktadır.

Bürokrasi yaşamımızda en önemli sorun denetim açısından yaşanmaktadır. Denetim kavramı, kontrol etme, yolsuzlukları önleme, işlerin

³⁹ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:57

⁴⁰ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:58

usulüne uygun yapılıp yapılmadığının araştırılmasıdır. Bürokrasimizde denetim son derece yetersiz ve ilgisiz bir biçimde gerçekleşmektedir. Etkinlik denetimi yapılmamakta, denetim sadece yasallık denetimi şeklinde gerçekleşmektedir.

Günümüzde ise gerek organize gerekse mali suçluluk kurumsallaşmış ve uluslararası boyut kazanmıştır. Bundan böyle, bu tür suçluluk çok sayıda ülkeyi kapsamaktadır. Zira suç örgütleri delilleri değişik ülkelerde dağıtarak kazançlarının güvenliğini ve üyelerinin adalet önüne çıkarılmasının engellemeyi hedeflemektedirler. Buna karşılık kamu makamları, eskiden olduğu gibi yetkilerinin ulusal sınırlarda bittiğini düşünmeye devam ediyorlar. Oysa, yasal işleri yapanlar kadar yasadışı ekonomik işleri yapanlar da yeni özgürlüklerden tam manasıyla yararlanıyorlar. Mallar sınırları aşıyor, suçlular sınırları aşıyor, yasadışı faaliyetlerin gelirleri sınırları aşıyor. Kamu makamı aynı yerde duruyor. Daha çarpıcı bir ifade ile ‘sınırlar yargıçları durduruyor, suçluları değil’. Bu nedenle, kişi malların serbest dolaşımının serbest olduğu Avrupa’da, adli belgelerin de serbest dolaşımına imkan tanıyan ortak bir Avrupa yasal alanı oluşturulmadıkça sınır tanımayan suç karşısında sonuç almak mümkün değildir.⁴¹

2.3.1.9. Güvenlik Sisteminden Kaynaklanan Nedenler

Yeraltı ekonomisi faaliyetlerinin yakalanma olasılığı akla öncelikle güvenlik ve asayiş konusunu getirir. Türkiye’nin genel güvenlik ve asayiş işlerinden İçişleri Bakanlığı sorumludur. İçişleri Bakanlığı bu işleri, kendi kanunlarına göre hareket eden Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı vasıtasıyla yerine getirir, gerektiğinde de Bakanlar Kurulu kararıyla Silahlı Kuvvetler’den yararlanabilir. Ancak yeraltı ekonomisi deyince öncelikle polis teşkilatı, başka bir deyişle emniyet teşkilatı ön plana çıkar. Bunun en önemli nedeni de yeraltı ekonomisi

⁴¹ Ülker MAVRAL, “Karapara Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye’ye Yansımaları”, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, 2003, s:275-276

ile doğrudan mücadele edecek olan; Mali, Narkotik, Silah ve Mühimmat Kaçakçılığı, Kaçakçılık Araştırma, Teknik ve Bilgi İşlem Şube Müdürlüklerinden oluşan Kaçakçılık İstihbarat Daire Başkanlığı ile İnterpol'e üye ülkeler arasında, suç ve suçlularla ilgili sözleşmeler çerçevesinde karşılıklı ilişkilerde ve yardımlarda bulunmak ve uluslararası organize suçlarla etkin biçimde mücadele, suçluların takip ve yakalanması için karşılıklı bilgi alıp ve hizmetlerini yürüten İnterpol Daire Başkanlığı gibi kurumların Emniyet Teşkilatı içerisinde bulunmasıdır.⁴²

2.3.2. Psiko- Sosyal Faktörler

Bireylerin vergiye yaklaşımında vergi yükü ve kamu harcamalarından sağladıkları yarar önemli rol oynamaktadır. Kayıtdışı ekonominin en fazla büyüdüğü ülkeler; enflasyonun sürekli olduğu, haksız ve spekülative kazançların arttığı, gelirin adaletsiz dağıtıldığı, ekonominin denetim dışı kaldığı ülkelerdir. Yaşam koşullarının ağırlaşması bireyi kayıtdışı yollardan durumunu iyileştirmeye iter.⁴³

Toplumun kültür yapısı, moral ve ahlaki değerleri ile eğitim düzeyi ve köyden kente göç gibi sosyal faktörler, kayıtdışılığın gelişmesini ve boyutlarını etkileyen unsurlardır. Moral ve ahlaki değerlerin aşındığı toplumlarda, özellikle uyuşturucu ve yasadışı kumar, fuhuş, kaçakçılık ve tefecilik gibi yasal olmayan kayıtdışı faaliyetler artacaktır.

Devlet harcamalarının etkin ve yerinde yapılmadığı, savurganlığın fazla olduğu şeklindeki düşünceler kişileri vergi vermemeye yöneltebilmektedir. Vatandaşın devlete ve harcamalarına güven duyması gerekmektedir. Bu vergi ahlaki ve bilincinin yerleşmesinde de önemli bir

⁴² Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:63-64

⁴³ Cihan DURA, "Kayıtdışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri", Maliye Dergisi, Sayı:124, Ocak-Nisan 1997, s:6

hususudur. Devlet kamu harcamalarında tasarruf sağlayıcı önlemleri almalıdır. Harcamaların etkinli ve verimliliğine önem verilmelidir.

2.3.2.1. Sosyal Faktörler

2.3.2.1.1. Demografik Özellikler

Çeşitli ampirik çalışmalar sonunda elde edilen bilgilere göre, gençlerin yaşlılara, evlilerin bekarlara, kadınların erkeklere göre daha fazla risk üstlenebildikleri tespit edilmiştir. Buna göre, nüfusu genç olan, evlilerin ve kadınların ağırlıkta olduğu toplumlarda vergi kaçakçılığı eğilimi de yüksek olur.

2.3.2.1.2. Türkiye'nin Demografik Özellikleri

Türkiye'deki nüfus bu açıdan ele alındığında, vergi kaçırma eğiliminin yüksek olmasına uygun bir yapıda olduğu görülmektedir. şöyle ki;⁴⁴

-Yaş gruplarına göre nüfusun dağılımı incelendiği zaman % 57,6'sının 25 yaşından küçüklerden oluştuğu, 65 yaşın üstündekilerin toplam nüfus içindeki payının ise % 4.1 olduğu görülmektedir. Türkiye nüfusu gençlerin ağırlıklı olduğu bir yapıya sahiptir.

-Cinsiyet bakımından Türkiye'deki nüfus içinde, 1935 yılından günümüze erkekler küçük bir oranla da olsa (1940 yılı hariç) çoğunlukta olmuşlardır. 1990 yılı itibarıyla nüfusun %50.7'si erkeklerden, % 49.3'ü kadınlardan oluşmuştur. Kadın ile erkek nüfusun paylarının birbirine çok yakın olması cinsiyet bakımından nüfusun vergi kaçakçılığı eğilimi ile ilgili tespit yapılmasına engel olmaktadır.

⁴⁴ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.88

-Medeni hal bakımından nüfusun 1935 yılından itibaren ortalama % 68'i evlilerden oluşmuştur. 1990 yılı itibarıyla nüfusun % 27.4'ü bekarlar, % 67,1'i evliler, % 4,9'u eşi ölmüşler ve % 0,8'i boşanmışlardan oluşmaktadır.

-Nüfusun istihdam olduğu alanların niteliği de kayıtdışı ekonominin gelişmesi açısından önemlidir. Nitekim, kayıtdışılık ekonomideki sektörlerden, önemli ölçüde, tarım, hizmetler ve inşaat sektöründe ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de nüfusun önemli ölçüde bu sektörlerde bulunması kayıtdışılığın gelişmesi açısından elverişli bir yapının olduğunu göstermektedir.

-Etnik köken bakımından, Türkiye, vergi kaçırma eğiliminin yüksek olduğu kabul edilen Akdeniz havzası ülke grubunda yer almaktadır.

Vergi ahlakı kayıtdışı ekonomiyi belirlemek amacıyla oldukça önemli bir faktördür. Vergi ahlakı zaman içinde etkin vergi denetimi ve yüksek cezalarla öğrenilen bir davranıştır. OECD ülkeleri arasında vergi ahlakı bakımından en düşükten yükseğe doğru sıralama yapıldığında, en düşük vergi ahlakının İtalya'da en yüksekine ise İsviçre'de olduğu belirlenmiştir. Söz konusu ülkelerden İtalya OECD ülkeleri arasında en yüksek kayıtdışı ekonominin görüldüğü ülkedir.⁴⁵

Türkiye her ne kadar yüksek büyüme hızlarını gerçekleştiriyor ise de, artan nüfusa iş yaratamamaktadır. Eksik istihdamın oluşması, bir yandan ilerde detaylarına girilecek olan işsiz olanın her işi yapabilecek konuma düşmesine, diğer yandan ise devletin (biraz da sosyal patlamaları önlemek amacı ve öteden beri alışlagelmiş devlet baba anlayışı ile) kamu kesiminde yapay olarak aşırı istihdam oluşturmaya neden olur. Kamuda aşırı istihdam yaratılınca, ücretlerin düşük tutulması bir zorunluluk olmaktadır. Görevlilerin düşük gelirlerle geçinememesi, gelirlerini artırmak amacıyla çeşitli yollara

⁴⁵ Bora OCAKÇIOĞLU, "Çeşitli Açılardan Vergileme Sorunları", VI. Türkiye Maliye Eğitim Sempozyumu, 21-23 Mayıs 1990, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.227

başvurmasına neden olmakta ve enformel sektör başta olmak üzere yer altı ekonomisine yol açmaktadır.

Hızlı nüfus artışı ve kayıtdışı (yeraltı) ekonomisi ilişkisi, kamu hizmetlerinin üzerinde oluşacak olumsuz baskılar ve hizmetlerin toplumun gereksinmelerine cevap verememesi şeklinde de ortaya çıkmaktadır. Bunun en çarpıcı örnekleri, sosyal refah devletlerinin birincil görevleri arasında sayılan eğitim ve sağlık hizmetlerinde görülür. Eğitim hizmeti ne kadar ‘ücretsiz’dir, denilirse densin öğrenci velileri kayıt için okul kapısında kümелendiğinde, ‘bağış’ yapmayanların kayıt işlemleri de yapılmamaktadır. Aynı şekilde hastane kapılarında yığılan hastalar, ya hastaları sıraya koyan görevlileri ‘memnun’ etmekte; ya da hastanede ücretsiz hizmet sunmaya mecbur doktorların muayenehanesinde tedavi olmaktadır. Örnekler çoğaltılıp dramatize edilebilir.⁴⁶

Kırlardan kente, özellikle de doğu illerinden batıya doğru olan göçün körüklediği marjinal sektör ya da enformel sektör olarak adlandırılan sektör, hiçbir çalışma statüsüne bağlı olmaksızın, asgari ücretle, sosyal güvenceden yoksun koşullarda çalışan çok sayıda kişiyi barındırır duruma gelmiştir. Bir yandan kendi hesabına sabit ve seyyar iş yapanlar, diğer taraftan çok küçük işletmelerde sigortasız kaçak işçi olarak çalışanlardan oluşan marjinal sektör, kentlerde işgücü fazlasını emen ve açık işsizlik baskısını azaltan bir işlev görmektedir. Nitekim, geçmiş yıllarda da bu sektörler işgücü fazlasının işsizlik baskısını azalttığı için siyasal iktidarlar tarafından kurtarıcı olarak görülmüştür.⁴⁷

Vurgulamaya çalışılan, kamu hizmetlerinin yeterli olmaması sonucunda hizmetlerden kimlerin yararlanacağını, iltimas, rüşvet, zor

⁴⁶ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:16

⁴⁷ TÜRK-İŞ Yıllığı, “Türkiye’de Toplumsal Gelişmeler”, Türk-İş Sendikaları Konfederasyonu, Türk-İş Araştırma Merkezi, 1.Cilt, s:264

kullanma, adam kayırma gibi yoz yöntemlerin belirlediği ve bunların yeraltı ekonomisine zemin hazırladığıdır.⁴⁸

2.3.2.1.3. Kentleşme

Kentleşme dar anlamda; kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artması olarak algılanmaktadır. Geniş anlamda ise, sanayileşmeye ve gelişmeye bağlı olarak kent sayısının artması ve halen var olan kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütleşme, iş bölümü ve uzmanlaşma oluşturan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan nüfus birikim süreci şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁹

Türkiye'deki önceleri kırsal alanın itimi, kentsel alanın çekimi ile başlayan kentleşme hareketinin belirgin özellikleri şu şekilde özetlenebilir:⁵⁰

√ Türkiye'deki kentleşme, sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmamıştır.

√ Türkiye'de kentleşme çok hızlı gerçekleşmiş, Helen de hızla devam etmektedir.

√ Kentleşme hareketi sonucunda, bütün kentlerin eşit düzeyde büyümemesi, özellikle görece sanayileşmiş ya da hizmet sektörünün artmış olduğu kentlerin daha hızlı bir şekilde büyümeleri.

Ülkemizde nüfusun mekansal dağılımına bakıldığında, her dönem nüfusu artan iller başında İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gelmektedir. Bu dört il Türkiye'nin büyüme kutuplarıdır. Ve bu dört ilin toplam nüfus içindeki payları % 25 civarındadır. Bu illere son dönemlerde Konya, Bursa, Kocaeli ve Antalya'da eklenmiştir.

⁴⁸ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:17

⁴⁹ Remzi KELEŞ, "Kentleşme Politikası", Ezgi Yayınevi, Ankara,1993, s:42

⁵⁰ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:20-21

Sosyal hareketliliğin hızlanması sosyal kontrol mekanizmasının çözülmesine, sosyal normların bireyin davranışlarını idare edici gücünün azalmasına ve böylece sosyal çözülmeye yol açar.

Türkiye’de gerek iç ve gerekse dış göç için ciddi anlamda bir göç baskısı vardır. Göç bazı insanlar için bir istisna olmaktan çok, genel bir trendi göstermiştir. Bu eğilimin gerisindeki başlıca nedenler ekonomiktir. Yoksulluk insanları hareket etmeye zorlamaktadır. Avrupa ülkelerinde görülen ve ihtiyacı olan insanlara gelir yardımı sağlayan yaygın ve kapsamlı sosyal güvenlik sisteminin ülkedeki ekonomik yoksulluk ile birleşmektedir. Bugün Türkiye’de sosyal güvenlik koruması dışında kalan yaklaşık 20 milyon kişi vardır. Ve kendilerini ekonomik açıdan güvensiz gören bu kişiler, göç için karşı konulmaz bir istek duymaktadırlar. Bu nedenle, gelir güvencesizliği Türk insanını göçe yönelten en önemli itici etken olmaktadır.⁵¹

Gerek yasadışı dış göç, gerekse köyden kente göç şeklinde ortaya çıkan iç göç, özellikle enformel ekonomik faaliyetlerin ve hatta yasadışı ekonomik faaliyetlerin doğumu bakımından uygun zemini hazırlamaktadır.

Türkiye’de köyden kente göçe sebep olan unsurlar önemli ölçüde ekonomik temellidir. Kırsal yoksulluğun yanı sıra yüksek öğretim hizmetinin özellikle büyük şehirlerde yoğun olarak sunulması köyden kente göçü etkilen en önemli faktörlerdir. Kırsal yoksulların köyden kente göçü ile oluşan kentsel yoksulluk enformel ekonomik faaliyetlerin gelişimi için uygun zemin oluşturmaktadır.

Türkiye’de Nüfusun Kent Kır Dağılımı (1970-2004) (%) ⁵²

Yıllar	1970	1980	1980	2000	2004
Kent	28.7	35.9	51.3	58.0	60.3
Kır	71.3	64.1	48.7	42.0	39.7

⁵¹ Ülker MAVRAL, a.g.e., s:266

⁵² www.dic.gov.tr

Ancak, Türk göçü tamamen yoksullukla da ilgili olmayıp, aynı zamanda ekonomik sistemin kendisinden de kaynaklanmaktadır. Göçün gerisindeki diğer nedenler ise hızlı kentleşme, yüksek nüfus artışı, nüfusun genç yapısı, bölgeler ve bireyler arasında ileri derecede gelir dengesizliği, yüksek düzeydeki işsizlik ve sosyal faktörler olarak sıralanabilir.⁵³

2.3.2.1.4. Toplumsal Değişim

Türkiye, geleneksel bir toplum olmaktan çıkan ve hızla sanayi toplumu haline gelen bir ülkedir. Bu süreçte geleneksel toplumsal yapıda bazı değişikliklerin olması ve bu değişimin toplumun her katmanında ve dolayısıyla toplumsal yaşamı belirleyen bütün yapılarda kendini göstermesi kaçınılmazdır.

Ahlak kurallarının genel olarak toplum içerisinde oluşmuş örf ve adetler, değer yargıları ve normlardan oluştuğu varsayılır. Ahlak kuralları, bireylerin diğer bireylerle ve toplumla ilişkisini düzenler. Toplamların hızla değiştiği dönemlerde ahlak kuralları da sarsılmaya başlar.

Aklamayla mücadelenin yetersiz kaldığı ülkelerde oluşan muhtemel zararlı etkinin belki de en önemlisi toplum hayatı üzerine olanıdır. Bu durumda organize suç, finansal kuruluşların içerisine sızmakta, yapılan yatırımlar aracılığıyla ekonomik sektörlerin kontrolünü eline geçirebilmekte, kamu çalışanlarına gerçekte de devletin kendisine rüşvet teklif edilebilir hale gelmektedir. Kriminal organizasyonların ekonomik ve sosyal etkisi toplumsal dokuyu, ahlaki normları ve nihayetinde de toplumdaki demokratik anlayışı ve inancı zayıflatabilmektedir. Bunun yanında karapara aklama suç şebekelerinin ayakta kalmasını sağlayan en önemli mekanizmalardan birisidir.⁵⁴

⁵³ Salim USLU, “Türkiye’den Avrupa’ya Göç”, Hak-iş Eğitim Yayınları, Kasım 1999, s:20

⁵⁴ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:30

2.3.2.1.5. Eğitim

Eğitim seviyesi mükellefin vergi bilincini geliştirmesi bakımından kayıtdışı ekonomi ile bağlantılıdır. Nitekim eğitim seviyesinin yükselmesiyle mükellefin vergi bilinci gelişir. Vergi bilinci, vergi sisteminde yer alan vergiler ve bunların işleyişi hakkında bilgi sahibi olmak demektir. Vergi bilincinin gelişmesi vergiye uyumu olumlu da olumsuz da etkileyebilir. Eğer mükellefin vergiye uyumunu olumsuz etkilerse kayıtdışı ekonomiyi genişletir. İspanya'da yapılan bir çalışmada teknik okul mezunlarının ortalamanın üstünde, üniversite mezunlarının ise ortalamanın altında vergi kaçırma eğilimi içinde oldukları belirlenmiştir.⁵⁵ Türkiye'de yetişkin nüfusun eğitim durumu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Yetişkin Nüfusun Eğitim Düzeyi (1991-2002) ⁵⁶ (%)

Yıllar	1991	1995	1998	1999	2000	2001	2002
Orta öğretim altı	82	77	78	78	77	76	75
Orta Öğretim	15	15	14	14	15	15	16
Yüksek Öğretim	8	8	8	8	8	9	9

Bir ülkenin kalkınmasında ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasında en önemli unsur eğitimidir. Bireye bilgi, beceri kazandırma, bireyin topluma uyumunu sağlama süreci olarak tanımlanan eğitim ile bireylerin refah düzeylerini artırmaları arasında sıkı bir ilişki vardır.⁵⁷

Eğitimli toplumlarda suç işleme oranının düşeceği genel kanıdır. Suç oranının düşmesi iki şekilde ortaya çıkmaktadır. İlk olarak eğitim düzeyine bağlı olarak bireyin gelir düzeyinin yükselmesi sonucunda suç işlemenin

⁵⁵ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.89

⁵⁶ www.die.gov.tr

⁵⁷ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:29-30

alternatif maliyeti yükselmektedir. Birey suç işleyip sonuçta mahkum olması durumunda çalıştığı işten ayrı kalmasının gelirinde yol açacağı azalmayı düşünerek, suç işlemekten vazgeçecektir. İkinci olarak okula devam etme öğrencinin kötü çevre ile olan ilişkisini keseceği gibi aynı zamanda uygun bir disiplin altında ahlaki duyguların gelişmesine katkıda bulunur. ABD’de yapılan bir araştırmaya göre çocuklar arasındaki suçluluğun özellikle okula sürekli devam etmeyen çocuklar arasında ortaya çıktığı ve çocuklar arasındaki suçluluk oranlarının okulların tatil olduğu günlerde arttığı gözlemlenmektedir.

Vurgulanması gereken unsur, toplum olarak yeterli eğitimde olmadığımız, eğitim sisteminin de suç işlemeye yeterince mani olmadığıdır. İşte böyle bir ortamda yeraltı ekonomisi faaliyetlerinin önlenmesi için gerekli kısıtlar ortadan kalkmaktadır.

2.3.2.2. Psikolojik Faktörler

2.3.2.2.1. Toplumsal Baskı

Vergi kaçırıcılar üzerinde toplumun baskısı bireyler için önemli olabilmekte ve toplumsal baskı bir maliyet unsuru olarak bireyin vergi kaçırmak dolayısıyla beklediği fayda fonksiyonuna dahil olmaktadır. Vergi kaçakçılığı kimi toplumlardaki bireylerce affedilmez bir suç olarak görülür ve kaçakçılık yapanlar ağır bir toplumsal baskı ile karşı karşıya kalıp toplumdan dışlanırlar. Bu yöndeki baskı, mükelleflerin vergiyi kaçırma eğilimini azaltıcı yönde etki yaparken, kimi toplumlarda ise vergi kaçakçılığı hoşgörü ile karşılanmakta, hatta vergi kaçakçılığı yapan kişiler ödüllendirilmektedirler. Bu özellikteki toplumlarda bireylerin vergiyi kaçırma eğilimi artmaktadır. Çünkü birinci bölümde belirtildiği gibi kaçakçılığın maliyeti sadece yakalanıldığında ödenecek vergi cezası kadar olur.

Türkiye'de de vergi kaçakçılığı hoşgörü ile karşılanmaktadır. Vergi kaçakçılığı neredeyse alışkanlık haline gelmiş ve toplumun tüm katmanlarına yayılmıştır. Vergi kaçakçıları toplumsal baskı ile karşılaşmak dışlanmak bir yana ödüllendirilmektedirler. Parlâmento da olup ta vergi kaçakçılığı yaptığı herkesçe bilinen kişiler tekrar milletvekili seçilebilmekte hatta bakan olabilmektedirler. Bu durum, vergi kaçakçılığı yapan kişilerin toplum tarafından ödüllendirildiğinin bir kanıtıdır.

2.3.2.2.2. Devletin Harcamaları ile İlgili Algılayış

Sosyal devletin etkin bir şekilde uygulandığı ülkelerde, devletin, halkın tüm ihtiyaçlarını etkin bir şekilde, kamu hizmetleri yoluyla, gidermesi söz konusu olduğu için bu ülkelerde vergi oranlarındaki yüksekliğe rağmen kayıtdışı ekonominin, sosyal devlet uygulamalarının henüz çok gelişmemiş olduğu ancak çok daha düşük oranlarda vergilemenin yapıldığı ülkelere göre çok daha düşük olduğu görülmektedir.⁵⁸

Türkiye'de kamu hizmetlerinin miktar ve kalitesiyle ilgili hoşnutsuzluk ile devletin topladığı vergiyi israf ettiği kanısı çok yaygındır. Nitekim, vergi kaçırma nedenlerini belirlemeye yönelik olarak; İstanbul Sanayi Odasının yaptığı anket sonucuna göre, "ödenen vergilerin etkin kullanılmadığı inancı" sebepler arası sıralamada ikinci sırayı almıştır. Bursa Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı mükelleflerden 235'i ile yapılan çalışmaya (%26) ve Afyon'da yapılmış bir başka çalışmaya göre, vergi kaçakçılığının birinci sebebi, "kamu harcamalarındaki savurganlık" olarak belirlenmiştir.⁵⁹

⁵⁸ Gülay Akgül YILMAZ, "OECD Ülkeleri ve Türkiye'de Sosyal Devlet ve Harcamalarının Gelişimi, 2005, s.48

⁵⁹ Hasan Hüseyin BAYRAKLI, Naci Tolga SARUÇ, İsa SAĞBAŞ, a.g.ç., s.217-218

2.3.2.2.3. Vergi Sisteminin Adaleti ile İlgili Algılayış

Mükelleflerin vergiye uyumunun, vergi yükü dağılımı hakkındaki algılayışları tarafından şekillendirildiği belirtilmişti. Mükelleflerin vergi yükü algılayışlarını etkileyen çok sayıdaki unsurdan biri de, vergilemenin mali amacının kavranmasıdır. Mükelleflerin vergiler ve kamu harcamaları arasındaki mali bağlantıyı kurması olarak ifade edilen vergilemenin amacının kavranması halinde, vergi yükünün daha hafif algılandığı yapılan çeşitli çalışmalar sonucunda ortaya konmuştur. İngiltere'de yapılan bir çalışmada vergi yükünü yüksek olarak algılayan bir grupta vergi kaçırma oranı %33, orta düzeyde algılayan grupta %25 ve düşük düzeyde algılayan grupta vergi kaçırma oranı %12 olarak saptanmıştır.⁶⁰

İstanbul'da 300 mükellef ile yapılan anket çalışması sonuçlarına göre; çalışmaya katılanların %84.3'ü verginin tabana yayımladığı, %75.3'ü sadece belirli kesimlerden alındığına inanmakta, %60'ı kanunların uygulanmasında mükelleflere eşit davranılmadığını düşünmektedirler. Bu çalışma mükelleflerin çoğunlukla vergi yükü dağılımı ile ilgili olarak olumsuz düşünceye sahip olduğunu göstermektedir.⁶¹

İstanbul Sanayi Odasının vergi kaçırma nedenlerini belirlemeye yönelik yaptığı anket sonucunda, "vergi yükünün adil dağıtılmadığına dair inanç" ankete katılanların %94' ü tarafından en önemli sebep olarak görülmüştür.⁶²

Manisa'da yapılmış anketin, vergi kaçakçılığının önlenmesine dair öneriler kısmında, mükelleflerin ikinci sırada "adil vergi sistemini" önermiş olmaları mükelleflerin vergi sistemini adil algılamadıklarını ve vergiye uyumun

⁶⁰ İzzettin ÖNDER, a.g.m., s.41

⁶¹ Harun YENİÇERİ, "Beyan Esasına Dayanan Vergilerde Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Psikolojik Nedenlerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 10-14 Mayıs 2004, s.908

⁶² Duran BÜLBÜL, Hülya KARADENİZ, "Vergi ve Sigorta Primi Aflarının Kayıtdışı Ekonomi Üzerindeki Etkisi", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 10-14 Mayıs 2004, s. 810

arttırılması için mükellefler açısından önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.⁶³

Vergi ahlakı da vergiye uyumu etkileyen bir unsurdur. Vergi ahlakı iki ayrı şekilde izah edilir. Bunlardan birincisine göre, vergi ahlakının oluşmasında etkili iki faktör vardır; vergi yükü dağılımı ve vergilemenin amacının kavranması. Gelişmiş vergi ahlakı, mükelleflerin vergiye karşı tepkilerinin azalmasına ve vergiye karşı uyumlarının artmasına başka deyişle vergi sebebiyle ekonomik faaliyetlerini yahut ta faaliyetleri sonucu elde ettikleri gelirlerinin bir kısmını kayıtdışına çıkarmalarına engel olur. Bu sebeple, vergi ahlakı üzerinde durulması gereken bir unsurdur.⁶⁴

Vergi ahlakını açıklayan bir başka görüşe göre ise, vergi ahlakı zaman içinde etkin vergi denetimi ve cezalandırma yöntemleri ile öğrenilmiş bir davranıştır. Vergi ahlakının yüksek olduğu ülkelerde nesiller boyu etkin vergi denetimi ve cezalandırma yöntemleri uygulandığı için yükümlüler vergi kaçırmamak konusunda koşullandırılmışlardır. Fakat vergi ahlakının düşük olduğu kabul edilen ülkelerde vergi denetim ve cezaları konusunda böyle bir gelenek olmadığından bireyler vergiye tepki göstermektedirler.⁶⁵

2.3.3. Vergi Dışındaki Diğer Ekonomik Faktörler

Ekonomik sebepleri, ekonomik sistem açısından veya bireyler açısından ele almak mümkündür. Bir ülkenin sahip olduğu ekonomik sistemin kendisi ve yapısal özellikleri kayıtdışılığa uygun bir zemin oluşturabilir. Ekonominin gelişmişlik düzeyi, gerekli yatırımların yapılarak yeterli kalkınma hızının gerçekleştirilememesi ve kayıtlı istihdam imkanlarının yaratılamaması,

⁶³ Harun YENİÇERİ, a.g.e., s.915

⁶⁴ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.100

⁶⁵ İnci, USER “Vergilemenin Sosyal Psikolojik Sınırları”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), M.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992

kamu kesiminin ekonomik faaliyetler içindeki ağırlığı, düzenlemelerin ve sınırlamaların yoğunluğu kayıtdışıılıkta rol oynayan faktörlerdir.⁶⁶

Ekonomik düzenlemelerin, bürokrasinin daha yoğun olduğu az gelişmiş ülkelerde ise kayıtdışıılığın daha büyük oranda olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bazen büyük bir kıtlığa neden olan aşırı ekonomik düzenlemeler, durgun bir ekonominin nispeten canlılığının sağlanmasında, paralel bir ekonomiyi sonuçlandırır.⁶⁷

Ekonomik politikalar, ekonomik iktidarsızlık ve krizler kayıtdışıılığa yol açan önemli bir neden olarak karşımıza çıkıyor.

Enflasyonun yüksek düzeyde seyrettiği ülkelerde kayıtdışıılığın artması beklenebilir. Böyle durumlarda, sabit gelirli geniş kitleler enflasyon dolayısıyla aşınan gelirlerinin telafi etmek, üreticilerde maliyetlerini azaltabilmek amacıyla kayıtdışı ekonomiye yöneleceklerdir.

Bireyler açısından, ekonomik davranış modellerine uygun olarak kayıtdışı ekonomik faaliyetler incelendiğinde, bu faaliyetlerin kökeninde fayda-maliyet analizi yatar. Kayıtdışı ekonomik aktivitelerin bireylere sağlayacağı fayda, kayıtlı ekonomideki maliyetlerle kıyaslanır. Bir başka anlatımla resmi sektörde sağlanacak fayda azalıp gayriresmi sektörde arttıkça vergi dışı kalan ekonomik aktiviteler büyümeye devam edecektir.⁶⁸

2.3.3.1. Ekonominin Gelişmişlik Düzeyi

Ekonomik gelişmişlik düzeyi toplumdaki bireylerin zihniyetinden, üretim birimlerinin büyüklüğü ve organizasyonuna, ekonomide hakim olan sektörlerin niteliğinden, ekonominin kayıt düzenine geçmesine ve

⁶⁶ Yılmaz ILGIN, a.g.t., s:22

⁶⁷ Vito TANZİ,"Yeraltı Ekonomisi", Çeviren:Kamil TÜĞEN, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergi, 5 Mayıs 1984, s:44

⁶⁸ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU,"Gizli Ekonomi", Bilanço, Haziran-Temmuz 1994, s:5

kurumsallaşmaya kadar kayıtdışı ekonominin hacmini etkileyen çok sayıda faktör üzerinde etkilidir.

Gelişmiş olan ülkelerde kişi başına milli gelir yüksek düzeyde olduğu için ekonomide tasarrufların düzeyi yüksektir. Gelişmekte olan ülkelerde milli gelir düzeyinin düşüklüğüne bağlı olarak tasarrufların yetersiz olması, küçük sermayeli küçük ve orta ölçekli kişi veya aile işletmelerinin ekonomide çoğunlukta olması sonucunu doğurur.

Gelişmiş ülkelerde, bütün bu faktörlerin yanı sıra gelir dağılımının daha adil olması ile ekonominin daha istikrarlı olmasının da kayıtdışı ekonomi üzerinde olumlu etkileri vardır. Zira, gelişmiş ülkelerdeki kayıtdışı ekonominin hacmi gelişmekte olan ülkelere göre daha düşüktür.

2.3.3.2. Ekonomik İstikrarsızlıklar

Ekonomik istikrara, tam istihdam ve fiyatlar genel seviyesinde istikrarın sağlanmasıyla ulaşılır. Tam istihdam ile kastedilen emek piyasasındaki denge veya başka bir deyişle işsizliğin olmaması, fiyat istikrarı ile kastedilen ise fiyatlar genel düzeyinde dalgalanmanın olmaması, günümüzde enflasyonun görülmemesidir. Ekonomilerde daralma ve kriz dönemlerinde görülen işsizlik ile daha çok genişleme aşamasında görülen enflasyon, kayıtdışı ekonomiyi genişleten unsurlardır. İşsizlik, özellikle işsizlik sigortasının olmadığı ülkelerde enformel ekonomiyi geliştirici etki yaratırken, enflasyon bir taraftan gelirleri reel olarak gerileyen kesimlerin gelir düzeylerini yükseltmek için ek işler yapmalarına, diğer taraftan fiktif kazançların vergilendirilmesine sebep olduğu için beyandışı ekonomik faaliyetlerin gelişmesine sebep olmaktadır.⁶⁹

⁶⁹ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.103

2.3.3.2.1. İşsizlik

Türkiye'deki resmi olarak kabul edilen işsizlik oranı eksik istihdam oranı ve işsizlik oranına eksik istihdam oranının ilavesiyle ulaşılan oran yıllar itibarıyla aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Türkiye'deki İşgücü ve İstihdam (1988-2004)⁷⁰

(Bin)

Yıllar	İşgücü	İstihdam Edilenler	Eksik İstihdam	İşsiz	İşsizlik Oranı	Eksik İstihdam (%) (A)	(A+B) Oranı (B)	İşsizlik oranı	
								Kent	Kır
1988	20.617	19.373	1.359	1.802	8.5	6.4	14.9	12.8	5.1
1989	20.677	18.908	1.320	1.708	8.3	6.4	14.7	13.0	5.3
1990	21.146	19.574	1.446	1.572	7.4	6.8	14.2	10.7	4.8
1991	20.731	19.016	1.337	1.714	8.3	6.4	14.7	12.0	5.2
1992	21.184	19.528	1.527	1.656	7.8	7.2	15.0	11.7	4.7
1993	20.997	19.338	1.488	1.659	7.9	7.1	15.0	11.9	4.4
1994	21.586	19.784	1.605	1.802	8.3	7.4	15.7	12.9	4.6
1995	22.286	21.194	1.568	1.700	7.6	7.0	15.0	10.8	4.9
1996	22.697	21.194	1.539	1.502	6.6	7.0	14.0	9.9	3.7
1997	22.755	21.204	1.398	1.551	6.8	6.0	13.0	10.0	3.8
1998	23.385	21.778	1.449	1.606	6.8	6.0	13.0	10.5	3.3
1999	23.878	22.048	2.164	1.829	7.6	9.0	17.0	11.4	3.9
2000	23.078	21.581	1.591	1.497	6.5	6.9	13.4	8.9	3.8
2001	23.491	21.524	1.404	1.967	8.4	6.0	14.4	11.6	4.7
2002	23.818	21.354	1.297	2.464	10.3	5.4	15.7	14.2	5.7
2003	23.640	21.147	1.1471	2.493	10.5	4.7	15.2	13.8	6.5
2004	24.289	21.791	-	2.498	10.3	5.1	15.4	13.6	5.9

Türkiye'de işsizliğe neden olan ve işgücü arzını etkileyen en önemli faktör nüfusun istihdam olanaklarından daha hızlı artması, teknolojik gelişmeler ile birlikte sınırlı sayıda ve nitelikli işgücüne istihdam olanaklarının sunulması ve başta büyük şehirler olmak üzere göç olarak özetlenebilir. Buna karşılık işgücü talebini etkileyen en önemli faktörler işgücü talebinin artmasını sağlayacak olan yatırımlar ve üretime katılacak olan diğer üretim faktörlerinin kompozisyonu oluşturmaktadır. Sayılan bu faktörlere ek olarak çok önemli bir diğer unsur ise işgücü piyasasında gözlemlenen aksaklıklardır.⁷¹

⁷⁰ www.dpt.gov.tr

⁷¹ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:37

1960'lı yıllarda Avrupa'ya başlayan gurbetçi akımı Türk insanının farklı bir yaşam tarzıyla tanışmasına sebep olmuştur. Gurbetçilerin önemli bir kısmı kaderine razı olup otururken, bir kısmı da Avrupalının yapmak istemediği işlere talip olmuş, küçük bir azınlık da yasadışı yollara saparak yurt içindeki uzantılarıyla ve Avrupa'da mevcut mafya gruplarıyla sıkı bağlantılar kurup, artan terör rüzgarını da kullanarak Türk mafyasını oluşturmuşlardır.⁷²

Ancak tartışılmadan kabul edilen; yüksek oranda işsizliğin pek çok ekonomik ve sosyal sorunu da beraberinde getirdiğidir. İşsiz olanın gelir elde edemiyor olması nedeniyle legal-illegal her işi yapabilecek olması ve işsizliğin özellikle genç nüfusta yaygınlaşması yeraltı ekonomisinin geniş zemin bulduğu ortamdır.

Yaşamak için gelir elde etmek zorunda olan insanların düzenli ekonomi içinde kendilerine bir yer bulamamaları sonucu oluşan yeni çalışma koşulları, sosyal güvenlikten yoksun bir yaşamın insanların üzerinde yarattığı 'yarın endişesi' yapılacak her türlü düzenlemeyi de aksatacak kadar önemlidir. Çünkü yıllardır düzenli bir çalışma yaşamına girememiş insanlar artık her türlü işi yapar hale gelirler. İşsizlik veya sosyal güvenceden yoksunluk sadece işçinin kendisinin değil aile bireyinin de hem gücünü hem de geleceğini karartmaktadır.⁷³

Bir ülkede işsizlik artmış ise gelir dağılımının bozulması da kaçınılmazdır. İşsizlikle beraber gelir dağılımının da bozulması toplumsal normların sorgulanmasını ve ahlaki çöküntüyü beraberinde getirir. Sonuçta yeraltı ekonomisinde faaliyet göstermenin kısıtlayıcı unsurları etkisini kaybeder.

⁷² Ülker MAVRAL, a.g.e., s:263

⁷³ Ülker MAVRAL, "Karapara ve Karapara Ekonomisinin Nedenleri", Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bolu 2002, Sayı:2, s:168

2.3.3.2.2. Enflasyon

Enflasyon, kayıtdışı ekonomiyi iki ayrı bileşenini besleyerek geliştiren bir durumdur. Enflasyonun etkisiyle reel ücretleri gerileyen kesimlerin, satın alma güçlerini eski seviyesine çıkarmak için, ek işler yapmaları ile kayıtdışı ekonomik faaliyetler sonucu üretilen daha düşük fiyatlara satılan ürünlere talebin yükselmesi ile enformel ekonomik faaliyetlerde artış meydana getirir. Ayrıca enflasyon, işletmelerin fiktif kazançlarının vergilendirilmesine sebep olur. İşletmeleri beyandışı ekonomik faaliyetlerde bulunmaya yöneltmektedir. Bu da, kayıtdışı ekonominin bileşenlerinden beyandışı ekonomiyi geliştiren bir durumdur.

Türkiye'de Enflasyon Oranları (1980-2005) (%) ⁷⁴

Yıllar	Toptan Eşya Fiyat Endeksi
1980	107.2
1981	36.8
1982	27.0
1983	30.5
1984	50.3
1985	43.2
1986	29.6
1987	32.1
1988	68.3
1989	63.9
1990	52.3
1991	55.3
1992	62.1
1993	58.4
1994	120.7
1995	86
1996	76
1997	81.8
1998	71.8
1999	53.1
2000	51.4
2001	61.6
2002	50.1
2003	25.6
2004	11.1
2005	7.7

⁷⁴ Abdullah ŞAHİN, “58 ve 59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Üç Yıllık İcraatları”, İstanbul İl Genel Meclisi Toplantısı, Armutlu 2006, s.13

2.3.3.2.3. Gelir Dağılımındaki Bozukluk (Adaletsizlik)

Gelir dağılımının adaletsizliği, toplam gelirden nispeten düşük pay alanların yaşamlarını sürdürebilmek veya belli bir yaşam standardını yakalayabilmek için enformel veya yasadışı ekonomik faaliyetlerde bulunmaları sonucunu doğururken, yüksek pay alanların da daha düşük marjinal oranlara tabi olmak için beyandışı ekonomik faaliyetlerde bulunmalarına sebep olmaktadır.

Bir ülkede gelirin dağılımı, o ülkenin gelişmişlik düzeyi, toplumun sosyal ve idari yapısı hakkında bir fikir vermektedir. Nitekim, gelir dağılımının bozuk olduğu ülkeler, genellikle siyasi yapının demokratik olmadığı ülkelerdir.

Türkiye' de gelir dağılımı ile ilgili 1966 yılından beri yapılmış araştırmaların sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

1966-2004 Döneminde Türkiye'de Gelir Dağılımı ⁷⁵ (%)

Yıllar	1966	1968	1973	78/79	1986	1987	2000	2002	2003	2004
İlk %20	4.5	3.0	3.5	6.3	3.9	5.2	4.9	5.3	6.0	6.0
İkinci %20	8.5	7.0	8.0	12.0	8.4	9.6	8.6	9.8	10.4	10.7
Üçüncü %20	11.5	10.0	12.5	13.0	12.6	14.1	12.6	14.0	14.5	15.2
Dördüncü %20	18.5	20.0	19.5	21.0	19.2	21.2	19.0	20.8	20.9	21.9
Beşinci %20	57.0	60.0	56.5	47.0	55.9	49.9	54.9	50.1	48.3	46.2

Türkiye'de gelir dağılımını bozan çok önemli bir gelişme faiz politikaları ile ilgilidir. 1980 yılından bu yana uygulanan faiz politikalarının temel unsuru tasarruflara enflasyonun üzerinde bir getiri sağlamayı hedef almasıdır. Burada temel düşünce, tasarrufları arttırmak suretiyle kullanılabilir fonları yükseltmek ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaktır. Ancak geçen uzun

⁷⁵ Süleyman ÖZMUCUR, "Türkiye'de Gelir Dağılımı Vergi Yüğü ve Makroekonomik Göstergeler", Bogaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.33

dönem içerisinde bu amaca erişilemediği gözlenmiştir. Nitekim, gerek 1980'lerde gerekse 1990'larda tasarruf oranları %20'lerin üzerine hiç çıkmamıştır.⁷⁶

Gelir dağılımında yaşanan bozukluklar, toplumsal normların sorgulanmasını ve ahlaki çöküntüyü beraberinde getirerek, suç ekonomisini kısıtlamak amacıyla alınan tedbirlerin etkisini azaltmaktadır. Türkiye'de de gelir dağılımının adil olduğu söylenemez. Bunda uygulanan faiz ve kar politikalarının önemli payı vardır. Toplumumuzda küçük bir azınlığın çok yüksek standartlarla hayat sürdürmesi ve kolay para kazanması zor şartlarda geçinmeye çalışan büyük çoğunluk arasında suç işleme ve suçtan para kazanma eğilimini artırarak suç ekonomisinin beslenmesine neden olmaktadır.

İşsiz ordusu yüksek oranlara ulaşan bir ülkede milli gelir dengesizdir. İşsizlerin geliri olamayacağına göre, toplam milli gelir işsizlerin sayısını da çalışanlara katarak hesap etmek ne kadar yanlış olursa, milli gelirsiz vatandaşlarına milli gelir sağlayamayan bir devlete de görevini yapıyor demek yanlış olur. Vergi verene haklar veren, işsize de uzak dur benden diyen bir devlet yoktur.

Az gelişmiş ülkelerin özellikleri olan ekonomik problemler, içinden çıkılamayan her türlü ekonomik ve sosyal anarşi, bu nimet-külfet oranıyla, paylaşımındaki dengesizlikle doğrudan alakalıdır. Ekonomik yoksulluk nedeniyle oluşan anarşinin kol gezdiği ülkelerde, fakirlikle, fukaralıkla mücadelede önemlidir. Yoksul ülkelerde demokrasinin oturması da kolay değildir. Orta gelirli sınıfı ayakta tutamayan sistemde, demokrasi beklemek kolay değildir.⁷⁷

⁷⁶ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:45

⁷⁷ Mehmet CAVLI, "Güçlü Devlet Yapısının Analizi", Ankara Ticaret Odası Yayınları, Kasım 2002, s:38

Günümüzde paraya verilen önem artmıştır. Toplum içerisinde saygınlık ve prestij gibi unsurlar önceleri tecrübe, bilgi, toplum hizmetlerinde yararlılık göstermiş olmak gibi değerlerden oluşurken, zaman içerisinde saygınlık maddi gelir, yaşam standardı vs. gibi unsurlardan kaynaklanmaktadır. Bir yandan bu değişim, diğer yandan kar ve faiz gelirlerinin sömürüden doğduğu yolundaki doktrinin etkisiyle bireylerin, özellikle de gençlerin yeraltı ekonomisine eğilimleri artabilmektedir.⁷⁸

2.3.3.2.4. Devletin Düzenleyici İşlemleri

Kayıtdışı ekonomiyi yaratan bir diğer faktör de devletin ekonomide yaptığı düzenleyici işlemlerin maliyetidir. Nitekim devlet; üretim ilişkilerini, mal, para ve emek piyasalarındaki işleyişleri düzenleyici müdahalelerde bulunmaktadır. Üretimin bir takım lisanslara bağlanması, kurumlaşmada izlenecek prosedür, telif ve patent hakları ile ilgili düzenlemeler, ithalat kotaları, ihracatta ambargolar, fiyat kontrolleri, asgari ücret, ek çalışma ücretleri, çevresel müdahaleler...

Devlet bazı faaliyetleri, toplumsal olarak kabul edilemeyeceği yahut bir bütün olarak topluma faydalı olamayacağı veya kamu sağlığı ve güvenliği bakımından tehlike yaratacağı gerekçesiyle suç kabul eder. Bunları yasadışı olarak tanımlayıp bunları yasaklar.

Yasakların en yaygın olduğu alanlar:⁷⁹

- √ Uyuşturucu maddeler,
- √ Silah ve mühimmat,
- √ Stratejik maddeler ve malzemeler,
- √ Alkollü içecekler ve sigaralar,
- √ Altın ve kıymetli madenler,

⁷⁸ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:46

⁷⁹ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:35

- √ Organ, bebek, çocuk ve göçmen ticareti,
- √ Tarihi eserler, nesli tükenmiş canlılar,
- √ Çeşitli döviz ve sahte para.

Tüm bu sayılan yasaklanmış mallar için olağan piyasada olduğu gibi arz ve talep koşulları geçerlidir. Ancak yasaklar bu malların arzını dışsal faktörlerin etkisine sokar ve yasakların yarattığı risk bedelinin sonucunda arz eğrisi dikleşir. Böyle bir ortamda arzın kısılması fiyatların yükselmesine neden olur. Aynı şekilde bu mallara olan talep esnekliği de sert olduğundan yer altı ekonomisi piyasasında işlem gören mallar olağanüstü yüksek fiyatlar ve kar marjları ile gerçekleşir. Neticede yasaklar sonucu oluşan aşırı karlar, birçok birey için cazip olabilir ve yeraltı ekonomisi faaliyetlerine zemin hazırlar.⁸⁰

2.3.4. Siyasal Faktör

Yeraltı ekonomisinde oluşan yüksek kar marjları, tüm akılcı davranan ve risk sever bireyler için çekici olabilmektedir. Ancak yakalanma olasılığı ve yasal yaptırımlar caydırıcı unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifade ile; bireyin (veya oluşan suç örgütlerinin) yeraltı ekonomisinden beklediği çıkar, zamanı ve kaynaklarını kullanarak yasal faaliyetlerden beklediği çıkardan fazla ise yer altı ekonomisi faaliyetleri (hırsızlık, kaçakçılık, tefecilik, rüşvet vs.) gerçekleşecektir. Gerçekleşmemesi için yakalanma olasılığının yüksek ve cezaların ise şiddetli olması gerekir. Yakalanma olasılığı ve cezaların şiddeti ise doğrudan kamu otoritesi ile ilgilidir.

Kamu otoritesini sarsan nedenlerin başında sistemin yapısı ve işleyişi gelmektedir. Türkiye’de mevcut siyasal yapılanma kamu otoritesini sarsmaya yönelik bir görüntü arz etmektedir. Bu gelişmenin gerisinde Türkiye’de ki siyaset geleneği yatmaktadır. Türkiye’de siyaset geleneğinin temelinde ‘hikmet-i hükümet’ felsefesi ağırlıklı bir yer işgal etmektedir. Bu felsefeye

⁸⁰ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:36

göre; devletin yaptığı her işlem ve eylemde bir 'hikmet' vardır. Devlet sivil toplumun bir aleti değil, egemen iradenin en üst tecessümüdür, millet devletin malı mülküdür, bu nedenle onun üstünde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Bu çerçevede, devletin güvenlik ve bekası için yapılan her şey olağan sayılmaktadır.

Türkiye'de yeraltı ekonomisinin yaygınlaşmasında siyasal etmenlerin önemli rol oynadığı görülmektedir. Bunda:⁸¹

- √ Siyasi partilerin faaliyetlerinde kayıtdışı varlıkları kullanmaları,
- √ Kurulan hükümetlerin oy kaygısıyla, bürokrasi üzerinde oluşturdukları baskı sonucu, kamu otoritesinin sarsılmasına neden olacak uygulamalara rastlanmasının,
- √ Yaşanan yolsuzlukların ve bağımsız adil bir yargılamanın sağlanamaması,
- √ Türkiye'de mevcut siyasi yapılanmanın, kamu otoritesini sarsmaya yönelik bir görüntü arzetmesi.

Mali ve ekonomik alanda olup da, kayıtdışı ekonomiyi doğurmak bakımından şimdiye kadar önemli olduğu belirtilen faktörlerin kayıtdışı ekonominin genişlemesine uygun zemin oluşturacak halde bulunmaları veya bu hale gelmiş olmalarında siyasi iradeyi elinde tutanların önemli etkisi vardır.

Vergisel düzenlemelerin yapılmasından, uygulanmasına ve mükelleflerin denetlenmesine kadar kayıtdışı ekonominin doğumu ve gelişimi bakımından önem arz ettiği belirtilen tüm unsurlar siyasi karar alma mekanizmasının işleyişi ile şekillenmektedir. Vergi aşarı, istisna ve muafiyetlerin sayısı gibi daha önce bahsedilen tüm vergisel faktörlerin kayıtdışı ekonomiyi geliştirici hüviyete kavuşturulması veya tersi, siyasi iradeyi elinde tutanların kararınca belirlenmektedir.

⁸¹ Ülker MAVRAL, a.g.e., s:268-269

Sosyal sorunların dikkate alınarak ortadan kaldırıcı tedbirlerin uygulanması veya göz ardı edilmesi, hakim siyasilerin benimsedikleri ekonomi politikaları ve bu doğrultudaki uygulamalarının ekonomik ve sosyal hayatta meydana getirdiği gelişmeler kayıtdışı ekonomi üzerinde etkilidir.

Bu sebeple, kayıtdışı ekonomi bakımından dikkate alınması gerekli olan birinci faktör "siyasi faktördür". Siyasi alanda, kayıtdışı ekonomiyle mücadele konusunda irade oluşmadıkça ve kayıtdışı ekonomiyi kontrol altına alıp hacmini azaltıcı tedbirler kısa vadenin yanı sıra orta ve uzun vadede kararlılıkla uygulanmadıkça kayıtdışı ekonomi ile mücadelede başarılı olmak mümkün olmaz.

3. YERALTI EKONOMİSİ FAALİYETLERİ

Her ülkede farklı boyutlarda olsa da ağırlığı hissedilen yeraltı ekonomisi faaliyetleri giderek çeşit kazanmakta, klasik uyuşturucu ve silah kaçakçılığının yanı sıra organ, bebek ya da nükleer malzeme kaçakçılığı gibi yeni kaçakçılık dalları, ayrıca çek senet mafyasından arazi mafyasına yeni birçok faaliyet alanı son dönemde önem kazanmaktadır. Güç kazanan suç örgütleri bir yandan suç faaliyetlerine devam ederken, diğer yandan bankacılık, taşımacılık gibi yasal alanlarda faaliyet göstermekte ve ülke ekonomisinde büyük boyutlu faaliyetlerle ağırlıklarını hissettirmektedirler.

Ülke uygulamaları değerlendirildiğinde, her ülkenin kendi toplumsal ve siyasal yapısına göre, mevcut ceza kanunları içinde ayrı bir hüküm ihdas etmek üzere suretiyle organize suç örgütlerine yer verildiği görülmektedir. Örgütlü suçlarla mücadele için, bazı uluslararası kuruluşlar tarafından belli ölçütler getirilmiştir. Uluslararası literatürde genel kabul görmüş zorunlu ve ihtiyari ölçütler aşağıdaki şekilde sıralanabilir.⁸²

** Zorunlu ölçütler:*

- ✓ Üç veya daha fazla kişinin işbirliği,
- ✓ Uzunca ve gayri muayyen bir süre için,
- ✓ Ciddi suçları işlemekten hükümlü ve zanlı olması,
- ✓ Kazanç ve güç elde etmek amacıyla yapılmış olması.

** İhtiyari ölçütler:*

- ✓ Her katılanın belli bir görevi ya da rolü olması,
- ✓ Bir tür dahili disiplin ve kontrolün olması,

⁸² Hamza KAÇAR, “Organize Suç Örgütleri Nedir? Çıkar Amaçlı Örgütlü Suçlarla Mücadele Kanunu Tasarısında Neler Öngörülmektedir?”, Yaklaşım Yayınları, Ağustos 1999, Sayı:80, s:96

√ Yıldırmaı sağlayıcı şiddet veya diğer uygun olan vasıtalarla başvurulması,

√ Siyaset, medya, kamu yönetimi, kolluk, adalet veya ekonomi üzerinde yolsuzluk veya diğer vasıtalarla etki icrası,

√ Ticari veya işletme benzeri örgütler kullanılması,

√ Karapara aklamasıyla iştigal edilmesi,

√ Uluslararası düzeyde çalışılması.

Öte yandan, genellikle toplum yapısını bozan ve yüksek gelir getiren suçlar organize suçlar kapsamına alınmaktadır. Birçok lke uygulamasında aşağıdaki suçların örgütlü suç kapsamında değerlendirildiği görülmektedir.

√ Temel suçluluk faaliyetleri,

√ Uyuşturucu maddeler (imal veya ticareti),

√ Dolandırıcılık,

√ Sahtekarlık,

√ Silahlı gasp,

√ Kaçırma,

√ Tehditle para alma (koruma parası da dahil),

√ Oto hırsızlığı (alınmasını da içermekte),

√ Kapkaçılık,

√ Sanat eserleri, antika, mücevher hırsızlığı,

√ Diğer hırsızlık türleri,

√ İlegal silah ticareti,

√ Alkol, tütün gibi maddelerin illegal imali ve yurda sokulması,

√ Beyaz kadın ticareti,

√ İlegal muhaceret,

√ Fuhuş,

√ ocuk pornografisi,

√ evre suçları,

√ İlegal kumar,

√ Bilgisayar suçları,

√ Karapara aklama,

Yukarıda belirtilen suç türleri incelendiğinde; sayılan suçların suç faillerine (dolaylı olarak ülke ekonomisine) katkıda bulunduğu düşünülebilir. Ancak, bu suçları işleyenlerin, parasal güç elde etmekle yetinmeyip, bürokraside etkinlik sağlamak, medya ve iletişimi yönlendirmek amacıyla da hareket ettikleri kabul edilemez bir gerçektir. Bu suçların, bir daha onarılamayacak şekilde, toplumsal dokuyu çürütmesi, toplum ahlakını bozması ve çürütmesi üzerinde ciddiyle durulması gereken bir durumdur. Dolayısıyla organize suçlarla mücadelede, suç politikaları belirlenirken, ekonomik, mali, idari, siyasal ve toplumsal etkilerinin de iyice araştırılıp değerlendirilmesi gerekmektedir.⁸³

Karaparanın konusunu teşkil eden faaliyetler çok sayıda olup, tür, mahiyet, yapı ve tarafları itibarıyla farklılık gösterebilmektedir. Bu faaliyetler:

1. Yolsuzluk
2. Rüşvet
3. Kaçakçılık
4. Sahtekarlık ve Dolandırıcılık
5. Diğer kanun dışı faaliyetlerdir.

3.1. Yolsuzluk

Yolsuzluk deyince ilk akla gelen rüşvet ve suistimaldir. Yolsuzluk bir kesim vatandaştan kamu yöneticisine ya da yolsuzluğu yapana gelir transferidir.⁸⁴

Bilimsel, teknolojik ve ekonomik alanda kaydedilen gelişmeler, iletişimde kat edilen aşama, insanlığın mutluluğuna kattığı yeni değerlerin

⁸³ Ülker MAVRAL, a.g.e., s:289-290

⁸⁴ A. Savaş AKAT, “Yolsuzluğun Esas Maliyeti”, Sabah Gazetesi, 13 Ocak 2002

yanı sıra, organize suç örgütlerine de yeni imkanlar sunmakta ve suçların daha kompleks bir şekilde bürünmesine katkı sağlayabilmektedir.⁸⁵

İtalya, Fransa, Japonya gibi gelişmiş ülkelerde de görülmekle birlikte, yolsuzluğun en çok sevdiği yerler az gelişmiş ülkelerdir. Uluslararası yolsuzluklarla mücadele etmek amacıyla kurulmuş olan 'Transparency International'ın Berlin'deki Başkanı Peter Eigen, bir hesaba göre yoksul ülkelere yönelik uluslararası ihalelerde el değiştiren paranın üçte birinin rüşvete gittiğini söylüyor.⁸⁶

Çok çeşitli yolsuzluk olayları gerçekleşmesine rağmen, hemen her yolsuzluk olaylarının benzer yönleri vardır. Yolsuzluk olaylarının karakteristik özellikleri şöyle sıralanabilir:⁸⁷

- ✓ Yolsuzluk olayına daima birden fazla kişi karışır.
- ✓ Yolsuzluk genellikle gizliliği gerektirir.
- ✓ Yolsuzluk olgusu karşılıklı sorumlulukları ve karşılıklı çıkarları içerir.
- ✓ Yolsuzluk olaylarını doğuracak yöntemlere başvuran kişiler, girişimlerini kamufle etmek için yasal birtakım mazeretlerin gerisine sığınır.
- ✓ Yolsuzluk olaylarına karışanlar, belirli arzuları olup bunları gerçekleştirme imkanına sahip olan kişilerdir.
- ✓ Herhangi bir yolsuzluk olayı, toplumun aldatılmasını, hile yapılmasını gerektirir.
- ✓ Yolsuzluk olgusunda şahsi çıkar mutlaka toplumsal çıkarların üstünde tutulur.

Dünyanın her yerinde geçerli olan yolsuzluk sebeplerinden bazıları şunlardır:⁸⁸

⁸⁵ İ.B.-E.G.M., "Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele 2000", KOMDB Yayın no:2001/3, Ankara, 2001, s:91

⁸⁶ Sedat GÜNER, "Organize Suç Örgütleri Karapara ve Aklanması", Bilgi Yayınları, Ankara, 2003, s:83

⁸⁷ Nedim ŞENER, "Tepeden Tırnağa Yolsuzluk", Metis Yayınları, İstanbul 2001, s:21

- √ Ticari kısıtlamaların varlığı,
- √ Mevzuatların şeffaf ve açık olmaması,
- √ Fiyat kontrolleri,
- √ Farklı döviz kuru uygulamaları,
- √ Kamu görevlilerinin kalitesi ve ücret düzeyi,
- √ Emek yoğun olmayan fakat pahalı mallar,
- √ Sosyolojik, kültürel ve ahlaki değerler,
- √ Cezalandırma yöntemleri,
- √ Siyasi liderlerin tavırları.

3.1.1. Türkiye’de Yolsuzluğun Sebepleri

√ Son yıllara kadar yolsuzluğa karşı toplumsal hassasiyetin zayıf olması ve yine sosyal sorumluluk duygusunun zayıf olması,

√ Gelişme sürecinde ortaya çıkan sosyal değişme nedeniyle, ahlaki norm ve değerlerde farklılaşmanın meydana gelmiş olması ve yine bu süreç içerisinde sosyal fayda ve toplumun menfaati yerine, fert, zümre, parti, grup ve cemaat menfaatlerinin öne çıkması,

√ Sık sık yaşamakta olduğumuz siyasi iktidarsızlık 1980’lerden sonra kitlelerin politikasızlaştırılması ile doğan pasiflik ve ilgisizlik, siyasi partiler kanununun aksaklıkları ve parti içi demokrasinin olmaması, partilerin gelir kaynaklarının kontrol edilememesi, siyasetin aşırı pahalı bir iş haline gelmesi ve bu sebeplerle halkın siyasi katılıma ilgisiz kalması,

√ Siyasi menfaat hesapları ile partilerin veya iktidar ortaklarının karşılıklı menfaate dayanan bir şekilde birbirini aklayabilmelerinin yolsuzluklara ışık tutması,

√ Milletvekili dokunulmazlığının çok geniş kapsamlı ve yolsuzlukları da kapsayacak şekilde olması,

⁸⁸ Sedat YETİM, “Karaparanın Aklanması Boyutları ve Mafyokrasi”, Ankara 2000, s:325-326

√ Kuvvetler ayrılığı prensibinin zedelenmesi, yasam, yürütme ve yargı arasındaki alan tecavüzleri, bilhassa yargının siyasi iradeyi elinde tutan icradan bağımsızlaştırılmış olmaması,

√ Demokrasinin ve demokratikleşmenin bütün kurum ve kuralları ile tam yerleşmemiş olması,

√ Her alanda şeffaflığın yetersiz olması veya bulunmaması,

√ Siyasi amaçlı destekleme politikalarının terk edilmemiş olması,

√ Kamu dairelerinde araç-gereç ve personel yetersizliğinin mevcut olması,

√ Medyanın üstüne düşen görevi yerine getirememesi,

√ Sivil toplum kuruluşlarının yetersizliği ve etkisiz olması,

√ Hukuk devleti anlayışının tam yerleşmemiş olması ve dolayısıyla yasaların caydırıcılığının yitirilmesi,

√ Adalet mekanizması ve yargının yavaş çalışması,

√ Ahlaki değerlerin aşınması.⁸⁹

TESEV'in yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre de, Türkiye'de rüşvet ve yolsuzluk oldukça yaygın ve önemli bir sorundur. TESEV' in, firmalar ve 1200 iş dünyası temsilcisi, 30 üst düzey yönetici ve iş sahibi ile yaptığı ankete dayalı, "Türkiye'deki yolsuzluk araştırması"nın önemli birkaç bulgusu, bu konuda ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu araştırmaya göre; iş dünyası Türkiye'de yolsuzluğu, enflasyon ve hayat pahalılığından sonra ikinci sorun olarak görmektedir. Hane halkı enflasyon ve işsizlikten sonra üçüncü sıradaki bir sorun olarak görmektedir. Araştırmaya katılanların düşüncelerine göre yolsuzluğun 11 kurum arasında en yüksekten en düşüğe doğru sıralanması şöyledir;⁹⁰

⁸⁹ E.KORKMAZ – M:E:ERKAL – B.BALOĞLU, "Türkiye'de Yolsuzluğun Sosyo-Ekonomik Nedenleri Etkileri ve Çözüm Önerileri", İstanbul Ticaret Odası Yayın no:2001/35, s:119-120

⁹⁰ Fikret ADAMAN, "İş Dünyası Gözünden Türkiye'de Yolsuzluğun Nedenleri ve Önlenmesine ilişkin Öneriler, TESEV Yayınları, İstanbul, 2004, s.89

1. Gümrük,
2. Trafik polisi,
3. Tapu dairesi,
4. Belediye,
5. Trafik dışı polis,
6. Vergi daireleri,
7. Devlet hastaneleri,
8. Mahkemeler,
9. Elektrik kurumu,
10. Üniversiteler,
11. Silahlı kuvvetler

Türkiye'de Sektörlerin Kirlilik Derecesi (2004 Yılı) ⁹¹

Sektör	Türkiye'nin Kirlilik Derecesi * (5 üzerinden)	Ülkeler Ortalaması	Sapma
Vergi Daireleri	4.2	3.4	-0.8
Özel Sektör/ İş alemi	4.1	3.4	-0.7
Gümrükler	4.1	3.3	-0.8
Sağlık Hizmetleri	4.1	3.3	-0.8
Yerel Hizmetler	4.1	3.0	-1.4
Siyasi Partiler	4.0	4.0	0
Polis	3.0	3.6	-0.4
Yargı Sistemi	3.9	3.6	-0.3
Eğitim Sistemi	3.9	3.1	-0.8
Parlamento, Yasama erki	3.8	3.7	-0.1
Medya	3.8	3.3	-0.5
Lisans ve İzin Hizmetleri	3.8	3.0	-0.8
Sivil Toplum Kuruluşları	3.5	2.8	-0.7
Din Hizmetleri	3.3	2.7	-0.6
Silahlı Kuvvetler	3.1	2.9	-0.2

* Kirliliğin ifadesi olarak kullanılmış rakamlardan; 1 en temiz, 5 en kirliliği göstermektedir.

⁹¹ www.saydamlık.org

3.1.2. Yolsuzluğun Ülkeler Üzerindeki Etkileri

Yolsuzluk yapan kamu görevlileri haksız kazanç elde ederken, toplumsal kaynaklar el değıştirir. Ödenmesi gereken verginin kaçırılmasına göz yumulması, hazine kaynaklarından haksız teşvik ya da maddi kaynak sağlanması gelir azaltıcı etkileri yaratır. Yolsuzluk yapılan ülkelerde yatırımlar azalır. Yolsuzluk maliyetleri artırdığı için yabancı sermaye girişı olmaz, hatta kaçır. Sonuçta ekonomik büyüme yavaşlar. Hukuk sisteminin ağır çalışması ve rüşvetin yaygınlaşması sosyal barışı ve adaleti tehdit eder. Yolsuzluk için harcanan para işadamları tarafından maliyetlere yansıtıldığından tüketiciler farkında olmadan bu maliyetleri yüklenir. Bu gelişmeler gelir dağılımındaki adaletsizliği artırır. Yolsuzluğun yaygınlığı siyasi otoriteye duyulan saygıya zarar verir. Halk parlamenter sistemi olan güvenini kaybettiği için askeri müdahalelere uygun zemin doğar.⁹²

3.1.3. Belli Başlı Yolsuzluk Türleri

3.1.3.1. Görevin Kötüye Kullanılması Şeklindeki Yolsuzluklar

√ Kamuya veya özel kişilere ait arsa ve arazilerde gecekondur yapılmasına izin vererek maddi ya da siyasi çıkar sağlamak,

√ Kamu kuruluşlarınca açılan ihaleleri küçük tirajlı gazetelerle ilan yoluyla katılım oranını küçölterek ya da teklif alma usulü ile yapılan ihalelerde teklif alınabilecek kuruluşları yeterince araştırmadan mal alış ya da satış ihaleleri gerçekleştirerek bu yolla çıkar sağlamak ya da sağlamak,

√ Gündümlü kooperatifler ya da kooperatif birlikleri kurarak kamu arazilerinin düşük bedelle bu kuruluşlara aktarılmasını sağlayarak maddi ya da siyasi çıkar sağlamak ya da sağlamak,

√ Kamusal mal ve hizmetleri kullanarak gerçekleştirilen iş bedellerinin vakıflara aktarılması, kamu yöneticilerinin özel giderlerinin bu vakıflarca

⁹² Şener, a.g.e., s:28-29

ödenmesi kamu yöneticilerinin vakıflardan aldıkları ücret niteliğindeki bu ve benzeri tahsilatları üzerinden vermeleri gereken gelir vergilerini, vakıflardan bağış almışlarsa bu bağışlar üzerinden ödenmesi gereken veraset ve intikal vergilerinin ödenmemesi,

√ Gerçekleşmeyen ya da gerçekleşmesi imkansız olan birtakım yatırımlara, düzmece belgelere dayanarak kaynak kullanım fonu kullandırılması ya da kredi verilmesi,

√ Yap-işlet-devret modelinde, siyasi, iktisadi ya da sosyal nüfus sahibi gerçek kişilere ve bunların iştiraki olan kuruluşların ucuz kredilerle kurulması ve işletilmesinin sağlanması,

√ Devlet memurları yasasına aykırı olarak özel kuruluşlarda ya da KİT'lerde yönetim kurulu, denetim kurulu ve denetim kurulu üyesi olarak görev kabul etmeler ve görev vermeler,

√ Danışmanlık ve memurluk için gerekli nitelikleri taşımayan kişilerin siyasi çıkar sağlamak amacıyla, danışman ya da memur tayini,

√ Kamu kuruluşları ve bağlı ortaklıklarında emsaline göre çok yüksek yönetim kurulu hakları, temettü ikramiyeleri, yolluklar ve denetici ücretleri, araştırma, yayın reklam ve tanıtım, danışmanlık-organizasyon vb. emsaline göre yüksek ücret ödenmesi,

√ Kamu bankaları yöneticilerince bunlara güç veren siyasi kişilerin katılımı dahil göstermelik kişilere açılan ve baştan batık olan kredilerin, direkt ya da endirekt eski banka yöneticilerine siyasiler ve yakınları dahil aktarılması,

√ Kamu bankalarınca, emsaline göre daha düşük faizli ya da faizsiz kredi kullandırılması ya da emsaline göre daha yüksek faizli TL mevduatı ve döviz mevduatı hesabı açılması, yatırım fonu katılım belgesi düzenlenmesi,

√ Kamu bankalarınca ya da bunların iştiraki ortaklıklarca üretilen ya da satılan konut, toplu konut ya da işyerlerinin, çekilişsiz-kurasız-ihalesiz öncelikli tahsisi,

√ Siyasi ya da kamusal nüfus kullanılarak, ortağı bulundukları ya da yakınlarının ortak oldukları kooperatiflere düşük bedelle kamu arsa ve arazilerinin tahsisi, imarsız olanların ivedilikle imarlandırılması,

√ Ekonomik rantabiliteye aykırı olarak siyasi yatırım amacıyla, yatırım kararları alınması.⁹³

3.1.3.2. Banka İşlemlerinde Yapılan Yolsuzluklar

Bilançosu güzelleştirilerek bir şirketin özvarlığının olduğundan fazla gösterilerek kredibilitesinin yükseltilmesi ve ilgili bankanın istihbarat ve mali analiz bölümlerinin atlatılarak, şirketin ödeyemeyeceği oranda kredi alınması, alınan kredilerin şirketin göstermelik ya da gerçek ortaklarına çeşitli şekillerde aktarılması. Krediyeye teminat teşkil edecek gayrimenkulün ve öteki varlıkların olduğundan yüksek gösterilmesi ya da maddi teminatsız kredi açılması.

TMSF'nin el koyduğu bankalar ve getirdiği yük⁹⁴

Batan Banka	Banka Sahibi	Devir Zararı	Yapılan Tahsilat
Toprakbank	Halis Toprak	880 milyon \$	2.6 milyon \$
İktisat	Erol Aksoy	1 milyar 954 milyon \$	69.2 milyon \$
Sümerbank	Hayyam Garipoğlu	470 milyon \$	13.8 milyon \$
Bank Kapital	Mahmut Ceylan	393 milyon \$	8.1 milyon \$
Yurtbank	Ali Balkaner	656 milyon \$	6 milyon \$
Kentbank	Mustafa Süzer	681 milyon \$	3.2 mil. \$-6 trily TL
EGS	ESS Holding	546 milyon \$	97 milyar TL
Etibank	Dinç Bilgin	698 milyon \$	40.5 milyon \$
İnterbank	Cavit Çağlar	1.3 milyar \$	12.4 milyon \$
Egebank	Yahya Murat Demirel	1.2 milyar \$	9.9 milyon \$
Esbank	Yavuz Zeytinoğlu	1.1 milyar \$	34.5 milyon \$
Bank Ekspres	Korkmaz Yiğit	435 milyon \$	6.7 milyon \$
Bayındırbank	Kamuran Çörtük	116 milyon \$	13.5 milyon \$
Ulusalbank	Halit Cıngıllıoğlu	524milyon \$	-
Demirbank	Halit Cıngıllıoğlu	647milyon \$	-

⁹³ Sedat GÜNER, a.g.e., s:89-90

⁹⁴ BDDK, “Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı 6. Gelişme Raporu”, Ankara 2003

Yaşarbank	Selçuk Yaşar	1.149 milyar \$	-
Sitebank	Yalçın Sürmeli	53 milyon \$	-
Tarişbank	TARİŞ	74 milyon \$	-
Pamukbank	M. Emin Karamahmet	3.6 milyar \$	-

Kamuoyunda ‘Mavi Balina’ adı verilen olay şöyle gerçekleşir: Ziraat Bankası’nın İzmir Merkez Şubesinin 86 nolu müşterisi olan Antalya’nın tanınmış ailelerinden X’in sahibi olduğu Y mensucat, yüklü bir kredi için bankaya başvurur. Firma hakkında yapılan araştırma sonucu hazırlanan rapor olumsuzdur ve kredi verilmez. Ancak hatırlı kişilerin araya girmesiyle birlikte Ticari Krediler Müdürü yeni bir rapor yazar. İzmir Merkez Şube Müdürü de yeni rapora onay verir. Ziraat Bankası Yönetim Kurulunun 30 Haziran 1998 tarihli 12/618 sayılı kararı ile 5.5 milyon \$ işletme kredisi, 4.5 milyon dolar ihracat kredisi ve 24 milyon dolarlık da harici garanti mektubu verilir. Aradan geçen bir yılda Y mensucat aldığı kredinin faizini bile ödemeyip bonifikasyon ve 5 milyon \$ daha ek kredi ister. Yeni kredi verilmez ama eski kredi kanuni takibe aktarılmaz ve tahsil edilemez.⁹⁵

E bankası, off-shore hesabı yoluyla ilginç bir yöntemle banka sahibi bay M’yi mutlu etmeyi bilmiştir. Buna göre; Türkiye’de hesap açan binlerce tasarruf sahibine E bankası şubelerinde cazip bir teklif getirilir. Daha fazla faiz kazanmaları için paralarını off-shore’da değerlendirmeleri. Bu öneriyi kabul edenlerin Türk lirası ya da dövizleri hızla KKTC’deki E bankasının off-shore’na aktarılır. E bankasına devletin el koyma kararından sadece 12 gün önce bu hesap açılmıştır. Bu paralar, kredi maskesiyle dünyanın karapara cenneti Virgin adalarındaki 2 şirkete gitti. Bu iki firma aslında posta kutusundan ibaretti. Bu paralar hızla banka sahibi bay M’nin talimatına göre çeşitli banka hesaplarına aktarılmıştır. Doğal olarak bankalarda açılan off-

⁹⁵ “Mavi Balina Sessiz”, Yeni Şafak Gazetesi, 12 Eylül 2000

shore hesaplarının, devlet garantisi kapsamı dışında bulunması nedeniyle, söz konusu mudiler ortada kalmıştır.⁹⁶

3.1.3.3. İhale Yolsuzluğu

Organize suç örgütünün şirketleri, doğrudan kamu ihalelerinin denetimini ele geçirirlerse hiç şaşmamak gerekir. Bu şirketler, kimsenin sahip olmayacağı çeşitli üstünlükleri ellerinde tutmaktadırlar. Her türlü rekabeti, tehdit ve şiddet uygulayarak bertaraf etme yeteneği, yine şiddet uygulayarak, inşaatın toplu sözleşme ve iş güvenliği kurallarına uymaması sahip olmaması, en iyi koşullarda kredi alabilme olanağı ya da krediye hiç ihtiyaç duymadan, uyuşturucudan elde edilen parayı işe yatırma kolaylıkları bu tür üstünlüklerin en başta gelenleri arasında sayılabilir.⁹⁷

3.1.3.4. Bilgi Sağlama Yoluyla Gerçekleştirilen Yolsuzluklar

√ İmar durumu değişecek yerleri, otoyol geçecek güzergahları yakınlarına ya da yakın olmayanlara çıkar karşılığı bildirerek bunların ucuza kapatılmasını sağlamak ya da sağlamak,

√ Zam gelecek malları ve zam oranlarını önceden bildirerek kazanç sağlamak ve spekülörlere kazanç sağlamak,

√ Hisse senetleri hakkında ilgili şirket dahilinden, dışarıya bilgi aktararak çıkar sağlamak ya da sağlamak,

√ Gümrük vergilerinde ya da fonlarda meydana gelecek artış ya da azalışları önceden dışarıya sızdırarak çıkar sağlamak ya da sağlamak.⁹⁸

⁹⁶ “Egebank’ın Para Transferi Haritası”, Sabah Gazetesi, 30 Eylül 2000

⁹⁷ Giovanni FALCONE – Marcelle PADOVANI, “Cosa Nostra Bir Hukuk Adamının Mafyayla Mücadelesi”, Çeviren: Gamze Çelikbaş – Nüket İzzet, Cep Yayınevi, İstanbul 1993, s:110

⁹⁸ Sedat GÜNER, a.g.e., s:98

En çok Yolsuzluk Yapılan Ülkeler⁹⁹

Ülke	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Nijerya	54	52	81	98	90	101
Ukrayna	-	-	-	-	88	86
Azerbaycan	-	-	-	96	87	95
Endonezya	45	45	80	97	86	96
Angola	-	-	-	-	85	98
Kamerun	49	-	85	99	84	90
Rusya	-	-	-	-	83	74
Kenya	52	-	74	90	82	97
Türkiye	33	38	54	54	50	65

Türkiye’de 2000 yılı ve sonrasında kamuoyuna mal olan birçok operasyon yapılmıştır. Bunlar: Paraşüt (1-2), Balina, Küçük Balina, Kasırga (1-2-3), Ahtapot, Matador, Serhat, Buffalo, Kartal, Beyaz Benzin, Beyaz Tilki, Duman, Aysberg, Hayali Kumaş, Safari)1-2), Beyaz Enerji, Yeşil Vadi, Fırtına, Akrep, Sis, Puro, Hasat, Mercedes, Perde, Talan, Beyaz Şahin, Hayal, Radar, Neşter ve Şimendifer operasyonları. Bu operasyonlar, yolsuzluğun yaygınlığını ortaya çıkarmaktadır.¹⁰⁰

⁹⁹ Uluslararası Şeffaflık Kuruluşunun, Yolsuzluk Algılama Endeksi, 2002

¹⁰⁰ “737 Günlük Bilanço”, Hürriyet Gazetesi, 8 Haziran 2001

Dünyanın En Temiz Ülkeleri ¹⁰¹

Ülke	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Finlandiya	4	2	2	2	1	1
Danimarka	2	1	1	1	2	2
Y. Zelanda	1	4	4	3	3	3
İsveç	3	3	3	4	4	6
Kanada	5	5	6	5	5	7
İzlanda	-	-	5	6	6	4
Norveç	6	7	8	9	7	12
Singapur	7	6	8	8	9	5
Hollanda	9	6	8	8	9	9
İsviçre	8	11	10	10	10	13

3.2. Rüşvet

Kamu yönetiminde bulunanların görev ve yetkilerini çıkar gözeterek yasal düzenlemelere aykırı biçimde kullanmaları sonucunda oluşan yolsuzluğun en yaygın ve bilinen biçimi rüşvettir. Yolsuzlukla nerede ise eş anlamlı olan rüşvet; herhangi bir kamu görevlisi ya da politikacının pozisyonundan doğan yetkilerini bilinçli bir şekilde kullanıp bir kişi ya da belli bir gruba çıkarlar sağlayıp karşılığında birtakım çıkarlar elde etmesi şeklinde tanımlanabilir.¹⁰²

Rüşvet olgusu için temel öge yetkilinin kamu görevlisi olmasıdır. Kamu yetkilisinin rüşvet alması devlet otoritesini sarsar, yasa ve kuralları korumaktan ileri gelen sorumluluk çiğnenmiş olur. Rüşvet alma ve rüşvet verme suçlarının konusu memur ve memur sayılan kimselerdir. Bu nedenle, rüşvet suçları devlet idaresine karşı işlenen cürümlerdendir ve yeraltı ekonomisi faaliyetlerinin olduğu yerlerde kaçınılmazdır. Ülkede yaşayanların,

¹⁰¹ Uluslararası Şeffaflık Kuruluşunun (Transparency International) Yolsuzluk Algılama Endeksi, 2002

¹⁰² Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:102

ister vatandaş, ister yabancı olsun, devlete olan güvenlerinin korunması ve devamının sağlanması büyük önem taşır.¹⁰³

Rüşveti ortadan kaldırmak için sadece hükümetin müdahalesi yetmez, bunun yanında politik alanda halkta, kurumların tarafsız olması gerektiği bilincinin uyandırılması gereklidir. Pek çok hükümet arasına rüşvete karşı kampanya açmış ama başarılı olamamıştır. Bunun nedeni cezai tedbirler ve uygulaması çok zor olan kontrollerin çoğaltılmasına dayanmaktadır. Oysa esas olan memurların rüşvet almalarının nedenlerini azaltmak, onlara bu fırsatı vermemektir. Örneğin, hükümetin yarattığı yoklukların giderilmesi rüşveti de sınırlar. Memurlara yönelik bir ödül ceza yöntemi geliştirilerek görevlerini daha iyi bir şekilde yapmaları sağlanabilir. Rüşvetle mücadelede en etkin sistem, arasına kampanyalar düzenlemek yerine, kontrol görevini sayısı az, ama yüksek maaşlı memurlara bırakmaktır.¹⁰⁴

3.2.1.Rüşvetin Nedenleri

Rüşvet en eski çağlardan beri toplumsal bir hastalık olarak varlığını sürdürmektedir. Önceleri yönetime hakim olan kimselerin lüks yaşama karşı olan tutkularından ve bunun maliyetini karşılayabilmek için başvurulmuş bir yöntem olarak mütalaa edilen rüşvetin temel nedeni kamu sektörünün büyüklüğü ve buna bağlı olarak artan kurallar ve kısıtlamalardır.

Çeşitli araştırmalara göre rüşvetin artmasında önemli olan faktörlerin başında eğitim yetersizliği gelmektedir. Yoksulluk, caydırıcı cezaların eksikliği, toplumsal baskının yetersizliği, din ve ahlak eğitiminin yetersizliği rüşvetin artmasında diğer önemli faktörlerdir. Bu faktörlerin rüşvetin oluşumunda taşıdıkları önem, her birinin, etkinlik dereceleri itibarıyla,

¹⁰³ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:103

¹⁰⁴ Sedat GÜNER, a.g.e., s:103

zamana, mekana ve çevre şartlarına bağlı olarak karmaşık bir nedenler bütünü elemanları olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁵

3.2.2. Rüşvetin Ekonomik Analizi

Rüşvetin doğmasında iki yoldan söz edilebilir: bunlardan birincisi arz-talep dengesizliği, ikincisi ise arzın bir elde toplanmasıdır.

Bir kaynağın kullanışı sırasında bir bürokrata rantın doğabilmesi için arzın yani kaynağın talepten az olması gerekmektedir. Eğer talep arzdan büyük ise bir rant doğacaktır ve arz fırsatlara olan talepten ne kadar küçükse rant o kadar büyük olacaktır. Bu rantın bir kısmının fırsatlara ilişkin dağıtım kararını veren bürokrat olacaktır.¹⁰⁶

Rüşvetin oluşmasında ikinci yol, arz talep dengesinden bağımsız, karar yetkisine sahip olan kişinin keyfi tutumuyla arzın tümünü kullanmaya açmaması nedeniyle oluşturduğu suni ortamdan dolayı rant sağlamaya yönelik davranışından ortaya çıkmaktadır. Bu durumda rüşvet, karar vericinin temel şartı haline gelmiştir. Bu gelişmenin en vahim boyutu, rüşvet olgusunun toplumsal performansı kısıtlayıcı bir nitelik almaya başlamasıdır.¹⁰⁷

İki tarafın katılımı ile gerçekleşen rüşvet, ekonomik bir transferdir. Rüşvet, karar yetkisini elinde bulunduran kamu yetkilisinin karar pozisyonundan doğan bir ranttır. Rüşvet bir rant olduğundan bir değer yaratılmamakta, gelir transfer edilmektedir. Ancak buradaki transfer görünür piyasa ekonomisi içerisinde gerçekleşmemektedir. Bu nedenle hem ya ve normlara aykırı olarak oluşturulan piyasa, hem de bu piyasada oluşan fiyat gayrimeşrudur.

¹⁰⁵ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:107

¹⁰⁶ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:107-108

¹⁰⁷ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:108

3.2.3.Rüşvetin Etkileri

Bazı araştırmacılara göre rüşvetin olumlu etkisinden bile bahsetmek olanaklıdır. İleri sürülen bir görüşe göre rüşvet; kamu çalışanları için parça başına alınan ek bir ücret gibi etki yapmakta ve doğrudan yapılan bir ödeme olması nedeniyle görevliyi daha istekli kılmaktadır. Rüşvet veren ise karmaşık bürokratik engelleri kolayca ve hızla aşabilmektedir. Yine bir başka araştırmaya göre; rüşvet bürokratik kırtasiyeciliği 'by pass' etme olanağı oluşturarak iktisadi kalkınmayı hızlandırmaktadır. Rüşveti olumlu değerlendiren bir diğer görüşe göre ise, otokratik yönetimden demokratik yönetime geçiş sürecinde rüşvet ve yolsuzluklarda artış kaçınılmazdır. Bunun nedeni ise yeni yönetimde de devam eden eski kurumlardır. Marcos sonrası Filipinler'de, komünizm sonrası Rusya'da, bağımsızlık sonrası Afrika'nın pek çok ülkesinde, rüşvet toplayan birimler ortadan kalktığı için, onları ikame eden çok sayıda bağımsız rüşvet toplayan birim, etkinliğin düşmesine yol açmıştır.¹⁰⁸

Rüşvet konusunda olumlu bakış getiren bu birkaç çalışmanın yanı sıra, ağırlık rüşvetin olumsuz yönüne işaret etmekte ve ekonomik kalkınmanın engellendiği sonucuna varmaktadır.

Rüşvetin olumsuz birçok etkisinin yanı sıra (belki de en önce), evrensel, dokunulmaz ve eşitlik içinde kullanılması gereken 'insan hakları ve özgürlükleri' alanını kısıtladığı unutulmamalıdır. Rüşvet, demokraside tüm bireylerin 'eşitliği' ilkesini ortadan kaldırmaktadır. Rüşvet, öncelikle kamu mallarına ve olanaklarına eşitlik biçimde ulaşabilme ilkesini ters-yüz etmekte ve böylece kamusal makamları, küçük bir grubun, hak ve yetkilerin gerçek sahibi olan halkın elinden aldığı bir tür ayrıcalıklı yerlere dönüştürmektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:112-113

¹⁰⁹ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:113

Rüşvet, 'eşitlik' ilkesinin zedelenmesinin yanı sıra, yasal otoriteye karşı duyulan saygıya büyük zarar verir. Bu saygı eksikliği yeni yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olur. Siyasi otorite halkın desteğinden yoksun kalır; hükümet ile vatandaşlar birbirine yabancılaşır.

Rüşvetin ekonomik maliyeti oldukça yüksektir. Rüşvet nedeniyle öncelikle kamu yatırımlarının maliyeti artmaktadır. Ayrıca ekonomik belirsizlik pekişmektedir. Rüşvet, ekonomide kaynakların verimli bir şekilde kullanımını sektöre uğratmakta, uzun vadeli yerli ve yabancı yatırımları frenlemekte, rant sağlamaya yönelik faaliyetler teşvik edilmekte, sektörel öncelikler ve teknolojik tercihler olumsuz yönde etkilenmektedir. Rüşvet olgusu birçok şirketi resmi sektör dışına itmekte, böylece kayıtdışı ekonomi büyümekte ve büyük vergi kayıplarına yol açmaktadır.

Türkiye'de rüşvete yol açan nedenlerin etki dereceleri konusunda yapılan bir araştırma sonucuna göre; ezbere dayanan eğitim sistemi ve kalabalık kamu görevlileri (bürokrasi) en önemli faktörler olarak gösterilmektedir. Yapılan araştırmalarda kalabalık kamu kadrolarının düşük ücrete ve verimsizliğe, verimsizliğin ise ezbere dayalı eğitim sisteminden kaynaklandığı vurgulanmaktadır.

Rüşvet konusunda bakanlarını, üst düzey bürokratlarını, askeri personelini Yüce Divan'da ya da bağımsız mahkemelerde yargılayabilmiş, suçu sabit görülenleri mahkum edebilmiş, demokratik hukuk devleti olma yolunda sürekli çaba sarfeden Türkiye'nin ise bu listede üst sıralarda yer alması, daha atılması gereken çok ciddi adımların varlığının göstergesidir.¹¹⁰

Ayrıntılarda farklılık olmakla birlikte, günümüzde hemen hemen tüm ülkelerde rüşvet (ve zimmet) ceza yasalarında düzenlenmiştir. Türk Ceza Yasası'nda da 'Devlet İdaresi Aleyhine İşlenen Cürümler' başlığında rüşvet

¹¹⁰ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:117

suçları (md. 221-227) düzenlenmiştir, ancak etkinliği kamuoyu vicdanında şüphelidir.

3.3. Kaçakçılık

Yeraltı ekonomisinin en yaygın faaliyet alanı olan kaçakçılık sözlük anlamı ile; hile kullanmak suretiyle devlete verilmesi gereken vergi ve diğer yasal zorunlulukları yerine getirmeden alım ve satımı yasak edilmiş malı gizlice alıp satarak çıkar temin etme işidir.

Kaçakçılık ekonomik, sosyal, kültürel ve ideolojik yapıdan kaynaklanan bir suçtur. Gerek ülkemizde gerekse diğer ülkelerde bu işi yapanlar hemen hemen aynı karakterdeki insanlar olup, temel amaçları para kazanmaktır. Kaçakçılık hiçbir ülkede tamamıyla önlenememiştir. Ülkemizde yeni ortaya çıkmış da değildir. 16. YY sonlarında ve imparatorluğun bozulmaya başlayan ekonomik ortamında maden kaynaklarının çok ilgi çekmesi üzerine devletin dışarıya satılmasını yasaklaması ile 'ihraç kaçakçılığı', batının işlenmiş sanayi ürünlerinin ülkede pazarlanmasını sınırlamak için konulan gümrük duvarları ile 'ithal kaçakçılığı' ortaya çıkmıştır. Kısaca denilebilir ki, kaçakçılık milli sınırlar ve gümrük hattının tesisi ile birlikte doğmuştur.¹¹¹

Kaçakçılık faaliyeti pek çok ailenin geçim kaynağı olmuş ve yine pek çok kimseyi maddi olanaklara kavuşturmuştur. Emniyet teşkilatının verilerinden hareketle ülkemizde (birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi) insan kaçakçılığı ve işçi simsarlığının da yaygın olduğu görülecektir.

¹¹¹ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:77

3.3.1. Vergi Kaçakçılığı

Vergi yükümlülüğünden tamamen veya kısmen kurtulmak amacıyla vergi yasalarına karşı hareket edilmesine vergi kaçakçılığı denir. Vergi kaçakçılığı dar anlamıyla, vergi kanunlarına aykırı davranmak ve kanunları uygulamakla görevli bulunan idarenin aldığı önlemlere karşı gelmek suretiyle vergi ödememek ya da az vergi ödemek şeklinde olabilmektedir.¹¹²

Ülkemizde vergi kaçakçılığının varlığı hemen herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Ancak, vergi kaçakçılığının boyutları hakkında fikir birliği sağlandığını söylemek mümkün değildir. Bu da vergi kaçakçılığının doğasında yer alan gizlilikten ve genel kabul görmüş bir ölçüm yönteminin bulunmamasındandır. Ancak hiç vergilendirilmeyen kayıtdışı ekonomik faaliyetler nedeniyle uğranılan vergi kayıpları 1980 – 1990 döneminde toplam vergi gelirlerinin %30'unun altına hiç düşmemiştir. Uğranılan vergi kayıpları bütçe açıklarını kapatıp, hatta bütçe fazlası verecek boyutlardadır. Bu sebeple vergi kaçakçılığı mümkün olan minimum düzeye indirilmelidir.¹¹³

Vergi kayıp ve kaçağı kayıtdışı ekonominin önemli bir unsurudur. Türk vergi sisteminin içerdiği istisna ve muafiyetlerin fazlalığı, yarattığı bürokrasi, vergi idaresinin yeterince etkinliğe kavuşmamış olması ve vergi denetiminin sınırlı kalması kayıtdışı ekonominin oluşumunda etkili olmaktadır.¹¹⁴

Aşırı vergi yükü artışı dolayısıyla mükellefler hoşnutsuzluklarını vergiye karşı direnç şeklinde göstermişlerdir. Yüksek oranlı vergilere, vergi bürokrasisine tepki ile her türlü gelir artırmaya yönelik kamuoyu hoşnutsuzluğu giderek artmıştır. Değişik şekillerde ve boyutlarda vergiye

¹¹² Sedat GÜNER, a.g.e., s:106

¹¹³ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi”, Bağlam Araştırma Dizisi, İstanbul 1996, s:65

¹¹⁴ Sedat GÜNER, a.g.e., s:107

karşı oluşan tepkilerden en önemlisi vergi yasalarına karşı davranarak devleti vergi kaybına uğratmak olarak nitelendirilen vergi kaçakçılığıdır.¹¹⁵

Vergi kaçakçılığının boyutları milli ekonomi içerisinde büyük boyutlara ulaşmıştır. Ekonominin vergilendirilemeyen bölümü olarak yeraltı ekonomisinin faaliyet alanı çocuk bakıcılığından falcılığa, fahişelikten uyuşturucu satıcılığına, sigortasız işçi çalıştırmaktan evlerinde imalat yapanlara ve inşaat, altın ve döviz sektöründen, sebze, meyve ve oto emlak komisyonculuklarına kadar pek çok sektörü kapsamaktadır.¹¹⁶

Vergi kaçakçılığını önlemedeki en etkili yol, etkin bir denetim sistemidir. Denetleme de idareye düşen bir görevdir. İdare bu konuda gerekli tüm işlevleri yerine getirmeli ve denetleme ihtimali %5'lerden %50'lerin üzerine çıkarılmalıdır. Ayrıca idarece alınması gereken bir başka önlem, hukuki tedbirlerdir. Vergi kaçakçılığının cezalandırılması hukuki önlemlerin başında gelir.¹¹⁷

Türkiye'de vergi kaçakçılığının en büyük unsuru olan naylon faturayı, 'giriş faturası olmayan bir mal için alıcıya verilen fatura' olarak algılamak bizi yanılgıya sürükler. Çünkü Türkiye'de yalnız faturasız giren mal için fatura kesmek değil, olmayan yani hiçbir zaman üretilmemiş mallar için de fatura kesilmesi uygulaması yaygınlaşmıştır.¹¹⁸

Ülkemizde, kaçakçılık olaylarının önemli bir kısmını oluşturan hayali ihracat, sadece karaparanın aklanması için yapılmamaktadır. Yasadışı işlem sonucu, devletin hazinesi de zarar uğratılmaktadır. Çünkü maliyeden, asılsız faturalarla, katma değer vergisi iadesi alınmaktadır.¹¹⁹

¹¹⁵ Sedat GÜNER, a.g.e., s:107

¹¹⁶ Ali Rıza GÖKBUNAR, "Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilmesine Yönelik Önlemler", Maliye Yazıları Dergisi, Sayı:1995/47, s:77

¹¹⁷ Sedat GÜNER, a.g.e., s:107

¹¹⁸ Nedim ŞENER, "Naylon Holding", Om Yayıncılık, İstanbul 2002, s:14

¹¹⁹ Sedat GÜNER, a.g.e., s:110

Etkin bir denetim sistemi kurulmadan, vergi kanunlarını değiştirmekle kayıtdışılık önlenemez. Dünyanın en ağır cezası ölkemizde, ama buna rağmen kaçakçılık önlenemiyor. Vergi aflarından mümkün olduğunca kaçmak gerekir. KDV'nin indirilmesi kayıp kaçağı önlemez.

3.3.2. Gümrük Kaçakçılığı

Ölkemize ithali ya da ihracı yasak olan veya ithal ve ihracı gümrük muamelesine tabi olan bir maddeyi gümrük işlemleri yaptırmadan ithal – ihraç etmek veya bunlara teşebbüs etmek, bu maddeleri yurt içinde satmak, satın almak veya bilerek nakletmek, gümrük kaçakçılığı olarak tanımlanmaktadır.¹²⁰

Ölkemizde giriş ve çıkışlarda, en önemli kontrol mekanizması olan gümrüklerin daha modern hale getirilmesi, ulusal ve uluslararası network ağı kurulmak suretiyle hızlı bir biçimde veri transferi yapılarak, ölkemize giriş çıkış yapan her türlü emtianın sistem üzerinden kontrolünün sağlanması, gümrük kaçakçılığı ile mücadelede büyük ölçüde katkı sağlayacaktır.¹²¹

Gümrük kaçakçılığındaki artışın en büyük önemli nedeni yurt içi fiyat ile yurt dışı fiyat arasındaki farkın artmasıdır.

3.3.3 Uyuşturucu Madde ve Türevlerinde Kaçakçılık

Uyuşturucu, mutabakat sağlanmamış olmakla beraber, ağrı kesici ve bağımlılık yapıcı kimi zamanda öfori yaratıcı etkileri olan ilaçların ortak adıdır. Uyuşturucu; bedene girdiğinde ruhsal, davranışsal ve bedensel değişikliklere neden olup, bağımlılık yapar ve vücuda zarar verir. Bu özellikleri nedeniyle üretilmesi, taşınması ve kullanılması birçok ölkede yasaklanmıştır.

¹²⁰ Sedat GÜNER, a.g.e., s:111

¹²¹ Sedat GÜNER, a.g.e., s:111

Ülkemizde de ilk kez 1926 yılında çıkarılan bir kanun ile bu maddelerin ruhsata aykırı ekimi, üretimi, ticareti ve bulundurulması bir suç olarak kabul edilmiş; eroin, kokain, morfin ve esrar imal, ithal ve ihraç edenlere ağır hapis cezaları getirilmiştir. Ayrıca ülkemizde uyuşturucu madde bulundurmak ve kullanmak da yasaktır.¹²²

Dünya'da yapılan çalışmalar uyuşturucu madde bağımlılığının daha çok yoksul kesimlerde olduğunu göstermektedir. Daha yüksek sosyo-ekonomik düzeyde kullanım oranlarının düştüğü belirtilmiştir. Ancak özellikle uyarıcı olarak nitelenen maddeler ve eğlence amaçlı kullanılan sentetik maddeler yüksek sosyo-ekonomik sınıf tarafından kullanılmaktadır.¹²³

Uyuşturucu ticaretinin her safhasında olağanüstü karların olması nedeniyle suç örgütleri her şeyden önce, bulundukları piyasaya rakiplerinin girişini engellemek ve cesaretlerini kırmak için fiziksel şiddete başvururlar. Aynı zamanda korunmuş bir bölge kurmak için resmi makamlarla ilişki içerisinde olmaya büyük özen gösterirler.¹²⁴

Birleşmiş Milletlere göre uyuşturucu ekonomisi, günümüzde tek başına dünya ticaretinin % 8'ini oluşturmaktadır. Kirli para spekülative sermaye ile aynı dolaşımları kullanmaktadır.¹²⁵

Yasadışı uyuşturucu üretiminde ve uyuşturucuların transitinde önde gelen 22 ülke: Afganistan, Bahama Adaları, Bolivya, Brezilya, Burma, Çin, Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Guatemala, Haiti, Hindistan, Jamaika, Laos, Meksika, Pakistan, Panama, Paraguay, Peru, Tayland, Venezüella ve Vietnam.¹²⁶

¹²² Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:79

¹²³ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:80

¹²⁴ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, a.g.e., s:84

¹²⁵ De J. MAILLARD, "Un Monde Sans Lois", Stock, Paris, 1998, s:46

¹²⁶ Milliyet Gazetesi, 21 Kasım 2001

3.3.4. Silah Kaçakçılığı

Günümüzde bütün dünyada olduğu gibi, ülkemizde de işlenen suçlar nitelik ve nicelik olarak artma eğilimi göstermektedir. Özellikle organize suç örgütlerinin tüm yasadışı alanlarda faaliyet gösterdiği değerlendirildiğinde, suçun vazgeçilmez unsurlarından biri olan silaha, suç gruplarının talebinin azalmadan devam edeceği ortadadır.¹²⁷

Ülkemizde illegal yollardan giren fabrikasyon silahların, genellikle Diyarbakır, Gaziantep ve Şanlıurfa illerimizde depolandığı, talebe uygun olarak satıldığı ve diğer bölgelere nakledildiği anlaşılmaktadır.¹²⁸ Ülke dışından getirilen tabancaların Belçika, İspanya, Çek, İtalya, Almanya ve Irak yapımı olduğu görülmektedir.¹²⁹

3.3.5. Beyaz Kadın Ticareti

Beyaz kadın ticareti, özellikle Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra, eski Sovyet ülkelerindeki zor ekonomik koşullardan kaçan kadınların düştüğü büyük bataklık. Türkiye, yakın ülke olması dolayısıyla, fuhuş ticaretinin hem en etkin uygulama alanı, hem de transit geçiş yerleri arasında bulunuyor.

Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre, her yıl 4 milyon kadın ve genç kız, insan tacirleri tarafından zorla alınıp satılıyor, zorla çalıştırılıyor. Bu dramdan kazanılan kirli para ise 7 milyar dolar.¹³⁰

Filipinler Dışişleri Bakanı Domingo Siazon; '5.5 milyon Filipinlinin denizaşırı ülkelerde bulunduğunu, yüksek ücret karşılığı iş vaadi sözü verilen kadınların fahişe, dansöz ya da bar kızı olarak çalıştırıldığını, çocukların pornografi alanında kullanıldığını, fahişelik yapmaya zorlandığını ya da organ

¹²⁷ Sedat GÜNER, a.g.e., s:117

¹²⁸ Sedat GÜNER, a.g.e., s:117

¹²⁹ İ.B.- E.G.M., "Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele 2000", s:127-128

¹³⁰ İ.B.- E.G.M., "Kaçakçılık ve Organize suçlar", Ankara, 2002, s:224

kaçakçılığı için alınıp satıldığını' belirtiyor. Birleşmiş Milletler'e göre, Asya'da, ABD ve Japonya'daki satış fiyatları 20.000 \$ olan kadınların Belçika'da 8.000 \$'dan satıldığı ve İtalya sokaklarında, sahte vaatlerle getirilen en az 15 bin Nijerya'lı kadının fahişelik yaptığı tahmin ediliyor.¹³¹

Dünyanın önde gelen insan hakları örgütlerinden Human Rights Watch tarafından hazırlanan 2001 raporunda; fuhuşa sürüklenen kadınların büyük çoğunluğunun Ukrayna, Romanya, Arnavutluk, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Moldova ve Sırbistan orijinli olup, ülkelerini terk etme nedenleri ise geçim sıkıntısı olduğu belirtilmektedir. Raporda, kadın ve çocuk ticaretinin apaçık bir insan hakları ihlali olduğu hatırlatılarak, kadınların fuhuşa zorlandığı ve çeşitli yöntemlerle köleleştirildiği de vurgulanmakta, daha sonra bu duruma düşürülen kadınların, bir daha fuhuş şebekesinin elinden kurtulamadığı, gerek cinsel gerekse fiziksel şiddete maruz kaldıkları belirtilmektedir.

Aynı raporda Avrupa'nın kanayan yarası Yugoslavya'da yaşanan iç savaş sırasında pek çok Saraybosnalı kadının Sırpların tecavüzüne uğramış olduğunu, bu kadınların bir kısmının, daha sonra bütün Avrupa'yı bir ahtapot gibi kuşatan fuhuş şebekesinin eline düşmekten kurtulamadığını; Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra eski demir perde ülkelerinde kendini göstermeye başlayan büyük sefaletin, yaklaşan tehlikeyi haber veren kıvılcımı da barındırdığını; çok geçmeden, büyük çoğunluğunu kadınların ve çocukların oluşturduğu binlerce insanın, daha zengin ülkelere ulaşabilmek için ülkelerini terk edip Avrupa yollarına döküldüğünü; Yugoslavya'da yaşanan iç savaşın ve diğer bölgelerdeki etnik gerginliklerin de sürekli bu göçü beslediğini; gidenlerin amacının, sıcak bir ev, çalışacak bir iş ve karnını doyuracak yemekten ibaret olduğunu ama buna kavuşmanın o kadar kolay olmadığını; bu yoksul insanların, beyaz kadın tüccarlarının iştahını kabartmakta da gecikmediğini; kimi zaman vaatle kimi zaman tehditle, kimi

¹³¹ Sedat GÜNER, a.g.e., s:125

zamanda da kaba kuvvetle pek çok kadının fuhuşa sürüklendiğini belirtmektedir.¹³²

İnsan kaçakçılığı konusunda, ABD Dışişleri Bakanlığı, 2001 raporunun Türkiye ile ilgili bölümlerinde, özellikle beyaz kadın ticaretinin son derece yoğun olduğu, Romanya, Rusya, Ukrayna, Moldova, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'dan gelen kadınların serbestçe Türkiye'ye girdikleri, bedenlerini satarak para kazandıkları ya da Türkiye'yi bir geçiş ülkesi olarak kullandıkları ve yine fuhuş için batıya gittikleri belirtilmiştir. Beyaz kadın ticareti ile ilgili mücadelede Türkiye'nin mücadelesi şöyle özetlenmiştir: Türkiye Hükümeti, insan kaçakçılığını engellemek hususunda minimum standardı bile yakalayamamış ve bunu engellemek için hiçbir etkin adım atmamıştır.¹³³

Ülkemiz içinde beyaz kadın ticareti ile uğraşan kadınların ülkelerine bakıldığında; Romanya, Moldavya, Ukrayna, Rusya, Azerbaycan, Gürcistan gibi ekonomisi bozuk ülkelere ait kadınların çoğunluğu oluşturmaktadır. Fuhuşa sevk edilen kadınların pasaportlarının organizatörlerde rehin kaldığı, kadınların ülke içerisinde veya bulundukları yerlerden ayrılmamaları için pasaportlarının fotokopileri ile dolaştırılmaktadırlar. Organizatörler tarafından fuhuşa sevk edilen kadınların çalışmalarından dolayı herhangi bir paranın kendilerine verilmediği gibi, yalnızca günlük yiyecek, giyecek, içecek, konaklama gibi ihtiyaçları karşılanmaktadır.¹³⁴

¹³² Sedat GÜNER, a.g.e., s:126-127

¹³³ Zeynep GÜRCANLI, "Beyaz Kadın Ticareti ve IMF", Star Gazetesi, 1 Ocak 2001

¹³⁴ İ.B.- E.G.M. Jandarma Genel Md., a.g.b., s:23

3.3.6. Hayali İhracat

Hayali ihracat kısaca, fiili bir mal ihracatı yapılmadığı halde, paravan şirketler kurularak veya fiilen faaliyeti olan şirketler tarafından naylon fatura ve gümrük çıkış belgesi kullanılarak, haksız yere mali desteklerden yararlanmak olarak tanımlanabilir.

Türkiye döviz kazanmış gibi gözüktüğü için, ihracattan hayalciler % 10 prim alıyorlar. Ancak bunun keşfedilmesinden sonra voleybol yöntemi kullanılarak kazançlarını daha da artırmayı başarıyorlar. Bu yöntemle, ihraç ettik dedikleri maldan kazanılan para, önce Türkiye'ye ilgili şirketler kanalıyla gönderiliyor. Şirket yöneticileri bu parayı alarak şahıslar adına yeniden yurt dışına gönderiyorlar. Günde 3-5 kere gerçekleştirilen bu yöntemle, şirketlerin Türkiye'ye soktukları döviz miktarları 20 katına kadar fazla gösteriliyor. Sonunda voleybol topu gibi Türkiye'ye bir sokulup bir çıkartılan paranın döviz girdi dekontları toplanıp, devletten toplam döviz girdisi üzerinden prim alınıyor.¹³⁵

Çok hoş değimli, ortada satılan bir mal yok, alınan bir para yok ama yüklü miktarda döviz Türkiye sınırlarından bir o yana bir bu yana dolaşımını sürdürmekte ve her turda devlet artık ihracatçı adını alan birilerine para ödemektedir. Elbette bu arada olayın farkına varan devlet görevlilerine de komisyon vermek ya da işe ortak etmek gerekmiştir.¹³⁶

** TBMM Hayali İhracat Araştırma Komisyonu raporuna göre Hayali ihracat yöntemleri:¹³⁷*

- √ Ekonomik değeri olmayan malların ihraç edilmesi (taş, toprak gibi),
- √ İhraç fiyatının gerçeğinin çok üstünde gösterilmesi,

¹³⁵ Tuncay ÖZKAN, “Kıyamet Mahkemesi”, Ümit Yayınları, Ankara 1993, s:235

¹³⁶ Talat TURHAN – Orhan GÖKDEMİR, ”Mehmet Eymür Ziverbey'den Susurluk'a Bir MİT'çinin Portresi”, Sorun Yayınları, İstanbul 2000, s:66

¹³⁷ 10/5-8 Esas Numaralı Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, s:9 ve devamı

- √ İhraç edilen mal miktarının gerçeği üzerinde gösterilmesi,
- √ İhraç edilen malın örneğinin farklı gösterilmesi,
- √ Fiilen ihraç edilmemiş malların ihraç edilmiş gösterilmesi,
- √ İhracata ilişkin belgeler üzerinde tahrifat yapılması,
- √ Yurt içinde ve yurt dışında hayali ihracatı gerçekleştirmek maksadıyla paravan şirketler kurulması,
- √ Sahte deklare belgesi ile ihracat bedeli dövizleri yurda gelmiş gösterilmesi.

3.4. Sahtekarlık ve Dolandırıcılık

3.4.1. Sahtekarlık

Sahtecilik suçu, özellikle diğer suçların işlenmesine zemin hazırlayan öncü veya diğer bir deyişle aracı bir suç olması nedeniyle, ayrı bir öneme haiz bulunmaktadır. Özellikle ekonomik bir amaç ile işlenen suçlarda, sahtecilik suçu olarak kullanılmadan herhangi bir haksız kazancın elde edilmesi düşünülemez. Bu niteliği itibarıyla, sahte olarak üretilmiş veya üzerinde sahtecilik yapılmış belgeler suç soruşturmalarında da önemli delil olarak değerlendirilmektedir.¹³⁸

Sahteciliğin amaçları; çeşitli suçların işlenmesine zemin hazırlamak, menfaat temin etmek, yurt dışına çıkma düşüncesi, kişilerin kendilerini gizlemek düşünceleridir.

Sahtecilik suçuyla ilgili genel bir değerlendirme yapılırsa;¹³⁹

- √ Büyük metropollerde yoğunlaştığı,
- √ Çıkış kapıları, gümrük ve hudutlarda yapıldığı,

¹³⁸ Sedat GÜNER, a.g.e., s:158

¹³⁹ İ.B.- E.G.M. (2000), a.g.e., s:100-101

- √ Konsoloslukların bulunduğu illerde vize başvuru belgelerinde sahteciliğe yoğun olarak başvurulduğu,
- √ Bu suç yoluyla sahte kimlik, pasaport, vize temin edenlerin genellikle sabıkalı kişiler olduğu,
- √ Özellikle İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde belirli bölgelerde yoğunlaştığı (Laleli, Topkapı, Sıhhiye, Ulus),
- √ Geçim sıkıntısı içindeki insanların Batı Avrupa ülkelerine gitmek için sahte belgeler kullanması,
- √ Teknolojinin hızla gelişmesi,
- √ Suça verilen cezaların caydırıcılıktan uzak olması,
- √ İnsan kaçakçılığı yapan kişilerin faaliyetleri esnasında, sahte belgeleri kullanmaları olarak gösterilebilir.

3.4.2. Kalpazanlık

Kanunen tedavülde bulunan milli ve yabancı paraları, itibarı amme kağıtlarını, kıymetli damgaları ve kamu nakliyat işletmelerinin biletlerini taklit veya tağyir etmek veya tağyir edilmiş olduklarını bilerek satın almak, bulundurmamak, piyasaya sürmek veya memlekete sokmak kalpazanlık suçunu oluşturmaktadır.¹⁴⁰

Sahte paralar piyasaya genelde aşağıdaki yöntemler kullanılarak sürülmektedir:

- √ Büfe, bakkal ve marketlere,
- √ Benzin istasyonlarına,
- √ Milli piyango bayilerine,
- √ Canlı hayvan ticareti yapan kişilere,
- √ Seyyar satıcılara,
- √ Taksi sürücülerine,

¹⁴⁰ İ.B.- E.G.M. (2000), a.g.e., s:95

- √ Fuhuş sektöründeki kadınlara,
- √ Gazino ve eğlence yerlerinde bahşış olarak,
- √ Toplu ödemelerde para destelerinin aralarına dağıtarak.

3.4.3. Dolandırıcılık Faaliyetleri

Bir kişiyi kandırabilecek nitelikte hile yaparak, hataya düşürüp onun veya başkasının zararına, kendisine veya başkasına haksız menfaat sağlayan kişinin işlemiş olduğu suçtur.¹⁴¹

Dolandırıcılık suçu, kişilerin malvarlığına karşı işlenen bir suçtur. Bu itibarla, söz konusu suç tanımı ile kişilerin sahip bulunduğu malvarlığı hakkının korunması amaçlanmıştır.¹⁴²

Ayrıca, bu suçun işlenişi sırasında hileli davranışlar ile kişiler aldatılmaktadır. Aldatıcı nitelik taşıyan hareketlerle, kişiler arasındaki ilişkilerde var olması gereken iyi niyet ve güven ihlal edilmektedir. Bu nedenle bireyin irade serbestisi etkilenmekte ve irade hürriyeti ihlal edilmektedir.¹⁴³

Dolandırıcılıkta bazı yöntemler şöyle sıralanabilir:¹⁴⁴

- √ Nitelikli dolandırıcılık,
- √ Hileli iflas,
- √ Banka dolandırıcılığı,
- √ Çek dolandırıcılığı,
- √ Euro çek dolandırıcılığı,
- √ Yatırım dolandırıcılığı,
- √ Kredi kartı dolandırıcılığı ve sahteciliği,
- √ İçerden bilgi sızdırmak suretiyle yapılan dolandırıcılık,

¹⁴¹ Sedat GÜNER, a.g.e., s:168

¹⁴² Reinhart MAURACH, “Deutsches Strafrecht”, Besonderer Teil, 3. Auflage, Karlsruhe, 1959, s:272

¹⁴³ Sami SELÇUK, “Dolandırıcılık”, İstanbul 1982, s:72

¹⁴⁴ Sedat GÜNER, a.g.e., s:168

- √ ATM dolandırıcılığı,
- √ Posta, telefon ve internet yolu ile yapılan dolandırıcılık,

3.4.4. Bilgisayar (bilişim) Suçları

Gelişen teknoloji ve bilgi çağı ile birlikte insan ilişkileri de bu teknolojik ortamlara taşınmakta ve bu ortamlarda da hak ihlalleri meydana gelmektedir. Bilindiği üzere internet, hızlı ve zahmetsizce kullanıcılara, tek bir tuşa basmakla yayıncı olma imkanı tanımakta hatta bunların eline, dünya çapında insanlara ulaşma ve onları interaktif öğeler yardımıyla etkilemek gibi büyük bir gücü de sağlamaktadır.¹⁴⁵

Bilişim suçlarının tipleri aşağıdaki şekilde toplanabilir:¹⁴⁶

- √ Program hırsızlığı ve korsan programlar,
- √ İnternet yoluyla işlenen dolandırıcılık faaliyetleri,
- √ Yasadışı düşünce suçları,
- √ Çocuklara yönelik pornografi (en çok işlenen suçlardandır),
- √ Kişilik haklarının internet üzerinden ihlal edilmesi.

3.5. Diğer Kanun Dışı Faaliyetler

Yukarıda değinilen kanundışı faaliyetlerden başka, günümüzde çok sık karşılaştığımız diğer kanundışı faaliyetlerden bazıları şunlardır:¹⁴⁷

- √ Haraç alma,
- √ Terörizm,
- √ Koruma hizmeti,
- √ Tefecilik,

¹⁴⁵ Sedat GÜNER, a.g.e., s:179

¹⁴⁶ Feridun YENİSEY, “Bilişim Suçları”, İ.B. Jandarma Genel Komutanlığı Harekat Başkanlığının Çıkar Amaçlı Suçlar Semineri, 14-15 Mayıs 2001, s:61

¹⁴⁷ Sedat GÜNER, a.g.e., s:188

- √ Çek-senet tahsilatı,
- √ Kumar ve kumar işlerinden pay almak,
- √ Yasadışı iş takibi,
- √ Hırsızlık,
- √ Eğlence sektöründe yasadışı faaliyetler,
- √ Fidyeye amaçlı kaçırma,
- √ Okullarda çete faaliyetleri,
- √ Göçmen ticareti,
- √ Hukuka aykırı olarak iş ve işçi bulmak,
- √ Çevre suçları yoluyla yasadışı servet edinme,
- √ Organize pornografik suçlar,
- √ Her türlü yasadışı pornografi üretimi, dağıtımı ve satışı,
- √ Para ya da çıkar karşılığında yasadışı telefon dinleme ve izleme çetesi,
- √ Yasadışı atık imhası,
- √ Para karşılığı cinayet.

4. KARAPARA ve AKLANMASI

4.1. Karaparanın Tanımı

Ekonomik ve mali piyasaların globalleştii dünyada her şey alım ve satıma konu mal ve hizmet olmaktadır. Ayrıca ölkeler geleceklerini tehlikeye atacak, ekonomik iktidarsızlıklar yaratacak faaliyetlere de izin vermemekte ve birtakım önlemler almaktadır. Bu önlem daha çok kısıtlama ve yasaklama şeklinde olmaktadır. Ancak, yasaklanan ve kısıtlanan bu mal ve hizmetler yine de birileri tarafından üretilir, pazarlanır ve önemli bir gelir elde edilir. İşte bu gelir kısaca ‘karapara’dır.¹⁴⁸

Karapara konusundaki yasal düzenlemeler ölkeler itibariyle farklılık arz etmekte ve karapara ya da varlığı kaynaklık edeceği kabul edilen faaliyetler ölkeden ölkeye değişmektedir. Bazı ölkeler, tüm yasadışı faaliyetleri kapsama almışken, bir kısmı sadece uyuşturucu ticaretini, bir kısmı da ölkemizde olduğu gibi tadadi olarak kabul belirlenen ve konusunu suç teşkil eden faaliyetlerden elde edilen gelirleri karapara olarak kabul etmiştir.¹⁴⁹

FATF’a üye ölkelerden Hollanda ve Danimarka her türlü suçtan elde edilen kazançları karapara kapsamına alarak en geniş tanımı benimsemiştir. Bunun yanında diğer bazı ölkelerin yasalarında benimsediği tanımlar şöyledir:

İspanya ve Portekiz’de sadece uyuşturucu ticaretinden elde edilen gelirler, İsviçre’de bir yıl ve üzerinde hürriyeti bağlayıcı ceza gerektiren suçlardan elde edilen kazançlar, Almanya’da uyuşturucudan ve en az bir yıl hürriyeti bağlayıcı suçlardan elde edilen kazançlar, İtalya’da uyuşturucu, soygun, gasp, fidye için adam kaçırma suçlarından sağlanan kazançlar,

¹⁴⁸ Halim İPEK, “Önemli Bir Sorun: Karapara ve Karaparanın Aklanması”, Beta Basımevi, İstanbul 2000, s:3

¹⁴⁹ Ülker MAVRAL, a.g.e., s:19

Norveç'te uyuşturucu kaçakçılığı, zimmet, hırsızlık, soygun, emniyeti suistimal suçlarından sağlanan paralar, Belçika'da silah kaçakçılığı, kadın ticareti, fuhuş ve örgütlü suçlardan kazanılan gelirler, İngiltere'de uyuşturucu ve terörden oluşan kazançlar, Yunanistan'da uyuşturucu, silah kaçakçılığı, kadın ticareti, soygun, şantaj, fidye, tarihi eser kaçakçılığı, gemi çalınması, yüksek meblağlı hırsızlık, zimmet ve dolandırıcılıktan elde edilen gelirler karapara olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁰

Yasaların yasakladığı diğer bir anlatımla konusu suç teşkil eden bir fiil sonucunda elde edilen para veya varlık, karapara olarak kabul edilmektedir. Genel tanım bu olmakla beraber Türkiye'de 19.11.1996 tarih ve 22822 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 4208 Sayılı Karaparanın Aklanmasının Önlenmesine Yönelik Kanunun 2'nci maddesinin a bendinde karapara aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır. Maddeye göre karapara;

1918 Sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanundaki,
6136 Sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanundaki,
2238 Sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması ve Nakli Hakkında Kanundaki,

2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması Hakkında Kanundaki,

213 Sayılı Vergi Usul Kanununun 359'ncü maddesinin b fıkrasındaki (4369 sayılı kanunun bölüm başlığı ile birlikte değiştirilen 14'üncü maddesi),

765 Sayılı Türk Ceza Kanunundaki Devletin Şahsiyetine Karşı İşlenen Cürümler ve aynı kanunun 179, 192, 211, 220, 264, 316, 317, 319, 322, 325, 332, 333, 335, 339, 341, 342, 345, 350, 403, 404, 406, 435, 436, 495, 497, 498, 499, 500, 504 ve 506'ncü maddelerindeki,

fiillerin işlenmesi suretiyle elde edilen para veya para yerine geçen her türlü kıymetli evrakla, mal veya gelirleri veya bir para biriminden diğer bir para

¹⁵⁰ Hayrettin GÜMÜŞKAYA, "Karaparanın Ulusal ve Uluslararası Finans Düzenine Etkileri", Marmara Üni. İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, s:2

birimine çevrilmesi de dahil sözü edilen para, evrak, mal veya gelirlerin birbirlerine dönüştürülmesinden elde edilen her türlü maddi menfaat ve değeri ifade eder şeklinde tarif edilmiştir.¹⁵¹

1983 sonrasında ithalatın, döviz ve para piyasalarının serbestleşmesi ile azalan rant imkanlarının ihracata verilen vergi iadesi, navlun primi gibi ödemeler ile yatırım, kredi ve ihracata getirilen fon imkanlarının yanı sıra teşvikli ithalat veya teşvikli yatırımlara sağlanan devlet ödemelerine kaydığı ve yukarıdaki ödemelerin yasallıktan uzak belgeleme yöntemleriyle rant sağlanmasının da kanun kapsamında bulunmadığı karapara sayılmadığı veya bu kapsamda değerlendirilmediği açıktır.¹⁵²

Karapara ve karapara aklama süreci mali suçlar içinde en önemli yere sahip bulunmaktadır. Bu nedenle; ülkemizde olduğu gibi diğer ülkelerde de mali suçlar denilince sürekli karapara olgusu ön plana çıkmaktadır.¹⁵³

4.2. Karapara ile Kayıtdışı Ekonomi Arasındaki Farklar

Ekonomi bir bütün olarak ele alındığında, ekonomik faaliyetlerin toplam hacmi kayıtlı ve kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin toplamından oluşmaktadır. Kayıtdışı ekonomi büyüdükçe kayıtlı ekonomi, kayıtlı ekonomi büyüdükçe de kayıtdışı ekonomi küçülür. Ancak toplam ekonomik faaliyet hacmi içinde yasadışı yollardan kazanılan kaynaklar da mevcuttur. Karapara denen bu kaynaklar, hem kayıtdışı ekonomi içinde hem de kayıtlı ekonomi içinde yer almaktadır. Bu kapsamda karapara ile kayıtdışı ekonomi arasındaki farklılıkları şöyle sıralayabiliriz:¹⁵⁴

¹⁵¹ Ülker MAVRAL, a.g.e., s:20

¹⁵² Selçuk ALSANCAK, “Karapara Aklanmasının Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Bir Yaklaşım”, Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:103, s:30

¹⁵³ Fazıl AYDIN, “Karapara Kavramının Değerlendirilmesi”, Vergi Sorunları, Şubat 2002, Sayı:161, s:20

¹⁵⁴ Hayrettin GÜMÜŞKAYA, “Karapara Kavramı ve Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi”, Vergi Sorunları Dergisi, Nisan 1998, Sayı:115, s:68-69

- Kayıtdışı ekonomik büyüklüklerin kaynağı nitelik olarak yasal faaliyetlerden oluştuğu halde, karapara denen ekonomik büyüklüklerin ise kaynağı tamamen suç sayılan ve gizlenen fiillerden oluşmaktadır.

- Kayıtdışı ekonomiyi gerçekleştirenlerin tespiti halinde ilgililer sadece vergi cezalarıyla cezalandırılmalarına rağmen, karaparayı elde edenlerin tespitinde ise vergi cezalarından ayrı olarak ihlal ettikleri kanunlarda sayılan hapis ve para cezalarıyla da cezalandırılır.

- Kayıtdışı ekonomide işlemlerin tamamı herhangi bir resmi kayda tabi tutulmamakta ve kanuni belgelerle belgelendirilmemektedir. Elde edilen karaparalar ise kayıtdışı ekonominin aksine kaynağını gizlemek amacıyla, farklı ekonomik işlemlere tabi tutulmakta, değişik alanlarda resmi kayıtlara sokulmakta ve kanuni belgelerle belgelendirilmektedir.

- Ekonomik işlemlerini kayıtdışında tutanların amacı, vergi ve diğer sosyal güvenlik ödemelerinden kaçınmak olduğu halde, karapara elde edenlerin amacı ise aklanması için bu parayı ekonomik sisteme sokmaktır. Karaparacılar aklama işlemlerinden doğan vergi ve diğer sosyal güvenlik ödemelerini sevinerek karşılamaktadırlar.

- Devletin kayıtdışı ekonominin önlenmesine yönelik mücadeledeki amacı, gerçekleşen tüm ekonomik işlemleri kayıt altına alıp toplanması gereken vergi ve benzeri yükümlülüklerin tespiti olmasına rağmen, karapara ekonomisine yönelik mücadeledeki amaç ise bu faaliyetlerin tamamını ortadan kaldırmak ve tekrarını önlemektir.

- Kayıtdışı ekonomiyi engellemek özellikle vergi idaresinin görevidir. Kayıtdışı ekonominin büyümesi genelde vergi idarelerinin yetersizliğinden ve ehliyetsizliğinden kaynaklanmaktadır. Karaparanın engellenmesinden ise iç ve dış, adalet ve güvenlik birimleri sorumludur. Karaparanın büyümesinin bir nedeni de bu birimlerin yetersizliğidir.

- Kayıtdışı ekonomi genellikle bireysel tercihler sonucu oluştuğu halde, karapara özellikle örgütlü faaliyetler sonucu elde edilmektedir.

- Kayıtdışında bırakılan ekonomik büyüklükler milli gelir hesaplamalarında dikkate alınması gereken faaliyetler olduğu halde, karapara elde etmek amacıyla gerçekleştirilen iş ve üretimler milli gelir hesaplamalarına konu faaliyetler değildir.

4.3. Karapara ve Örgütlü Suç

1970'li yılların başında Batı ülkelerinde yeni bir suç türü ortaya çıktı. Suç kovuşturmasıyla yetkili makamlar o zamana kadar anlamı ve kapsamı tam olarak teşhis edilemeyen bu suç türüyle nasıl mücadele edileceğini araştırmaya başlamışlardır.¹⁵⁵

Bu suçluluğun failleri suç işleme yöntemlerini sürekli olarak geliştirmekte ve böylece bu konulardaki kovuşturmalardan rahatlıkla kurtulabilmektedirler. Çok gelişmiş bir profesyonellik ve ticarileştirme yoluyla işlenen bu suçlar 'organize suçluluk' olarak adlandırılmaktadır. Bu tür suçların işlenmesine katılanlar, yasal bir görüntü arkasında serbest piyasa ekonomisinin imkanlarından yasalara uygun davranan işadamları gibi yararlanabilmektedirler. Hemen belirtmek gerekir ki, söz konusu suçların failleri yasadışı faaliyetlerinin toplum dışında kalarak değil, aksine yasal bir görüntünün korunmasında hatta toplumun bir kısım tabakalarının desteğiyle sürdürmektedirler.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Halim İPEK, a.g.e., s:9

¹⁵⁶ Adem SÖZÜER, "Organize Suçluluk Kavramı ve Batı Ülkelerinde Bu Suçlulukla Mücadele İle İlgili Gelişmeler", M.Ü. Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları, Cilt:9, Sayı:1-3, s:261

4.4. Karapara Aklama

Karapara aklama kavramının ne zaman ortaya çıktığı ve kullanılmaya başlandığı tam olarak bilinmemekle birlikte bu kavramın dünya gündemi ile birlikte ülkemiz gündemine girmesi ve yaygın olarak kullanılması son yirmi yıl içinde olmuştur.¹⁵⁷

Karaparanın aklanması, genel olarak suçluların yasadışı yollardan elde ettikleri kazançları yasal gelir olarak kabul ettirmek amacıyla kullandıkları yöntemler ve başvurdukları yollar için kullanılan bir terimdir.¹⁵⁸

Diğer bir ifadeyle, yasadışı yollardan elde edilen kazançların yasal ekonomik değerlere dönüştürülmesi eylemleri karaparanın aklanması olarak isimlendirilmektedir.¹⁵⁹

Aklamanın var olması için aşağıdaki unsurların gerektiğini söyleyebiliriz.

- √ Bir suç işlenmiş olmalıdır,
- √ İşlenen suç sonucunda bir gelir veya herhangi bir ekonomik değer elde edilmelidir.

Diğer bir ifadeyle;

- √ İşlenen suç sonucunda bir gelir elde edilmesi,
- √ Bu gelirin elde eden kişinin beklenen gelirinden belirgin ölçüde fazla olması,
- √ Gelirin kaynağındaki fiilin suç olması,

¹⁵⁷ Kuntay ÇELİK, Selen Işıl KOÇAĞRA, Kadir GÜLER, “Karapara Aklama, Tanımı, Aşamaları, Yöntemleri ve İlgili Uluslararası Çalışmalar”, MASAK Yayınları, Ankara 2000, s:23-24

¹⁵⁸ Ülker MAVRAL, “Karapara, Karaparanın Aklanması ve Aklama Süreci”, Vergi Sorunları Dergisi, Mayıs 1999, Sayı:128, s:86

¹⁵⁹ Ergin ERGÜL, “Karaparanın Aklanması ve Suçları”, Adalet Yayınevi, Ankara 1998, s:1

√ Gelirin kullanılabilirliğini arttırmak ve değerini korumak için yasal görüntü kazandırılması veya gizlenmesi gerekmektedir.¹⁶⁰

Çoğu kez aklama (Laundering) sadece elde edilen gelire yasal gerekçe, yasal kılıf kazandırma olarak değerlendirilmektedir.¹⁶¹

4.5. Karapara Aklama Süreci

4.5.1. Karapara Aklama Nedenleri

Suçluları karapara fonlarını aklamaya iten başlıca nedenler aşağıda sayılmıştır:

- √ Adli soruşturmalardan korunmak,
- √ Daha çok gelir elde etmek,
- √ Yasadışı kazançlarının müsadere edilmesini önlemek,
- √ Vergi kaçakçılığını kolaylaştırmak,
- √ Gelirin değerini korumak,
- √ İleride kaynağı sorulduğunda, yasal olarak kazanıldığı iddia edilebilmek,
- √ Yetkililerin dikkatini çekmemek yani kaynağının sorulmamasını sağlamak,
- √ Elde edilen yer dışında harcanabilmek amacıyla gizlenmekte veya yasal gerekçe kazandırılmaktadır.

Karaparanın aklanması gelir doğuran her suçun doğal bir sonucu olduğundan, fiiliyatta bu eyleme dünyanın her köşesinde rastlanabilmektedir. Genellikle karapara aklayıcıları karaparanın aklanmasına karşı etkin bir sistemin bulunmadığı dolayısıyla riskin düşük olduğu alanları ararlar.

¹⁶⁰ Ülker MAVRAL, a.g.e., s:49

¹⁶¹ Ergin ERGÜL, “Hukuki, Mali, Ekonomik, Aktüel Boyutlarıyla ve İlgili Mevzuatıyla Karaparanın Aklanması ve Suçları”, Adalet Yayınevi, Ankara 1998, s:2

Aklamanın temel hedefi paranın elde edene geri dönmesini sağlamak olduğundan, aklayıcılar genellikle istikrarlı mali sisteme sahip alanlardan paraları geçirirler. Aklama işlemleri aklama aşamasına bağlı olarak belli coğrafik alanlarda yoğunlaşabilir. Örneğin; yerleştirme aşaması, her zaman böyle olmamakla birlikte genellikle karaparanın doğduğu ülkeye nispeten yakın bir yerde gerçekleşebilir.¹⁶²

Katmanlama aşamasında, aklayıcılar off-shore finans merkezleri, geniş ölçekli bölgesel iş merkezleri gibi yeterli finansal altyapının bulunduğu bölgeleri seçebilmektedirler. Nihai olarak entegrasyon aşamasında, karapara doğduğu ülkenin yatırım olanakları ve ekonomik istikrarına bağlı olarak farklı ülkelerde yatırıma dönüşebilmektedir.¹⁶³

4.5.2. Karaparanın Aklanması Aşamaları

Karaparanın aklanması süreci genel olarak üç aşamada gerçekleşmektedir.

Yerleştirme (Placement) Aşaması

Ayrıştırma (Layering) Aşaması

Bütünleştirme (Integration) Aşaması

Bu üç aşama birbirinden ayrı zamanlarda cereyan edebileceği gibi eş zamanlı da meydana gelebilir. Çoğu durumda da bu son hal söz konusu olur. Bu üç temel aşamanın seçimi, mümkün olan aklama mekanizmalarına ve olaya dahil suç örgütünün ihtiyaçlarına bağlı olmaktadır.¹⁶⁴

¹⁶² Ülker MAVRAL, a.g.e., s:58

¹⁶³ İbrahim YUMUŞAK, “Karaparanın Aklanması ile Mücadelenin Nedenleri ve Bu Konudaki Uluslararası Çabalar”, Vergi Dünyası, Eylül 2000, Sayı:229

¹⁶⁴ Ülker MAVRAL, a.g.e., s:58

4.5.2.1. Yerleştirme Aşaması

Bu aşamaya plasman aşaması da denilmektedir. Bu aşama yasadışı yollardan temin edilen meblağların fiziki olarak dağıtımını içermektedir. Bu aşama diğer bir ifadeyle yasadışı yollardan elde edilen kazancın fiziki olarak bankalara aktarıldığı aşamadır.¹⁶⁵

Bu aşamada suçlunun amacı, suçtan elde ettiği kazancı nakit formundan kurtarmaktır. Kayıtdışı ekonominin ve nakit kullanımının yaygın olduğu ülkelerde bu aşama daha kolay tamamlanabilir. Böyle ülkeler karapara aklayıcılarının gözdesidir.

Bu aşama aklayıcılar için en zor, yetkililer için ise en kolay, en avantajlı aşamadır. Çünkü bu aşamada karapara ile illegal kaynağı arasındaki bağ henüz kesilmemiştir. Başka bir ifade ile karapara aklayıcının henüz karaparanın kaynağına ilişkin yasal bir gerekçesi yoktur. Dolayısıyla paranın kaynağının yasadışı olduğunu ispat etmek diğer aşamalara oranla daha kolaydır.¹⁶⁶

4.5.2.2. Ayrıştırma Aşaması

Kaynağı yasadışı olan fonların mali sisteme girdikten sonra yasadışı kaynağından ayrılması amacıyla 'layering' işlemi yapılmaktadır. 'layering' aşamasında fonun kaynağının 'kara' olduğunu gizlemek için sıklık, hacim ve karmaşıklık açısından yasal işlere benzeyen bir dizi mali işlem (financial transaction) yapılmaktadır.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Hatice Banu ÖZSUCA, "Avrupa Topluluk Hukukunda Bankaların Karaparanın Aklanması İçin Kötüye Kullanmaktan Korunması", A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993, s:45

¹⁶⁶ Ülker MAVRAL, a.g.e., s:60

¹⁶⁷ Alev İZCİ, "Karaparanın Aklanmasının Önlenmesine İlişkin Olarak Uluslararası Düzeyde Yürütülen Çalışmalar ve Gelişmiş Ülke Uygulamaları", Uzmanlık Tezi, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 1994, s:5

Yerleştirme aşamasında karapara özellikle bankacılık sistemine sokulmuşsa sistemin olanaklarından yararlanmak suretiyle transfer etmek ve kaynağından uzaklaştırmak son derece hızlı ve kolay olacaktır.

Yasadışı yollardan elde edilen gelirler gerçek kaynağının gizlenmesi amacıyla parçalara bölünerek ve komplike (karmaşık) finansal işlemler kullanılarak, suç sayılan işlemlerden ayrılmaktadır. Böylece aklayıcı, yapılan karışık işlemlerle geliri elde edildiği kaynaktan fiziksel ve nedensel olarak uzaklaştırmakta, iz sürülmesi imkansız olmasa bile oldukça zor hale getirmeyi amaçlamaktadır.¹⁶⁸

Ayrıştırma aşamasında gelirlerin izini sürmeyi zorlaştırmak için yapılan kesintisiz, karmaşık mali işlemler sistemi sayesinde bu yasadışı işlemlerin kaynağına inmek hemen hemen imkansız hale gelmektedir. Her hesap çok sayıda alt hesaplara bölünebilmekte, hesaptan hesaba veya bir bankadan diğerine aktarmalar söz konusu olabilmektedir. Bir başka ifade ile araştırma ve inceleme yapan elemanları bıkırtıcı sayıda işlem içerebilmektedir. İncelemeyi sürdürebilmek için her işleme ilişkin bilgiye eksiksiz olarak ulaşılması ve her bir işlem için sürecin tekrarlanması, işlemin çeşitliliğine göre de farklı alanlarda uzmanlarla çalışılması gerekebilmektedir.¹⁶⁹

4.5.2.3. Bütünleştirme Aşaması

Ayrıştırma aşamasının başarılı olması durumunda, bu aşamada karapara, ülke ekonomisine ve finansal sisteme normal işlerden (yasal yollardan) elde edilmiş gibi aklanarak girmektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Yusuf ALGAN, “İngiltere’de Karaparanın Önlenmesine İlişkin Düzenlemeler ve Bank of England’ın Bu Konudaki Görev ve Yetkileri”, İnceleme Raporu, T.C. Merkez Bankası Teftiş Kurulu Başkanlığı, 1998, Sayı:44, s:2

¹⁶⁹ Kuntay ÇELİK, Selen Işıl KOÇAĞRA, Kadir GÜLER, a.g.e., s:69

¹⁷⁰ Yusuf ALGAN, a.g.e., s:2

Bu aşama, yasadışı fonların ekonomiye tamamen entegre olması aşamasıdır. Yasadışı yollardan elde edilen kazancın, yasal yoldan elde edilmiş kazançtan farklı bir görünüme sahip olmadığı aşamadır. Artık, daha önceki iki aşama geçildiği için paranın elde edildiği kaynağa ilişkin sorulabilecek muhtemel bir soruya yasal açıklama yapılabilecek veya böyle bir sorunun sorulmasını gerektirmeyecek normal bir işlem görüntüsü elde edilmiştir. Bu aşamada paranın karapara olduğunun tespiti çok zordur. Çünkü sayısız işlemin, hesabın, varlığın vs. olduğu bir ortamda gidip insanlara gelirlerinin kaynağını sormak mümkün değildir.¹⁷¹

Paravan şirketler vasıtasıyla, nakiti gerçek sahibine borç olarak vermek ya da yabancı mali kurumlara yatırılmış parayı, yerel borçlar için teminat olarak kullanma gibi bir dizi teknik içerebilir. Bir başka yaygın teknik de sınırda satılan ya da satıldığı, iddia edilen mallar için fazla miktarlı fatura ve naylon fatura düzenlenmesidir.¹⁷²

4.6. Karapara Aklama Yöntemleri

Karapara aklamayı bir meslek haline getirenler için bu mesleğin icra yöntemleri sayılmayacak kadar çok çeşitli, karmaşık ve gizlidir. Araştırmalar para aklama konusunda, yeni tekniklerin yanında geleneksel yöntemlerin de halen yoğun biçimde kullanılmakta olduğunu göstermektedir. Aklama yöntemleri hakkında belirli bir sayı vermek mümkün değildir. Sınırsız sayıda aklama yöntemi vardır demek yanlış olmaz. Aklama yöntemleri, ülkeden ülkeye, finansal sistemlerde kullanılan araçların çeşitliliğine bağlı olarak değişir. Ayrıca, günümüzde yasadışı gelir elde edenler artık kendi paralarını kendileri aklamamakta, bu işte profesyonelleşen aklayıcıları kullanmaktadırlar. Aklama işiyle uğraşanlar, işlerini çok iyi bilen

¹⁷¹ Ülker MAVRAL, a.g.e., s:64

¹⁷² Şinasi AYDEMİR, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi”, Maliye Hesap Uzmanları Derneği, Acar Matbaacılık, İstanbul 1995, s:13

muhasebeciler, bankerler, hukukçular, mali danışmanlar vs. olabilir.¹⁷³

Bunların sağlam bir mesleki geçmişi vardır, çoğu sabıkasızdır, öncül suçla hiçbir alakaları yoktur. Hizmetlerine karşılık olarak komisyon veya prim adı altında gelir elde ederler.

Sınırsız sayıda aklama yöntemi olmakla birlikte, bu çalışmada en fazla kullanılan yöntemleri aşağıda saymakla yetineceğiz:

1. Fonların Fiziken Ülke Dışına Çıkarılması
2. Şirinler (Smurfing) Yöntemi
3. Parçalama (Structuring) Yöntemi
4. Vergi Cennetleri (Off-shore)
5. Yasal Olarak Faaliyet Gösteren Bir Şirketten Yararlanmak
6. Paravan - Hayali Şirketler Kullanılması
7. Nakit Para Kullanan işyerleri (Göstermelik Şirketler)
8. Oto Finans Borç Yöntemi (Loan Back)
9. Döviz Büroları
10. Kumarhane ve Casinolar
11. Sahte Fatura (Hayali ihracat Ve ithalat)
12. Alternatif Havale Sistemleri
13. İnternet Bankacılığı
14. Portföy Yönetim Şirketi Kurma
15. Insider-Traiding ve Manipülasyon
16. Fiktif ve Yanlış İsimle Hesap Açma
17. Finansal Kuruluşlarla işbirliği
18. İşçileri Kullanma
19. Bankadan Bankaya Transfer
20. Broker Borsaları (Aracı Büroları)
21. Transferi Mümkün Olmayan Nakitler

¹⁷³ Kuntav ÇELİK, Selen Işıl KOÇAĞRA, Kadir GÜLER, a.g.e. . s.73, 74

22. Çek Tahsildarı Kullanılması
23. Karaborsa
24. Değerli Taşlar ve Sanat Eserleri Aracıları
25. 900'lü Telefon Hatlarını Kullanmak
26. Hayat Sigortası Poliçesi Yöntemi
27. EURO'YA Dönüştürme
28. ihracat Yoluyla Karapara Aklama
29. Bağış Toplamak

5. ORGANİZE SUÇ VE ORGANİZE SUÇ ÖRGÜTLERİ

Günümüzde, kanundışı faaliyetlerde artık bireyler değil, düzenli gruplar, ulusal veya uluslararası organize suç örgütleri yer almaktadır.

Aslında çok eski tarihlerden beri var olan örgütsel suçların, 1970'li yılların başlangıcından itibaren gittikçe çoğalması ve bu tür suçların faillerinin uyguladıkları suç işleme yöntemlerini sürekli geliştirerek kovuşturmalardan kolaylıkla kaçabilmeleri, organize suçlarla mücadelenin özel olarak gündeme getirilmesine yol açmıştır. Bu yeni görünüşü içinde organize suç failleri, yasal bir görüntü arkasında, serbest piyasa ekonomisinin olanaklarından yararlanarak ve hatta bu yönden toplumun değişik kesimlerinin de desteğini alarak yasalara uygun davranan işadamları gibi faaliyetlerini sürdürebilmişlerdir.¹⁷⁴

Bu örgütler, gelişmiş, akıllı, güçlü sistemler sayesinde suç alanlarını da genişletme imkânı bulmuşlardır. Organize suç örgütleri, dünyanın her yerine ulaşmanın sağladığı kolaylıkla "temiz" bir ülke bırakmamıştır. Günlük yaşamda daha çok etkin olmuşlar, iş dünyasını daha fazla kirletmeye başlamışlardır.¹⁷⁵

Uluslararası ticari ve ekonomik hayatın canlanmasına paralel olarak, emek ve sermaye alanında, dünya çapında son derece büyük bir yasadışı pazar ve suç piyasası oluşmuştur. Silahlar, uyuşturucu maddeler, sınai ve askeri sırlar, yasadışı yollardan kazanılan dövizler, profesyonel gangsterler, ajan provokatörler ve ekonomik ya da cinsel olarak köleleştirilmiş insanlar... Bütün bunlar, dünyanın her yanında geçmişte hiç olmadığı kadar büyük boyutlara ulaşmıştır.

¹⁷⁴ Kayıhan İÇEL, "Avrupa Birliği'ne Uyum Süreci Bağlamında Organize Suçlulukla Mücadele Paneli", İÜ Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku ve Kriminoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 2002, s.7.

¹⁷⁵ "Mafya, Bilgisayarlarla Ortak Çalışmaya Başladı", Ekonomist dergisi, 3 Ocak 1999, s.60

5.1. Organize Suç

Organize suç; toplumu her geçen gün daha fazla etkileyen, demokratik normların bozulmasına, toplum düzeni üzerine bina edilmiş kanun ve kuralların saygınlığının yitirilmesine neden olan bir suçtur.

Organize suç en geniş anlamı ile, birden çok kişinin hiyerarşik düzende belirli bir disiplin uygulayarak, süreklilik özelliği içinde çoğunlukla aynı amaca yönelik bulunan ve kamu düzenini bozduğu varsayılan suçları işlemek için oluşturdukları örgütlenmelerdir. Siyaset, medya, kamu yönetimi, adliye ve ekonomi üzerinde etkiye bulunarak kazanç ve güç elde etmeleri organize suç faillerinin ortak özellikleridir.

Organize suçlar, profesyonel suçluların bir organizasyonudur. Amaç; para ve güçtür, legal ve illegal işlere sızmıştır. Yasaların engellediği ihtiyaç duyulan hizmetleri sağlayabilir.

Organize suçların en önemli belirleyici ve asli unsurları, gizlilik, şiddet, yolsuzluk, devamlılık, çeşitlilik ve süratle değişime ayak uydurabilme, uluslararası bağlantı kurabilme kabiliyetidir. Her toplumda hukuki, sosyal, ekonomik ve teknolojik değişimler organize suç örgütlerinin dikkatini çeker ve onlar tarafından uygulamaya sokulur.¹⁷⁶

Organize suçluluk, ülke bazında bazı yapısal farklılıklar gösterebilir. Örneğin, İtalya ve Amerika'daki mafya tipi organize suçluluk, aynı biçimde Almanya'da ortaya çıkmamaktadır. Bu nedenle organize suçluluğun kesin bir tarifinden çok, bir yandan bu suçluluk türünün organize yapısı ve ortaya çıkış biçimleri üzerinde durulmakta, diğer yandan hangi suçların organize biçimde işlendiği tipik durumlar belirlenmeye çalışılmaktadır.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Adem SÖZÜER, a.g.m., s.257

¹⁷⁷ Bahri ÖZTÜRK, "Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku", Ankara, 1995, s.497,498

5.2. Organize Suç Örgütleri

Kendi özellikleri ile tanımlı olan organize suç kavramı üzerinde çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların özünü "hangi suçlar organize suç, hangi örgütler organize suç örgütüdür" sorulan oluşturmaktadır. 12-15 Aralık 2000 tarihleri arasında İtalya'nın Palermo şehrinde yapılan toplantıda kabul edilen ve ülkemizin de taraf olduğu "Uluslararası Organize Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi"nde; "Organize suç grubu; belli bir zaman için oluşturulmuş, üç ya da daha fazla kişiden oluşan ve amacı dolaylı yollardan veya doğrudan fayda sağlamak için, şiddete ve diğer yasadışı yollara başvurarak, ciddi uluslararası suç işlemeyi birlikte sarf edilen çabayla hedefleyen bir grup" olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁸

Avrupa Organize Suçlarla Mücadele Çalışma Grubunun 28-31 Mart 1996 tarihlerinde Almanya'nın Leipzig şehrinde yaptığı toplantıda, organize suç örgütü kriterleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:¹⁷⁹

- * Haksız kazanç temin etmek üzere biraraya gelmiş ve aralarında işbölümü ilişkisi bulunan hiyerarşik bir yapının bulunması,
- * Suç ile elde edilen bir kazancın sağlanması,
- * Suç işleme konusunda bir sürekliliğin bulunması,
- * Mevcut organize yapı içerisinde uygulanan bir yaptırım sisteminin olması,
- * Şiddet, tehdit gibi yöntemlerin kullanılması,
- * Kamuya ve özel sektöre nüfuz edilmesi,
- * Elde edilen kara paranın aklanması,
- * Paravan firmaların kurulması gereklidir.

Bu kriterlerden beşini içinde barındırmayan suç türleri örgüt gibi adlarla anılsalar bile organize suçlulukla mücadele kapsamına girmemektedir.

¹⁷⁸ Sedat GÜNER, a.g.e., s.49

¹⁷⁹ İ.B.-E.G.M.. "Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele 99", KOMDB Yavın No: 2000/2 Ankara, 2000, s.74

Mafya, devletin boş bıraktığı hiçbir boşluğu göz ardı etmemekte, fırsatları kaçırmamaktadır. Yasal boşlukların yürütme erki tarafından görülmesi gerekir. Uygulamada, yasal düzenlemelerin varlığı yeterli değildir. Mutlaka uygulama imkânı da olmalıdır. Ekonomik istikrarsızlık ve sosyal dengenin oluşturulmaması çetelere faaliyet alanı yaratır. Sürekli yüksek enflasyon, kargaşa, para piyasalarındaki suni iniş çıkışlar, kayıtdışı ekonominin kara deliği olmuştur.¹⁸⁰

Organize suçlara karışanlar, ekonomik faaliyetlerini daha rahat yürütebilmek için şiddet kullanımı ve düzeni çürütme yöntemini seçmektedirler. Bunun için de, bazen güvenlik güçlerine ve siyasetçilere rüşvet verme ve stratejik, güçlü noktalara ulaşma ihtiyacını hissetmektedirler. Suçlular sürekli suç işlemek amacıyla matuf olarak biraraya gelirler. Sonra, bu şahıslar illegal yollardan yasal malların elde edilmesi için organize suçlara karışırlar. Bu yüzden bu örgütler arasındaki işbirliği ve yapılanma çok büyük önem arz etmektedir.

Mafya organizasyonunun belli başlı özellikleri şunlardır:¹⁸¹

- * Disiplinli örgütlenme ve hiyerarşik bir yapı içinde fonksiyonel bir işbölümü bulunur. Yani karar vermede ve eylemde hiçbir üye bağımsız olarak hareket edemez.
- * Bu hiyerarşik yapı içinde belirli davranış kuralları yürürlükte. Bu kurallardan en önde geleni itaat ve sır tutmadır.
- * Şiddet araç olarak kullanılır ve yıldırarak egemenliğin kabul ettirilmesi amaçlanır.
- * Eylemler üçüncü kişilere zarar verir.

¹⁸⁰ İ.B.-E.G.M. "Kaçakçılık ve Organize Suçlar", KOMDB Yayınları, Ankara, 2002, s.240

¹⁸¹ Füsün Sokullu AKINCI, "Organize Suçların Kriminolojik Yapısı ve Türkiye'deki Boyutları", Avrupa Birliğine Uyum Süreci Bağlamında Organize Suçlulukla Mücadele Paneli, İÜ Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku ve Kriminoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 2002, s.15

- * Örgüt amacına ulaşabilmek için başka suçlar da işler. Suç işleyerek kazanç sağlanır. Bu siyasal ya da ekonomik bir kazanç olabilir.
- * Suçların belirsiz sayıda mağdurları bulunmaktadır ya da kolektif bir çıkar ihlal edilmektedir.
- * Süreklilik gösteren bir suç faaliyeti söz konusudur ve uzun bir zamanı kapsayan bir program yapılır. Üyeler zaman içinde değişse de örgütün devamlılığı asıldır.
- * Nüfuz kazanma çabaları ile yasama, yürütme ve yargı güçleri yolsuzluk yapar duruma getirilir, bu ise politik çöküntüye neden olur. Politik çöküntü ise organizasyonun varlığını sürdürebilmesi için en gerekli koşullardan biridir.
- * İş yaşamı kontrol altına alınarak ücretler düşülür ve böylece büyük yatırımlar yapılmaksızın yüksek kazanç elde edilir. Saygın paravan firmalar kurularak kara para aklanır.

5.3. Türkiye'de Organize Suç Örgütleri

Ülkemizde organize suçluluk kriminolojik olmakla birlikte, sosyolojik bir görünüm de arz etmektedir. Mücadelede en önemli nokta bu bakış açısıdır. Bunun dışındaki açılardan hareket ile klasik yöntemleri kullanmak; çalışmalarda netice vermeyebilir, yakalamaya yönelik operasyonlar karşı mücadelenin en son safhalarında yer almalıdır. Asıl çalışma prensibi, yoğun istihbarat ile organik yapının ortaya çıkartılmasıdır. Mücadele edilen ve kamuoyunda "mafya" olarak tabir edilen bu organizasyonların özellikleri yurtdışındaki benzerleri ile kısmen örtüşmekle birlikte ülkelerin ekonomik, sosyal ve ideolojik yapılanmalarına göre farklılık göstermektedir.¹⁸²

Örf, adet, gelenek ve görenek gibi sosyal unsurların yoğun olarak yaşandığı ülkemizde; suç organizasyonlarının, tespiti yapılan klasik özellikleri şöyle sıralanmıştır:¹⁸³

¹⁸² İ.B.-E.G.M.(99), a.g.e., s.75

¹⁸³ İ.B.-E.G.M.(99), a.g.e., s.75-76

1) Suç organizasyonların yapısı, bir şirket, holding yapısına çok benzemektedir.

2) Durmadan çoğalan gruplar arası irtibat söz konusudur.

3) Suçu üstlenmek örgütte kalmanın en önemli unsurlarındadır.

4) Güvenlik kuvvetlerine yönelik herhangi bir eylemleri yoktur. Bu psikolojik tesire müsait bir taktiktir. Ancak gerektiğinde çekinmezler.

5) Devlet mekanizması içerisinde birçok unsuru kullanmak mesajlar, tavırlar sergilemektedir.

6) Kamuoyunda mevcut psikolojik ve sosyal yapının gereklerine uygun mesajlar, tavırlar sergilemektedir.

7) Sabıkalı olmak ve cezaevi görmek gibi vasıflar hiyerarşik yapının gereğidir.

8) Yakın çevre, akraba ve dostlara sürekli aylık, hediye verilmesi liderliğin tarzıdır.

9) Kanundaki boşluklardan ortaya çıkan rant alanlarını, şiddet kullanarak kendi zeminlerine çekerler, bu tür rant alanlarını ellerinde tutmaya çalışırlar.

10) Suç sicili temiz olan kişiler vasıtası ile şirketler kurup karapara aklama yöntemine başvurular.

11) Aralarında anlaşmazlık bulunan kişileri anlaştırmak bunlardan menfaat sağlamak suretiyle, kendilerini adaleti tesis eden unsurlar olarak gösterirler.

12) Vakıflar oluşturarak, yardım görüntüsü zorla para almaya çalışırlar.

13) İlk yapılanma safhasında güvenlik teşkilatından ayrılma veya emekli kişilerin, gerek nüfuzunu gerekse silahlı gücünü kullanarak, güçlerini artırmaya çalışırlar.

14) Örgüte girenlerin ve örgüt hakkında fazla bilgisi olan üyelerin, örgütü kendi istekleri ile terk etmeleri zorlaştırmıştır.Yapı içerisinde bu tehdit unsurlarını da gündemde tutarlar.

15) Yasadışı yöntemlerle yapılan ticareti yönlendirerek, menfaat temin ederler.

16) Lüks bir yaşantı sergileyerek, örgüt yapısını tanımayan ya da yeni girmek isteyenleri örgütün içine çekmeye çalışırlar.

17) Her örgütün kendi içerisinde yazılı olmayan kuralları olup, örgüt üyelerinin bu kurallara kesin uymaları sağlanmaya çalışılır.

18) Örgüt üyelerinden, lidere karşı mutlak itaat beklenir.

19) Örgütün genişlemesinde "hemşehricilik" önemli yer tutar.

20) Örgüt liderleri çeşitli sebeplerden dolayı parasız ve gelirsiz kaldıkları zamanlarda en kısa yoldan paraya, o bölge içerisinde kadın alım satımı yapan kişilerden haraç olarak ulaşırlar.

21) Polise suçluyu teslim etmek en çok tercih ettikleri yoldur. Bu teslim olma konusunda, suçsuz olan mensuplar, suçu kabul edip teslim olabilirler, bu sırada asıl suçluyu başka bir görev yerine sevk ederler.

22) Organize suç liderleri yaptıkları illegal faaliyetleri kamufle edebilmek için toplumun ve devletin sağ duyusuna hitap eden davranışlarda bulunurlar. Bununla hedef kitleye mesaj vermek isterler.

23) Aranan şahıslar, pasaportlarını genelde iyi bildikleri kontrolleri altındaki şahısların üzerine çıkarırlar. Bu şahıslar temizdir. Herhangi bir şekilde olumsuz sicil kayıtları yoktur.

24) Örgüt liderleri, kâr etmeyi ve mümkün olduğu kadar gizli kalmayı amaç edinirler. Kamunun onlardan korkması gerekir. Kendilerini emin ve hâkim hissederlerse açıkça faaliyet gösterebilirler.

25) Mal varlıkları genelde başkalarının üstüne kayıtlıdır.

26) Eylem yaparken kullandıkları arabalar, genellikle kiralık ve plakaları sahtedir.

27) İhaleler örgütün sürekli takip ettikleri faaliyetlerdendir. Bu yöntemle ticari hayatın her aşamasında yer alırlar.

28) Yerel iş gruplarını kontrol altına alırlar. (Kuruyemiş, kokoreç, otopark görevlileri, oto kiralama, oto galeri, oto yıkama, yağlama yerleri gibi.)

29) Tetikçi veya elemanlar tutuklu veya mahkûm oldukları sürece ailelerine bakılır, aylık ödenir, bu liderin en büyük görevidir. Lider örgütünü bu şekilde motive eder.

Türkiye'nin nüfus artışı ve kentleşme hızı çok yüksektir. Bu yüzden, büyümenin yarattığı refahın günlük yaşama yansması gecikmektedir. Gelir dağılımı bozukluğu ve iş güvencesi eksikliği de eklenince organize suç çetelerine en uygun ortam sağlanmış olmaktadır.

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık ve Organize Suçlar Daire Başkanlığınca yapılan çalışmaya göre; Türkiye'de mafya yoğun olarak, Adana, Ankara, Aydın, Antalya, Balıkesir, Bursa, Gaziantep, İçel, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli ve Samsun'da faaliyet gösteriyor.

Türk mafyası 1950-1980 arasını ekonomik tercih ve sınırlardan kaynaklanan yasakları fırsat bilerek büyümüştür. 1970'lerin başında Türkiye'nin, ABD'nin "haşhaş ekiminin yasaklanması" talebini kabul etmesiyle, uzak doğu ile ABD arasındaki uzun bir güzergâh üzerinde oluşturulan "afyon-baz, morfin-eroin" kaçakçılığı rakipsizleşerek alabildiğine yoğunlaşmıştır. Bu durum Sicilya mafyası üzerinden güzergâha hâkim olmak isteyen Cosa Nostra'yı etkinleştirmiş. Sicilya mafyası, Türk mafyasını ilk kez deniz taşımacılığı alanında tanıdı.¹⁸⁴

Türkiye nin Kıbrıs'a asker çıkarmasını biraz da çaresizce izleyen ABD, bir süre sonra Birleşmiş Milletler'e aldırıldığı ağır bir kararla Türkiye'ye karşı geniş kapsamlı bir ambargo başlatıyordu, işte bu karar, tıpkı bir zamanlar ABD'de uygulanan içki yasağı gibi Türkiye'deki yeraltı dünyasının da ekmeğine yağ sürüyordu. Çünkü ayakta kalmak isteyen bütün kurumlar, ister istemez mafya ile dirsek temasına girmek zorunda kalıyordu. Olay şöyle geliyordu; Ambargo başlangıçta yeterince hissedilmiyordu. Ancak kısa bir süre sonra devletin döviz depolan boşalıyordu. Ülke giderek 70 sente muhtaç hale geliyordu. Oysa, yeraltı dünyası için böyle bir sorun yoktu. Onlar uyuşturucuyu götürüp içki ve sigaraları getiriyor, döviz ile oynuyorlardı. Bir süre sonra mamul ve yarı mamul sanayi ürünleri ithal ederek ayakta duran

¹⁸⁴ Enis BERBEROĞLU, "Kod Adı Yüksekova, Susurluk-Ankara-Bodrum-Yüksekova Fay Hattı", Milliyet Yayınları, İstanbul, 1999, s.10

sanayi, bunları getirtebilmek için mafya ile yakın dirsek teması kurmak zorunda kalıyordu. Mafya istenen her şeyi bulup getiriyordu. Üstelik akreditif açma gereği bile duyulmuyordu. Alan razı veren razıydı. Herkes memnundu ve mafya bu alış veriş sırasında sanayi ile tanışıyordu. Sanayicinin iş yöntemlerini öğreniyor ve bu yönde gelişme de kaydediyordu. Sanayicilerin bir bölümü de mafya ile işbirliği yaptıkça karaparanın tadını alıyor, yasal zeminden yasadışı zemine kayıyordu. Böylece önü açılan Türk mafyası, sadece yasak ürünlerin kaçakçılığını yapmakla kalmıyor, sanayiden stratejik maddelere kadar tüm alanlarda ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaya başlıyordu. Döviz sorununu ise uyuşturucu ve silah kaçakçılığı yaparak çözüyorlardı. Böylece mafya, bir bakıma kendini legalleştiriyor, sanayi dünyasında güvenilir bir partner durumuna geliyordu. İşte bu süreçte, bir kısım mafya şefleri ulusal kabuğu kırıp, uluslararası piyasaya atılıyor ve bu arada da Sofya'yı kendilerine üs seçiyorlardı.¹⁸⁵

1980'li yıllar Türk mafyasının gelişimi için gerekli iç ve dış koşulları hazırladı. Çünkü ekonomi politikası kamu rantlarının özel kesime aktarılması yönünde çizildi, ama gerekli hukuki altyapı ihmal edildi.

Mafyanın.bürokrasiyle ilişkisi ilk olarak, Haziran 1973'te İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün'ün "Babalar Operasyonu" yapması ile su üstüne çıkmıştır. MİT ile Mali Şube ortaklığında yapılan ve Mehmet Eymür'ün de katıldığı "Martı Operasyonu"nda., yeraltı dünyasının ünlü isimleri gözaltına alınıp, sorgulandı, ev ve iş yerlerinde aramalar yapıldı. Aramalarda birçok bürokrat, subay ve emniyetçinin ünlü babalarla çekilmiş fotoğrafları, mektupları, kartvizitleri bulundu. Daha da önemlisi, o zamanlar İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı olan Şükrü Balcının mafya ile ilişkisi olduğu ortaya atıldı. Tutuklanan mafya babalarının ifadelerinde, Şükrü Balâ'nın Hüseyin Uğurlu, oğulları Abuzer ve Mustafa Uğurlu, silah kaçakçısı Zihni İpek, silah ve uyuşturucu kaçakçısı Mehmet Karaduman gibi yeraltı dünyasının

¹⁸⁵ Murat ÇULCU, "Mafya Üzerine Notlar", Kasta Yayınları, İstanbul, 1998, s.114-116

ünlülerinden rüşvet aldığını, bazı suçlarına ve Bulgaristan'dan kaçak silah getirmelerine göz yumduğunu söylediler.¹⁸⁶

Türk mafyasının uluslararası kaçakçılık trafiğindeki işlevi ve Türk mafyasının siyasal ilişkileri ile bürokratik mekanizmada kurduğu egemenliği somut örneklerle görülmüştür. Bütün bunlar Türk mafyasının bir rastlantı sonucu buraya gelmiş "kabadayılar topluluğu" olmadığını, bu çokuluslu organizasyonun, tıpkı çokuluslu şirket örgütlenmeleri gibi, dünya çapında yaygın ve derin bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Mafya ve Cumhuriyet hükümetleri arasındaki ilişkiler, devlet aygıtı aracılığı ile Batıdaki gladio modeline uygun gelişti. Özellikle 1960 ve 1970'li yıllarda gelişen Türk soluna karşı mafya ve devlet arasında ittifak kuruldu.

Mafyayı büyüten, kayıtdışı ekonomi, korkulan İslami sermayeye ve PKK'nın paravan şirketlerine de yataklık etmektedir.

Eski Emniyet Genel Müdürlüğü İstihbarat Dairesi Başkan Vekili Bülent ORAKOĞLU bir çalışmasında; ülkemizin bir numaralı iç tehdidinin bazı siyasilerce desteklenen organize suç örgütleri ve mafya liderlerinin devlet kurumları içindeki uzantıları yani "çete" örgütlenme ve faaliyetleri olduğunu, belirterek, bu konuda son noktayı koymuştur.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Soner YALÇIN-Doğan YURDAKUL, "Bay Pipo Bir MİT Görevlisinin Sıradışı Yaşamı: Hiram ABAS", Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000, s.251-252

¹⁸⁷ Bülent ORAKOĞLU, "Deşifre Darbeyi Rapor Ettim", Timaş Yayınları, İstanbul, 2003, s.51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

6. KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI

Kayıtdışı ekonomi ülkeden ülkeye ve dönemden döneme değişiklik gösteren önceki bölümde ayrıntılı olarak belirtilen mali, ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuki unsurlardan bir yada bir kaçının etkisi ile ortaya çıkıp yine bu unsurların etkisi ile büyüyen bir olgudur. Ekonomik, sosyal, siyasal ve mali alandaki kendisine uygun gelişmelerle beslenip gelişmekle beraber, kendi varlığı da büyüklüğü ile orantılı olarak bu alanlar üzerinde etkili olmaktadır. Ekonomik alanda; istatistiksel göstergeleri bozup, haksız rekabet yaratıp, kaynak kullanımında etkinliği bozarak, sosyal alanda; vergi yükü ve gelir dağılımında adaleti bozup sosyal adaleti sarsarak, hukuki alanda hukuk devletine zarar vererek, mali alanda ise vergi kaybı yaratarak önemli negatif dışsallıklara sahiptir.¹

Sebepler olduğu olumsuzluklar ve özellikle de doğurduğu vergi kaybının büyüklüğünün tespit edilmesi yönündeki istek, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin hacminin hangi boyutta olduğu konusunda merak uyandırmıştır. Bu merakla kayıtdışı ekonominin hacmini tahmin etmeye yönelik olarak ilk defa 1958 yılında Philliph Çagan tarafından "sabit oran yöntemi" veya "emisyon yöntemi" denilen yöntem geliştirilmiş ve Amerika'daki kayıtdışı ekonominin hacmini tahmin etmeye yönelik olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın yayımlanmasıyla kayıtdışı ekonomi kavramı iktisat literatüründe ilk defa gündeme gelmiştir.²

Kayıtdışı ekonominin hacmini tahmin edebilmek için 1958 yılından günümüze, bu yöntemin yanı sıra, pek çok yöntem geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Bununla beraber geliştirilen yöntemlerden hiçbirisi kayıtdışı ekonomiyi tahmin etmek bakımından mükemmel olamamış bir takım eksikleri bünyelerinde taşımışlardır. Zira her biri bilinenden hareketle bilinmeyi tahmin

¹ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.117

² Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.117

etmeye çalışmaktadır. Kayıtdışı ekonominin, bir taraftan birbirleri arasında içsel ilişkinin de bulunduğu değişik türden faaliyetleri bünyesinde bulunduruyor olması, diğer taraftan gizli doğası, hacminin tahmin edilmesinde güçlük yaratmaktadır.

6.1. Kayıtdışı Ekonominin Hacminin Tahminine Yönelik Kullanılan Yöntemler

Bugüne kadar geliştirilen yöntemler, doğrudan ve dolaylı ölçüm yöntemleri olmak üzere iki grupta toplanabilir.

6.1.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Bu yöntemler, ulusal düzeydeki anket verilerine dayalı olarak, kayıtdışı ekonominin tamamının veya alt sektörlerinin belli bir zamandaki büyüklüğünü tahmin etmeye yöneliktirler. Mikro ekonomik verilere dayalı olduklarından dolayı "mikro ölçümler" olarak adlandırıldıkları da olmuştur. Söz konusu yöntemler genellikle kayıtdışı ekonomide, üretici ve/veya tüketici olarak faaliyette bulunma olasılığı olan bireylerle kurulan ilişkiler veya gözlemlere bazen de yapılan denetimlere dayalıdır. Doğrudan yöntemlere örnek olarak; hane halkı anketleri, vergi uyum çalışmaları, vergi denetim çalışmaları ve mikro ekonomik sektörel çalışmalar verilebilir. Burada, söz konusu yöntemlerden, anket yöntemi ile karma yöntemden bahsedilecektir.³

6.1.1.1. Anket Yöntemi

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi edinilebilmesini sağlayan bir yöntemdir. Bu yöntemle, kayıtdışı ekonominin yasadışı faaliyetler dışındaki kısmının hacmini tahmin etmek mümkündür. Bununla beraber, hangi tür faaliyetlerin kayıtdışı ekonomide yer aldığı ve bu faaliyetlerden hangilerinin

³ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.118

daha ağırlıkta olduğu, kayıtdışı ekonomideki satıcıların özellikleri (işsiz, emekli, düzenli bir işte sürekli çalışan gibi), kayıtdışı ekonomiden alışveriş yapanların özellikleri (eğitim, gelir, ırk, yaş, çocuk sayısı, medeni hal gibi) hakkında veri toplamak mümkündür. Ayrıca yine bu yöntemle kayıtdışı istihdamla ilgili tespitler yaparak bunlara dayalı tahmin yapmakta mümkündür. Bununla beraber bu yöntem, hane halkı düzeyindeki gelir ve harcama arasındaki zıtlıktan yola çıkarak kayıtdışı ekonominin hacminin ölçülmesi için gerekli olan hane halkı gelir ve harcama verilerinin de elde edilmesine olanak sağlamaktadır.⁴

6.1.1.2. Karma Yöntem

Amerika'da kayıtdışı ekonominin hacmini tahmin etmek amacıyla IRS tarafından uygulanmış bir yöntemdir. Amerika'da GSMH tahmini, gelir vergisi beyannamelerinde beyan edilen gelirden hareketle yapıldığı için, gelir vergisi beyannamelerine yansımayan başka deyişle beyandışı gelir toplamının kayıtdışı ekonominin hacmine eşit olacağı kabul edilmiştir. Yöntemde beyandışı gelirin; beyannamelerde beyan edilmeyen yasal kaynaklı gelir, yasadışı kaynaklı beyandışı gelir ve kayıtdışı üretim sonucunda beyandışı kalmış gelirlerden ibaret olduğu kabul edilmiş ve bu bileşenlerden her birinin hacminin tespitinde farklı yöntemler uygulanmıştır. Farklı yöntemlerin aynı anda kullanımı yöntemin "karma yöntem" olarak adlandırılmasına sebep olmuştur.

Karma yöntem içinde toplam beyandışı gelirin hacmini tahmin etmeye yönelik uygulanan yöntemler; karşılaştırma yöntemi, denetim ve anket yöntemidir.

6.1.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri

Bu yöntemler, kayıtdışı ekonominin hacmini ölçmek bakımından makro ekonomik göstergeleri kullandıkları için "makro ölçümler" olarak da

⁴ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.119

isimlendirilmişlerdir. Makro ölçümler, belli bir ülkede belli zaman süresi içinde belli ekonomik göstergelerin seyrinden hareketle kayıtdışı ekonominin hacmini tahmin ederler. Makro göstergelerden hareket ettikleri için dolaylı olduğu kabul edilen çok sayıda yöntem geliştirilmiştir. Her yöntemin esas aldığı ve izlediği göstergeler birbirinden farklı olmuştur. Bazen GSMH'nın değişik yönlü hesaplamaları, bazen istihdam ve nüfus rakamları bazen de parasal değişkenler (faiz, vadeli mevduat, vadesiz mevduat, nakit gibi) esas alınmıştır. Mikro yöntemlerde olduğu gibi her yöntemin kayıtdışı ekonomi adı altında tahmine dahil ettiği unsurlar birbirlerinden farklı olmuştur. Her yöntemin bu kavrama hangi unsurları dahil ettiği, yöntemi geliştiren kişinin kayıtdışı ekonomiyi nasıl tanımladığına bakarak görülebilmektedir⁵.

Dolaylı yöntemler; karşılaştırma yöntemi, parasalcı yaklaşımlar, istihdam yaklaşımı ve üretim girdilerini esas alan yaklaşım olmak üzere dört başlıkta toplanabilir. Bu yöntemler; özellikleri, varsayımları, nasıl uygulandıkları ve yöntemlere yöneltilen eleştiriler bakımından ayrı ayrı ele alınacaktır.

6.1.2.1. Gelir ve Harcama Arasındaki Uyumsuzluk

Bu yöntem gelir ve harcamaların karşılaştırılması esasına dayalıdır. Karşılaştırma ulusal düzeyde ve hane halkı düzeyinde yapılır. Ulusal düzeyde, GSMH'nın gelir ve harcama yöntemlerine göre tahmin edilen büyüklükleri karşılaştırılır. Hane halkı düzeyinde ise, hane halkı anketlerine dayalı olarak birbirinden bağımsız elde edilen gelir ve harcama tahminleri karşılaştırılır⁶.

Zamanlama ve diğer hesaplama hataları tesadüfi görülürken, GSMH'nın gelir ve harcama yönlü hesapları sonucu elde edilen rakamlar arasındaki farklılığın beyandışı geliri gösterdiği varsayılır.

⁵ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.121

⁶ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.122

İki rakam arasındaki uyumsuzluğa gerek gelir gerekse harcama hesaplarınca yakalanamayan yahut bu hesaplara dahil edilmeyen gelir ve harcamaların varlığı da sebep olmaktadır. GSMH'nın gelir ve harcama yönlü hesaplarının birbirinden farklılaşmasına sebep olan durumları gelir ve harcama hesabını etkileyen durumlar olarak iki kategoride incelemek mümkündür⁷.

6.1.2.2. Parasalcı Yaklaşımlar

Kayıtdışı ekonominin hacminin tahmininde parasal alandaki izlerden hareket ettikleri için; sabit oran yaklaşımı, mübadele yaklaşımı ve ekonometrik yaklaşım parasalcı yaklaşımlar olarak isimlendirilmiştir.

Mübadele yaklaşımı ile sabit oran yaklaşımı kayıtdışı ekonomiyi, ölçülmesi gerektiği halde ölçülmemiş olan bütün işlemler olarak tanımlarlar. Dolayısıyla, bu yöntemler kayıtdışı ekonominin tüm unsurlarını kapsar niteliktedir veya kapsar nitelikte olması hedeflenmiştir. Ekonometrik yaklaşım kayıtdışı ekonomiyi, beyan edilmediği veya eksik beyan edildiği için resmi istatistiklerce ölçülmeyen GSMH olarak tanımladığından, ölçülen şeyin aslında kayıtdışı ekonominin bir bileşeni olan beyandışı ekonomi olduğu görülmektedir.

6.1.2.3. İstihdam Yaklaşımı

Bu yaklaşımda kayıtdışı ekonominin hacmi, istihdamdaki izler takip edilerek bulunmaya çalışılır. İstihdamdaki izler resmi istatistiklerde yer alan verilere dayalı olarak ve anket çalışmaları ile tespit edilebilir.

Birinci yöntem, kayıtdışı ekonominin gelişiminin tespiti için belli bir zaman dönemi boyunca emeğin işgücüne resmi katılım oranına (resmi katılım oranı burada emek gücünün toplam nüfusa oranı olarak ifade

⁷ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.122

edilmiştir) bakmanın daha iyi olacağına dayalıdır. Yöntemde kayıtdışı ekonominin varlığının istihdam rakamlarını bozacağı anlayışından hareketle, kayıtdışı ekonomideki bir artışın bu alanda çalışan kişi sayısını arttıracığı ve bu olayla beraber söz konusu kişilerin istihdam kayıtları dışına çıkacakları ve böylece de işgücünün resmi katılım oranında bir düşmenin meydana geleceği ileri sürülmüştür.⁸

Söz konusu yöntem ABD'de Avusturya'da ve İtalya'da uygulanmıştır.⁹ Amerika'da diğer yöntemler uygulandığında %10 civarında kayıtdışı ekonomi tespit edilmekte beraber istihdam rakamında bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Kayıtdışı ekonominin varlığı yahut hacmi diğer yöntemlerle tespit edilirken istihdam rakamının zaman boyunca seyrinde bir değişikliğin olmaması yöntem yanlılarınca "eğer kayıtdışı ekonomi olmasaydı istihdam oranı daha yüksek çıkacaktı" şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰

Avustralya uygulaması yöntemi destekler sonuçlar vermiştir. İtalya'da ise savaş sonrası ekonomik gelişmenin (boom) en üst noktasına ulaşılan 1962 senesinde tam istihdama çok yakın noktada bulunduğu inancı hakim olduğu için, bu inançtan hareketle kayıtdışı ekonominin varlığının ancak resmi işgücünün bir kısmının kayıtdışına kaymasıyla mümkün olacağı düşüncesiyle söz konusu yöntem uygulanmıştır.¹¹ Nitekim işgücünün yıldan yıla düştüğü tespit edilmiştir.¹²

⁸ Edward F. Denison, "Is US Growth Understated Because of the Underground Economy Employment Ratios Suggest Not", Review Income and Wealth, 28.March, s.1-16.

⁹ ABD,Avusturalya ve İtalya uygulaması için bkz. Edward F. Denison , a.g.m., s.1-11.

¹⁰ Edward F. DENISON, a.g.m., s.11.

¹¹ Bruno CONTINI, a.g.m., s.199

¹² İtalya'da işgücünün resmi katılımı, 1971'de %42, 1977'de %41,4 olarak gerçekleşmiştir.

6.1.2.4. Üretim Girdilerini Esas Alan Yaklaşım

Bazı fiziksel girdiler ile ekonomideki toplam üretim arasında istikrarlı ilişki olduğunu varsayan "fiziksel girdi yaklaşımı", kayıtdışı ekonominin hacmini ölçmeye yönelik olarak kullanılmış bir diğer yöntemdir.¹³

Bu yöntemde, üretimde kullanılan belli girdilerin miktarı esas alınarak ekonomideki toplam üretim miktarı tahmin edilir. Bu şekilde tespit edilen miktar ile kayıtlı GSMH arasındaki fark kayıtdışı ekonominin hacmi olarak değerlendirilir. Söz konusu yöntem, Hindistan'da temel girdi olarak "elektrik kullanımı" seçilerek kullanılmıştır. Yöntemin zayıflığı, bazı girdiler ile çıktı miktarı arasında sabit bir ilişki olduğuna dair yapılmış varsayımdır. Elektrik tüketimi ile ulusal üretim arasında doğrudan bir bağlantının olduğunu ispat etmek güçtür. Zira ulusal üretim, elektrik tüketimsiz arttırılabileceği gibi elektrik sadece ara malı değil aynı zamanda tüketim malı da olduğu için nispi kullanımındaki artış kayıtdışı ekonominin hacmindeki artış olarak değerlendirilemez.

6.1.2.5. Çoklu Sebep Çoklu Göstergeler (MIMIC) Yöntemi

MIMIC yöntemi, ilk defa, Frey-Weck-Hanneman tarafından kullanılmıştır. Bu yöntemi diğerlerinden ayıran en önemli özellik, kayıtdışı ekonominin para, işgücü ve üretim piyasalarında bıraktığı izlerden değil, hepsinden ve eş anlı olarak faydalanmasıdır. Kayıtdışılığa neden olduğu belirtilen; vergi yükü, devletin düzenlemelerinin getirdiği yük, enflasyon, işsizlik, vergi ahlakı, gibi değişkenler bir model yardımı ile bir araya getirilerek kayıtdışı ekonominin hacmini tahmine çalışır. Ancak modele, kayıtdışı ekonomiyi etkileyen faktörlerden sayısal olarak ölçülebilenler dahil edilebilir, bunların dışında kayıtdışı ekonominin doğumu bakımından

¹³ Somchai Richupan, "Measuring Tax Evasion, A Brief Description of the Major Techniques", Finance and Development, December 1984, Vol. 21, No:4., s.39.

önemli olan ancak sayısal olarak değeri belirlenemeyen bir takım faktörler modele dahil edilemez.¹⁴

6.2. Türkiye'de ve Bazı Ülkelerde Kayıtdışı Ekonominin Hacmi

Kayıtdışı ekonomi kuşkusuz sadece Türkiye ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde görülen bir durum değildir. Gelişmiş olan ülkelerde de görülmüş ve hala devam etmekte üstelik giderek yükselen bir hızla artış göstermektedir. Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin boyutuna geçmeden önce, bir taraftan bu durumun sadece bir gelişmişlik veya geri kalmışlık meselesi olarak görülüp görülmeyeceği diğer taraftan da kayıtdışı ekonominin hacminin genel olarak dünyada nasıl bir gelişim gösterdiği konusunu netleştirmek ve bu bilgiler ışığında Türkiye'deki kayıtdışı ekonomiyi değerlendirebilmek için, öncelikle dünyadaki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile dönüşüm içindeki ülkelerden bazılarındaki kayıtdışı ekonominin 1960'lı yıllardan itibaren boyutlarının hangi büyüklükte olduğu ve nasıl gelişim gösterdiği üzerinde durmakta fayda vardır.

6.2.1. Gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonominin Hacmi

Çeşitli OECD ülkelerinde, 1960-1997 döneminde, kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranla hacmini sabit oran yöntemi kullanılarak tahmin eden çalışmaya ait sonuçlar aşağıdaki tabloda görülmektedir.

¹⁴ Fatih SAVAŞAN, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri", Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesi Yolları, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, 10-14 Mayıs 2004, Uludağ Üniv., İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, 2004, s.58.

Çeşitli OECD Ülkelerinde Kayıtdışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı¹⁵
(1960-2001)

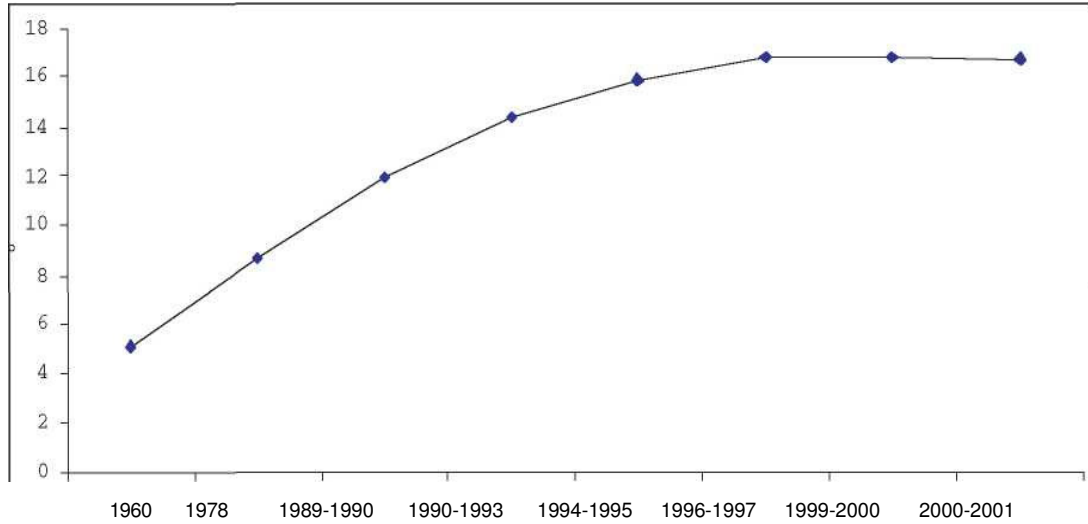
(%)

	1960	1978	89-90	90-93	94-95	96-97	99-2000	2000-01*
İsveç	5.4	13.2	15.8	17.0	18.6	19.5	19.2	19.1
Belçika	4.7	12.1	19.3	20.8	21.5	22.2	22.2	22.0
Danimarka	3.7	11.8	10.8	15.0	17.8	18.2	18.0	17.9
İtalya	4.4	11.4	22.8	24.0	26.0	27.2	27.1	27.0
Hollanda	5.6	9.6	11.9	12.7	13.7	13.8	13.1	13.0
Fransa	5.0	9.4	9.0	13.8	14.5	14.8	15.2	15.0
Norveç	4.4	9.2	14.8	16.7	18.2	19.4	19.1	19.0
Avusturya	4.6	8.9	5.1	6.1	7.0	8.6	9.8	10.6
Kanada	5.1	8.7	12.8	13.5	14.8	14.9	16.0	15.8
Almanya	3.7	8.6	11.8	12.5	13.5	14.8	16.0	16.3
Amerika	6.4	8.3	6.7	8.2	9.2	8.8	8.7	8.7
İngiltere	4.6	8.0	9.6	11.2	12.5	13.0	12.7	12.5
Finlandiya	3.1	7.6	-	-	-	-	18.1	18.0
İrlanda	1.7	7.2	11.0	14.2	15.4	16.0	15.9	15.7
İspanya	2.6	6.5	16.1	17.3	22.4	23.0	22.7	22.5
İsviçre	1.1	4.3	6.7	6.9	6.7	7.8	8.6	9.4
Japonya	2.0	4.1	-	-	10.6	11.3	11.2	11.1
Yunanistan	-	-	-	27.2	29.6	30.1	28.7	28.5
Avustralya	-	-	10.1	13.0	13.8	13.9	14.3	14.1
Y.Zelanda	-	-	9.2	9.0	11.3	-	12.8	12.6
Portekiz	-	-	-	15.6	22.1	22.8	22.7	22.5
Ortalama	5.1	8.7	11.9	14.4	15.9	16.8	16.8	16.7

Yukarıdaki tabloda yer alan veriler genel olarak 1960-1997 döneminde tüm OECD ülkelerinde kayıtdışı ekonomi hacminin artış trendi göstermiş olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim 1960 yılında kayıtdışı ekonominin hacmi ortalama %5.1 iken, 1978'de %8.7'ye, 1989-90'da %11.9'a, 1994-95'de %15.9'a ve 1999-2000'de %16.8'e yükselmiştir.

¹⁵ Fredrich SHNEIDER , "Illegal Activities And The Generation of Value Added:Size, Causes And Measurement of Shadow Economies", Bulletin on Narcotics,Vol.LII, Nos.1/2, 2000,s.11.

OECD Ülkelerinde Kayıtdışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye
Ortalama Oranı
%

Tabloda yer alan tahminlere göre 1978'den 1997'ye en düşük artış oranı %6 ile ABD'de görülmüştür. Ancak biri Amerikan Gelir İdaresi olan IRS' nin 1973 yılını esas alarak 1940-1992 dönemi için yaptığı çalışma, diğeri kayıtdışı ekonomi duayeni Feige 'in 1940 yılını esas alarak yine sabit oran yöntemine göre yaptığı tahminler sonucu ortaya çıkan büyüklükler ve artış oranlarının daha yüksek düzeyde olması, A.B.D' nin kayıtdışı ekonomin en düşük oranda artış gösterdiği ülke olduğunun kabul edilmesini engellemektedir.

6.2.2. Dönüşen Ekonomilerde Kayıtdışı Ekonominin Hacmi

Eski Sovyetler Birliği'ne bağlı ülkeler ile Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ndeki kayıtdışı ekonominin hacmini, fiziksel girdi (elektrik) yöntemine göre; 1989-1995 dönemini; 1989-90, 1990-93, 1994-95 olmak üzere üç alt dönem halinde tahmin etmiş çalışma sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

Dönüşen Ekonomilerde Kayıtdışı Ekonominin Hacmi

%

Eski Sov.Birliği	1989-90	1990-93	1994-95
Azerbaycan	21.9 (-)	33.8 (41.0)	59.3 (49.1)
Estonya	19.9 (-)	23.9 (35.9)	18.5 (45.4)
Gürcistan	24.9 (19.5)	43.6 (50.8)	63.0 (62.1)
Kazakistan	17.0 (-)	22.2 (29.8)	34.2 (38.2)
Latvia	12.8 (18.4)	24.3 (32.2)	34.8 (43.4)
Litvanya	11.3 (19.0)	26.0 (38.1)	25.2 (47.0)
Moldavya	18.1 (-)	29.1 (-)	37.7 (-)
Rusya	14.7 (-)	27.0 (36.9)	41.0 (39.2)
Ukrayna	16.3 (-)	28.4 (37.5)	47.3 (53.7)
Özbekistan	11.4 (13.9)	10.3 (23.3)	8.0 (29.5)
Ortalama	16.7 (16.2)	25.7 (34.9)	35.3 (43.6)

Ort.veDoğu Avr.	1989-90	1990-1993	1994-1995
Bulgaristan	24.0 (26.1)	26.3 (32.7)	32.7 (35.0)
Hırvatistan	22.8 (-)	23.5 (39.0)	28.5 (38.2)
Çek Cumhuriyeti	6.4 (23.0)	13.4 (28.7)	14.5 (23.2)
Macaristan	27.5 (25.1)	30.7 (30.9)	28.4 (30.5)
Polonya	17.7 (27.2)	20.3 (31.8)	13.9 (25.9)
Romanya	18.0 (20.9)	16.0 (29.0)	18.3 (31.3)
Slovakya	6.9 (23.0)	14.2 (30.6)	10.2 (30.2)
Slovenya	- (26.8)	- (28.5)	- (24.0)
Ortalama	17.6 (17)	20.6 (32.4)	20.9 (31.6)

6.2.3. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıtdışı Ekonominin Hacmi

Gelişmekte olan ülkelerdeki kayıtdışı ekonomi hacmini tespit etmeye yönelik olarak; bazı Afrika ülkeleri, Asya ülkeleri ile Orta ve Güney Amerika ülkelerinde, 1989-90 dönemi için fiziksel girdi yöntemine yapılmış tahmin, 1999-2000 dönemi için sabit oran yöntemine göre yapılmış tahmin ile Orta ve Güney Amerika ülkeleriyle kimi Asya ülkeleri için 1990-93 dönemi için ayrıca MIMIC yöntemine göre yapılmış tahmin aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁶

Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıtdışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı ¹⁷
(1989-2000)

AFRIKA ÜLKELERİ	Fiziksel girdi yaklaşımı (Elektrik) 1989-90 ortalaması	Sabit Oran yöntemi 1989-90 ortalaması	MIMIC Yaklaşımı 1990-93 ortalaması	Sabit Oran yöntemi 99-2000 ortalaması
Bostwana	27.0	-	-	33.4
Mısır	68.0	-	-	35.1
Mauritius	20.0	-	-	-
Moroco	39.0	-	-	36.4
Nijerya	76.0	-	-	57.9
Güney Afrika	-	9.0	-	28.4
Tanzanya	-	31.0	-	58.3
Tunus	45.0	-	-	38.4
Ortalama	45.8			41.1

¹⁶ Fredrich SCHNEIDER, Dominik ENSTE: "Hiding in the Shadows, The Growth of the Underground Economy", IMF, Economic Issues, No.30, March 2002.

¹⁷ Fredrich SCHNEIDER, Dominik ENSTE, a.g.e., s:10

ORTA/GÜNEY AMERİKA				
Arjantin	-	-	21.8	25.4
Bolivya	-	-	65.6	67.1
Brezilya	29.0	-	37.8	39.8
Şili	37.0	-	18.2	19.8
Kolombiya	25.0	-	35.1	39.1
Kosta Rika	34.0	-	23.2	26.2
Ekvator	-	-	31.2	34.4
Guatemala	61.0	-	50.4	51.5
Honduras	-	-	46.7	49.6
Meksika	49.0	33.0	27.1	30.1
Panama	40.0	-	62.1	64.1
Paraguay	27.0	-	-	-
Peru	44.0	-	57.4	59.9
Uruguay	35.2	-	-	51.1
Venezuela	30.0	-	30.8	33.6
Ortalama	37.3		39.0	42.2
ASYA				
Kıbrıs	21.0			.
Hongkong	13.0	—	—	16.6
Hindistan	-	22.4	-	23.1
İsrail	29.0	-	-	21.9
Malezya	39.0	-	-	31.1
Filipinler	50.0	-	-	43.4
Singapur	13.0	-	-	13.1
G. Kore	38.0	-	20.3	27.5
Sri Lanka	40.0	-	-	44.6
Tayvan	-	14.9	16.5	19.6
Tayland	71.0	-	-	52.6
Ortalama	34.8			29.3

6.2.4. Kayıtdışı Ekonominin Türkiye'deki Boyutları

Türkiye' de kayıtdışı ekonomi konusuna ilgi 1990'lı yılların ortalarından itibaren başlamış ve bu konudaki ilk çalışmalar 1994 yılından itibaren Türkçe literatüre girmeye başlamıştır. İlginin sebebi, Türkiye'nin uzun yıllardan beri yaşadığı ve kronik hal almış olan konsolide bütçe açıkları ve bu açıkların finansman sorunu olmuştur. Nitekim, Türkiye'de 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren kamusal finansman sorunu yaşanmış, bütçe açıklarının finansmanı sağlıklı kaynaklarla sağlanamamış, öncelikle Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmuş ve enflasyon oranı 1978'de %23 civarındayken 1980'de %107.6' ya yükselmiştir. Merkez Bankası kaynaklarına dayalı finansman, enflasyonu üç haneli rakamlara yükseltince kamusal finansmanın sağlanmasında dış ve iç borçlanma ağırlıkları değişen şekilde kullanılmış, bu, makro ekonomik dengeler üzerinde olumsuz etkiler yaratmış, enflasyon, ödemeler dengesi açıklarına yol açmıştır, iç borçlardaki artışın piyasa faiz oranını arttırması ekonomide birtakım sorunlar yarattığı gibi bütçe üzerindeki borç faiz ödemelerinin getirdiği yükü de artırmış ve bütçe giderek kaynakları vergi ödeyenlerden borç verenlere doğru transfer eden bir görünüm kazanmıştır.¹⁸

Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin hacmini tahmin etmek için bugüne kadar çok sayıdaki araştırmacı tarafından, en çok, parasal yaklaşıma dayalı yöntemler olan ekonometrik yöntem, sabit oran ve işlem hacmi yöntemleri kullanılmıştır. Bununla beraber; GSMH yaklaşımı, karma yöntemin yanı sıra, vergi inceleme sonuçlarından, sektörel izlerden ve istihdamdaki izlerden hareketle de tahminler yapılmıştır.

Ancak, belli bir dönem için, farklı yöntemlerle bulunan sonuçlardaki farklılık bir yana, aynı yöntemin kullanıldığı durumlarda bile kayıtdışı ekonominin hacmi farklı tespit edilmiştir. Bununla beraber, yapılan çalışmaların önemli bir kıs-

¹⁸ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.143

mi, bazen verilerdeki yetersizliklerden dolayı, bazen de kullanılan yöntemin yapısındaki sorunlardan dolayı, Türkiye' deki kayıtdışı ekonomiyi açıklayıcı olamamışlardır. Bir takım eksikliklerine rağmen sabit oran yöntemi kayıtdışı ekonominin hacmini tahmini için kullanılan yöntemler arasında en anlamlı sonuçları ortaya koyabilmektedir. Bu özelliğinden dolayı başka ülkelerde de yaygın olarak kullanılmış olan yöntem budur. Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin hacmini tahmin için, bu yöntem, çeşitli araştırmacılarca kullanılmış temel alman yılın farklı olması sebebiyle birbirinden farklı, bazen açıklayıcılık gücü zayıf sonuçlar elde edilmiştir. Bununla beraber, yapılmış çalışmalar önceki yıllarda yapılmış olduklarından son yıllardaki kayıtdışı ekonominin hacminin nasıl seyrettiği ile ilgili bilgi veremedikleri için kayıtdışı ekonomiyi tekrar hesaplama ihtiyacı doğmuştur.¹⁹

Bu sebeple, bir taraftan, diğer ülkelerdeki kayıtdışı ekonomiler ile Türkiye'deki kayıtdışı ekonomiyi karşılaştırabilecek büyüklükleri elde edebilmek, diğer taraftan da iki farklı yaklaşımın benimsendiği 1970-1980 dönemi ile 1980 sonrası günümüze kadar devam eden süreçte, kayıtdışı ekonominin hacminin nasıl seyrettiği ile ilgili değerlendirmeler yapabilmek için 1970 yılından günümüze, sabit oran yöntemine göre kayıtdışı ekonomi hesaplanmıştır.²⁰

Daha önce de belirtildiği üzere, bu yöntemle dayalı olarak kayıtdışı ekonominin tahmini yapılırken kullanılan en önemli varsayım, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde nakitin kullanıldığıdır. Söz konusu yöntem uygulanırken inceleme dönemi boyunca nakitin vadesiz mevduata oranı alınmakta ve bu oranın en düşük olduğu yıl kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin en düşük seviyede olduğu, kabul edilmekte ve buna dayalı olarak kayıtdışı ekonomi tahmin edilmektedir.

Türkiye'de 1970 yılından 2004 yılına kadar nakitin vadesiz mevduata oranı (C/D) hesaplandığında, bu oranın en düşük olduğu yılın 1973 yılı olduğu görülmüştür. Bu sebeple, yöntemin özelliği gereği, 1973 yılında kayıtdışı

¹⁹ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.144

²⁰ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.144

ekonominin olmadığı kabul edilmiş ve buna dayalı olarak 1970-2004 döneminde kayıtdışı ekonominin büyüklüğü hesaplanmış, sonuçlar ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²¹

Sabit Oran Yöntemine Göre Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Hacmi²²
(1970-2004) (Bin YTL)

Yıllar	Kayıtlı Ekonomi	Kayıtdışı ekonomi	Kayıtdışı ekonomi/ Kayıtlı ekonomi (%)	Kayıtdışı ekonomi artış oranları (%)
1970	207.814	10.285	4.9	
1971	261.072	5.988	2.2	-55
1972	314.139	2.897	0.9	-59
1973	399.088	0	0	
1974	537.677	1.065	1.9	190
1975	690.900	519	0.07	-2614
1976	868.065	262	3.0	4185
1977	1.108.270	926	8.3	176
1978	1.645.968	2.838	17.2	107
1979	2.876.522	7.701	26.7	55
1980	5.303.010	18.341	34.5	29
1981	8.022.745	34.993	43.6	26
1982	10.611.859	64.199	60.4	8.5
1983	13.933.008	35.049	25.1	-58.4
1984	22.167.739	16.081.290	72.5	188.8
1985	35.350.318	29.064.023	82.2	13.3
1986	51.184.759	26.871.122	52.4	-36.2
1987	75.019.388	39.394.803	52.5	0.19
1988	129.175.103	98.648.335	76.3	45.3
1989	230.369.937	197.990.202	85.9	12.5
1990	397.177.547	374.173.657	94.2	9.6

²¹ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.145

²² İstatistik Göstergeler 1923-2005, DİE, <http://www.die.gov.tr>, T.C.Merkez Bankası, <http://www.tcmb.gov.tr>

1991	634.431.097	687.160.048	108.3	14.9
1992	1.103.843.422	1.267.145.934	114.8	6.0
1993	1.997.323.000	2.490.689.281	124.7	8.6
1994	3.887.903.000	5.573.114.208	143.3	14.9
1995	7.854.887.000	13.702.969.093	174.4	21.7
1996	14.978.067.000	16.154.031.411	107.8	-38.1
1997	29.393.262.000	35.278.822.989	120.0	11.3
1998	53.518.332.000	85.989.694.109	160.6	33.8
1999	78.282.967.000	113.079.000.000	144.4	-10.0
2000	125.596.129.000	223.746.000.000	178.1	23.3
2001	176.483.953.000	236.719.000.000	134.1	-24.7
2002	275.032.366.000	398.884.000.000	145.0	8.1
2003	356.680.888.000	420.536.000.000	117.9	-18.6
2004	428.932.343.000	460.465.000.000	107.3	-8.9

Çalışma sonuçlarına göre, 1970 yılında kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı %4.9 iken 1973 yılına doğru gerileme göstermiştir. 1970-1975 arası yıllarda kayıtdışı ekonominin hacmi ihmal edilebilecek düzeylerde iken, 1976 yılından itibaren 1977 ve 1978 yıllarında ciddi artışlar göstermiş, daha sonra günümüze kadar bu artış trendi devam etmiştir. tek defa 1978 yılında iki haneli hale gelen kayıtdışı ekonomi oranları, 1990 yılına kadar iki haneli yapıyı yükselen bir trendde korumuş, 1991 yılından itibaren kayıtdışı ekonomi oranı üç haneli hale gelmiş, başka bir deyişle kayıtlı ekonomik faaliyetlerin hacmini aşan bir hal almıştır.²³

Türkiye'de kayıtdışı ekonomi 1970'li yıllara göre 1980'li yıllarda, 1980'li yıllara göre de 1990 yıllarda, daha yüksek oranlarda görülmüştür. Kayıtdışı ekonominin yükselmesinin sebepleri araştırıldığında; 1970'li yılların ikinci yarısında ekonomide görülen sıkıntıların ardından tamamen farklı ekonomi politikalarının uygulandığı 1980'li yıllarda bütçe açıklarının giderek artması ve bunun finansmanında iç ve dış borçlanmaya başvurulmasıyla, ekonominin

²³ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.146

1990'lı yıllarda borç kısır döngüsüne girmiş olması ve bir taraftan iç dengenin sağlanması diğer taraftan da dış dengenin sağlanabilmesi amacıyla sürdürülen yüksek faiz, düşük kur rejiminin 1990'lı yıllarda ekonomide sebep olduğu istikrarsızlıklar ve krizlerin önemli olduğu görülmektedir. Zira, Türkiye'de kayıtdışı ekonominin sıçrama gösterdiği yılların genellikle ekonomik, sosyal yada siyasal istikrarsızlıkların yaşandığı yıllar ile akabindeki yıllar olduğu görülmüştür. Nitekim, 1978 ve 1979 yılları, 1994 ve 1995 yılları ile 2000 yılı inceleme dönemi boyunca kayıtdışı ekonomi oranında en yüksek sıçramaların olduğu veya en yüksek oranlarda gerçekleştiği yıllardır. Ekonomik krizlerin yaşandığı yıllar, gerek ücretler gerekse karlar gerilediği, devletin denetimlerinin ise gevşediği dönemlerdir. Bu sebeple kriz dönemlerinde, iş sahiplerinin ayakta kalabilmek, çalışanlarınsa yükselen enflasyonun yarattığı satın alma gücündeki azalmaları telafi edebilmek çabaları bir taraftan enformel ekonominin diğer taraftan da beyandışı ekonominin genişlemesiyle kayıtdışı ekonominin artış göstermesine sebep olmaktadır. Kriz dönemlerinde vergi affı uygulanmasının adet halini almış olması da, "nasılsa affedilir" düşüncesi ile kriz dönemlerinde rahatlıkla kayıtdışı ekonomik faaliyetlere girişilmesini desteklemektedir. Bu pencereden bakıldığında, kayıtdışı ekonomi, pastadan alınan payı arttırmak adına girişilen, devletin küçültülmesi genel anlayışı ile de ters düşmeyen bir olgudur. Devletin küçültülmesi anlayışını benimseyen siyasiler, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin gelişmesine olanak sağlayacak zemini sağladıkları ölçüde devleti resmen olmasa da fiilen küçültmüş olmaktadırlar. Kayıtdışı ekonominin artış göstermesinde önemli olduğu görülen bir başka faktör de, vergi güvenlik önlemlerinin kaldırılmasıdır. Gerek servet beyanının kaldırıldığı yıl ve sonrası yıl, gerekse nerden buldun yasasının düzenlendiği yılda kayıtdışı ekonominin hacminde genişlemeler görülmüştür.²⁴

²⁴ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.150

7. KAYITDIŞI EKONOMİNİN DOĞURDUĞU SONUÇLAR

Kayıtdışı ekonomi, ekonomik, mali, sosyal ve siyasal alanda pek çok etki doğurmaktadır. Bunlardan önemli bir kısmı olumsuz iken bazıları olumludur. Olumsuz sonuçları arasında; vergi kaybı yaratması, resmi istatistikleri tahrip etmesi ve yanlış değerlendirmelere sebep olması, genel olarak kıt olan ekonomik faktörlerin etkin kullanılmasını engellemesi, çalışanların sosyal güvencesini ortadan kaldırması, haksız rekabete yol açması, vergi adaletini bozması, sosyal adaleti sarsması, hukukun kurmaya çalıştığı düzeni tahrip etmesi, siyasilerin yanlış politikalar uygulamasına sebep olması sayılabilir. Olumlu sonuçları arasında; istihdama olan katkısı, atıl faktörlerin üretime dahil edilmesi, düşük fiyatla mal arzına imkan vermesi, katılımcılarına daha fazla özgürlük, çalışma saatlerinde esneklik, çalışma koşullarında esneklik ve sağladığı bağımsızlık sayılabilir.

7.1. Kayıtdışı Ekonominin Olumlu Etkileri

Devletin ekonomiye müdahalelerinin mümkün olduğunca azaltılması gerektiğine, zira müdahalelerin olmadığı piyasa ekonomisi içinde ekonomik dengelerin kendiliğinden sağlanacağına inananlar, kayıtdışı ekonominin temel sebebi olarak devletin ekonomiye vergiler ve diğer düzenlemeler şeklindeki müdahalelerini görmüşlerdir. Devletin her türlü müdahalesinden kurtulmuş kayıtdışı ekonominin; istihdam, üretim ve toplumsal refah üzerindeki olumlu etkilerinden bahsetmişler, kayıtlı ekonominin yanı sıra kayıtdışı ekonominin varlığını resmi ekonominin bazı eksikliklerini giderici ve dengeleyici olduğu gerekçesiyle savunmuşlardır.²⁵

Kayıtdışı faaliyetlerin ekonomi üzerindeki olumlu etkileri arasında; istihdama olan katkı, atıl faktörlerin üretime dahil edilmesi ve düşük fiyatla mal arzı üzerinde durulmuştur. Bununla beraber, kayıtdışı ekonominin katılımcılarına

²⁵ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.153

daha fazla özgürlük, çalışma saatlerinde esneklik, çalışma koşullarında esneklik, ve bağımsızlık sağladığı da belirtilmiştir.²⁶

Kayıtdışı ekonominin olumlu etkilerinden bahsedip, kayıtdışı ekonomiyi savunanlardan bir kısmı; kayıtdışı ekonomi ile resmi ekonomi arasında birebir değişimin olmadığı, dolayısıyla kayıtdışı ekonominin hacminde meydana gelen artışın resmi ekonominin hacmini daralttığı şeklinde yorumlanmaması gerektiğini belirtmişlerdir ²⁷. Onlara göre, kayıtdışı ekonomi ile kayıtlı ekonomi aynı sektörde bulundukları ve tam kapasite ile çalıştıkları zaman birbirlerine birebir rakip olurlar. Oysa gerçekte kayıtdışı ekonomik faaliyetler ile kayıtlı ekonomik faaliyetler her zaman aynı sektörde bulunmazlar ve tam kapasite ile üretimin gerçekleşmesi de oldukça güçtür. Bu sebeple, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerindeki bir birimlik değişiklik resmi ekonomide aynı birimde bir değişikliğe sebep olmaz. Kayıtdışı ekonomi ile kayıtlı ekonomiyi birbirine rakip görmeyen bu anlayıştan hareketle kayıtdışı ekonominin devletin gelir kaybına uğramasına ve sosyal güvenlik gelirlerinin azalmasına neden olmayacağı ileri sürülmüştür .Bu bakış açısı kayıtdışı ekonominin kaynak dağılımı ve gelir dağılımında iyileştirici etkiye sahip olduğu ve ekonomik büyüme ile istikrar üzerinde de olumlu etkilere sahip olduğunu ortaya koyar.²⁸

Kayıtdışı ekonominin enformel üretim tarzı içinde (seyyar satıcılık, ev içi üretim, bahçe tarımı gibi) özellikle işsizliğin yoğun olduğu ülkelerde yahut zamanlarda çok sayıda kişiye istihdam olanağı temin etmesinin gelir dağılımı bakımından da olumlu sonuçları vardır. Bu özelliği ile kayıtdışı ekonomi ekonomik ve toplumsal sistemin sigortası olarak da görülmektedir

İşsizliğin yoğun olduğu depresyonist dönemlerde toplumsal patlamaların meydana gelmesine engel olur. Ayrıca, kayıtlı ekonomide çalışan düşük

²⁶ Michale CARTER, a.g.e., s.219

²⁷ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU (1996), a.g.e., s.54 (W.Schmaehl, A.Prinz, "Gibt es Positive Wirkungen der Schattenwirtschaft auf das Soziale Sicherungssystem?", Positive Wirkungen der Schattenökonomie, Ed. P.Gross ve P.Şredrich, Göttingen, 1988'den aktaran)

²⁸ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU (1996), a.g.e, s.54

ücretlilerin belli bir hayat standardını sürdürebilmeleri için gerekli olan maddi kaynağı elde etmelerine de olanak sağlar. Bu durum ekonomideki talep düzeyinin de düşmesine engel olarak canlılığın sürmesine yardımcı olur.

Kayıtdışı ekonomide, vergi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerinin getirdiği yüklerden kurtulmanın sağladığı düşük maliyetle üretim yapma, kayıtlı ekonomiye göre düşük fiyatla mal arz edebilme olanağını sağlar. Bu durum değişik etkiler doğurur; bir taraftan kayıtlı ekonomideki düşük fiyatla mal ve hizmet satın alınabilmesi sebebiyle tüketicilerin elde ettikleri "tüketici rantı" ve vergi ile benzeri yükümlülüklerden kurtulma sebebiyle üreticilerin elde ettikleri "üretici rantı" ekonomide ilave talep yaratır, ilave talep ekonomik canlılık demektir. Diğer taraftan, düşük fiyatla mal üretebilmek ulusal olduğu kadar uluslararası alanda da rekabet avantajı sağlar. Aynı zamanda düşük fiyatla mal ve hizmet arz etmenin enflasyon üzerinde de etkisi vardır. Kayıtdışı ekonomi, enflasyonun bireylerin satın alma güçleri üzerindeki etkisini azaltır daha fazla satın alma gücü sağlar.²⁹

7.2. Kayıtdışı Ekonominin Olumsuzlukları

Bu kısımda kayıtdışı ekonominin ekonomide yarattığı vergi kaybı dışındaki diğer olumsuzluklardan bahsedilecek, doğurduğu vergi kaybı Türkiye'deki öneminden dolayı ayrı bir başlık halinde incelenecektir.

7.2.1. Resmi İstatistiklerde Meydana Gelen Bozulmalar

Kayıtdışı ekonomi, bir takım ekonomik faaliyetlerin devletin bilgisi dışında gerçekleşmesiyle oluştuğu için, devletin bazı faaliyetleri izleyememesi sebebiyle, ekonomiye ilişkin başta GSMH olmak üzere, bazı resmi verilerin gerçeği yansıtmaktan uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Resmi istatistiklerde meydana gelen bu bozulmalar, kamu kesimi ile ilgili bir takım büyüklüklerin de gerçekte olduğundan çok daha farklı

²⁹ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.155

algılanmasına sebep olmaktadırlar. Kayıtdışı ekonominin zarar verdiği kamu maliyesine ilişkin göstergeler arasında;³⁰

- Vergi yükü,
- Kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğü,
- Vergi kapasitesi,
- Vergi esneklikleri, sayılabilir.

7.2.1.1. Vergi Yükü

Ekonomideki vergi yükünün gerçekte hangi oranda olduğunu tespit etmek için, vergi hasılatının kayıtlı ve kayıtdışı GSMH toplamına bölünmesi gerekmektedir.

Vergi hasılatının kayıtlı GSMH'ya oranlanması suretiyle elde edilen vergi yükü, ekonomideki toplam vergi yükü olmayıp, kayıtlı ekonomi üzerindeki vergi yükünü göstermektedir.

Resmi GSMH'dan hareketle hesaplanan vergi yükü ile kayıtlı ve kayıtdışı toplam GSMH' ya oranla hesaplanan vergi yükü arasındaki fark, bir bakıma, vergi yükü dağılımındaki adaletsizliği de göstermektedir.³¹

Resmi raporlarda, sadece kayıtlı GSMH'ya bölünerek elde edilen vergi yükü rakamlarının, yani gerçekte olduğundan daha yüksek oranların yayınlanması, toplumda genel olarak vergi yükünün yüksek olarak algılanması sonucunu doğurur. Bu durum, toplumdaki bireylerin vergiye uyumunu olumsuz etkileyerek, vergiye karşı tepki duyulmaları sonucunu doğurup, kayıtdışı ekonominin beyandışı ve enformel ekonomi bileşenlerini genişletebilir.³²

³⁰ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.155

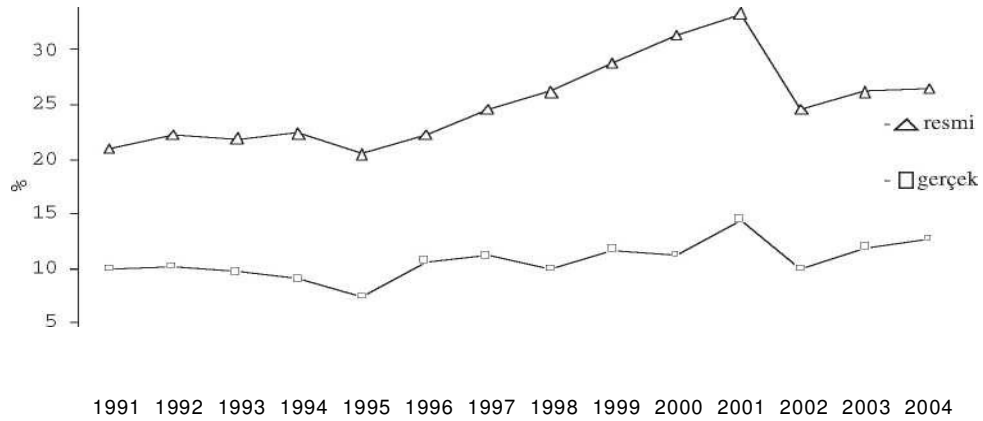
³¹ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.156

³² Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., 156

Türkiye'de 1991-2004 dönemi ile ilgili yayınlanmış vergi yükü rakamları, ilgili yıllardaki kayıtdışı ekonominin hacmi dikkate alınarak, yeniden hesaplandığında bu durumu daha açık görmek mümkündür.

1991 yılı için; genel vergi gelirleri esas alınarak tespit edilmiş olan %20.9'luk vergi yükü kayıtlı ekonomi veya resmi ekonomi üzerindeki yüküdür ve ekonomideki vergi yükünün gerçekte %15.3 olması vergi yükü dağılımındaki adaletsizliği de göstermektedir. 2000 ve 2002 yıllarında bu durumun daha çarpıcı bir hal aldığı görülmektedir.

Türkiye'de Vergi Yükleri (Resmi / Gerçek - Geniş Anlamda)

Türkiye'de Vergi Yükleri (Resmi / Gerçek) (1991-2004)³³ (%)

Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Resmi/Dar Anlamda Vergi Yüğü (Genel Bütçe Vergi Gelirleri/Kayıtlı GSMH)	12.4	12.8	23.62	15.1	13.8	15.0	16.1	23.62	18.9	21.1	22.2	21.7	23.6	23.6
Gerçek/Dar Anlamda Vergi Yüğü (Genel Bütçe Vergi Gelirleri/Kayıtlı+ Kayıtdışı GSMH)	5.9	5.9	5.8	6.2	5.0	7.2	7.3	6.6	7.7	7.5	9.6	8.8	10.8	11.3
Resmi/Geniş Anlamda Vergi Yüğü (konsolide bütçe vergi gelirleri + mahalli idare vergi payları + fonların vergiye bağılı gelirleri+ parafiskal gelirler / kayıtlı GSMH)	20.9	22.1	21.9	22.3	20.5	22.1	24.5	26.2	28.8	31.3	33.3	24.5	26.1	26.4
Gerçek/Geniş Anlamda Vergi Yüğü (konsolide bütçe vergi gelirleri + mahalli idare vergi payları + fonların vergiye bağılı gelirleri+ parafiskal gelirler / kayıtlı GSMH + kayıtdışı GSMH)	10.0	10.2	9.7	9.1	7.4	10.6	11.1	10.0	11.7	11.2	14.4	9.9	11.9	12.7

³³ www.gelirler.gov.tr

7.2.1.2. Kamu Kesiminin Ekonomideki Büyüklüğü

Vergi yükü rakamlarında görülen yanılsamanın benzeri, kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğü konusundaki değerlendirmelerde de görülmektedir. Kamu harcamalarının resmi (kayıtlı) GSMH'ya bölünmesiyle bulunan bu büyüklük, kayıtdışı ekonominin büyüklüğüne bağlı olarak gerçekte olduğundan daha yüksek algılanmaktadır.³⁴

Aşağıdaki tabloda Türkiye'de 1987-2004 döneminde, kamu tüketim ve yatırım harcamalarının toplamıyla elde edilen kamu reel harcamalarının resmi GSMH'ya oranlamasıyla bulunmuş olan kamu kesiminin ekonomideki payları ile kayıtdışı ekonominin de hesaba dahil edilmesiyle tekrar hesaplanması durumunda ortaya çıkan oranlar yer almaktadır.

Türkiye'de Kamu Kesiminin Ekonomideki Payı ³⁵ (Resmi /Gerçek)
(1987-2004) (%)

Yıllar	Resmi Oran	Gerçek Oran	Yanılsama Payı (%)
1987	17.3	11.3	53
1988	15.2	8.6	77
1989	15.3	8.2	87
1990	18.6	9.5	96
1991	18.7	9.0	108
1992	18.9	8.8	115
1993	19.5	8.7	124
1994	14.3	5.8	147
1995	13.3	4.8	177
1996	15.1	7.2	109
1997	17.0	7.7	120
1998	17.3	6.6	162
1999	19.4	7.9	145
2000	19.4	6.9	181
2001	23.7	10.1	134
2002	27.9	11.4	144
2003	17.0	7.8	117
2004	16.5	7.9	108
Ortalama	18.0	5.7	216

³⁴ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.160

³⁵ www.dpt.gov.tr, Hazine İstatistikleri, 1980-2004

Bu sebeple, 1987-2004 döneminde kamu kesiminin ekonomideki gerçek payını tespit etmek için, kayıtdışı ekonominin hacmini de dikkate alarak yeniden hesaplama yapıldığında, kamu kesiminin ekonomideki payının inceleme dönemi boyunca dalgalı seyir izlediği, ortalama %5.7 olduğu görülmektedir. Dönem boyunca kamu kesiminin ekonomideki payı, gerçekte ortalama %5.7 olmakla beraber %18 olarak görülmektedir. Bu yanıltıcı oran, kamu kesiminin ekonomideki payının büyük olduğu ve küçültülmesi gerektiği söylemini destekleyici bir veri olarak kullanılmaktadır. Oysa, kamu kesiminin ekonomideki payı büyüyen kayıtdışı ekonomi ile zaten yarı yarıya düşmüştür.

Kayıtdışı ekonomi diğer taraftan, ülkenin belli bir dönemdeki vergi kapasitesinin de olduğundan daha düşük algılanmasına ve vergi gayreti ile ilgili yanlış değerlendirmeler yapılmasına da sebep olduğu gibi vergi esnekliklerinin de doğru hesaplanamamasına ve vergi sistemi veya belli bir verginin konjonktürel esnekliği ile ilgili değerlendirmelerde de hata yapılmasına sebep olmaktadır. Bunların tümü kayıtdışı ekonominin mali alanda vergi kaybindan başka yarattığı diğer olumsuzluklar arasında sıralanabilir

7.2.1.3. Vergi Kapasitesi

Bir ülkenin vergi kapasitesi, o ülkedeki GSMH, nüfus, kişi başına GSMH, gelir dağılımı, ekonominin dışa açıklığı, ekonominin parasallaşması, sektörel yapı gibi faktörlere bağlı olarak belirlenmektedir. Mükelleflerin kendileri ve ailelerinin yaşamlarını asgari düzeyde sürdürmeye yetecek gücün üzerindeki kısmı yansıtmaktadır. Bir ülkede vergi kapasitesinin durumu ile ilgili yapılacak tespit ve değerlendirme o ülkedeki vergi gayretinin dolayısıyla mükellefin vergiye uyumu ile vergi idaresinin vergiyi uygulama gücünün belirlenmesi ve değerlendirilmesi bakımından da önem arz etmektedir. Bu sebeple, vergi politikalarının şekillendirilmesinde de oldukça önemlidir.³⁶

³⁶ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.162

Ülkenin vergi kapasitesi kayıtlı GSMH esas alınarak öngörüldüğü için, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin hacmi genişledikçe, vergi kapasitesinin gerçekte olduğundan daha düşük olduğu düşünülür ve buna bağlı olarak elde edilen vergi hasılatın büyüklüğüne dayanılarak vergi gayretinin ve mükellefin vergiye uyumunun da gerçekte olduğundan daha yüksek olduğu düşünülür. Kayıtdışı ekonominin hacmi ile ilgilenilmedikçe de bu yanılsama sürer gider. Türkiye'de kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin hacmi dikkate alındığında vergi kapasitesinin her yıl itibarıyla kayıtdışı ekonomi oranı ile orantılı olarak genişlediği söylenebilir. Yukarıdaki tablo'da yer alan kayıtdışı ekonomi oranları esas alınarak her yıl vergi kapasitesinin genişletilmesi gerekmektedir.

7.2.1.4. Vergi Esneklikleri

Vergi esnekliği, belli bir vergi veya tüm vergi sisteminin sağladığı vergi hasılatının, milli gelirdeki değişikliklere karşı duyarlı olması, milli gelir artarken artıp, azalırken azalmasıdır. Vergi esnekliğinin derecesi, vergilerin konjonktürel esnekliğinin göstergesi olup, milli gelirdeki dalgalanmalar karşısında bu dalgalanmaların ortadan kaldırılıp, istikrarın sağlanması için etkili olup olmadığını göstermektedir. Eğer bir vergi yada vergi sistemi dolayısıyla elde edilen hasılat, milli gelir artarken artıyor , azalırken de azalıyorsa vergi esnekliğinden bahsedilir ve vergi esnekliği; vergide meydana gelen değişikliğin milli gelirden meydana gelen değişikliğe oranlanması ile bulunur. Bu sebeple, kayıtdışı GSMH'nın varlığı, artış yada azalışları, resmi GSMH' nın esas alınması suretiyle hesaplanan vergi esnekliklerinin değerinin gerçek durumu göstermesini engelleyecektir.³⁷

Bu sebeple 1980-2004 dönemine ait vergi esneklikleri kayıtdışı ekonomiyi de hesaba katarak yeniden hesaplandığında elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

³⁷ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.162

Türkiye'de Vergi Esneklikleri (Resmi/ Gerçek) ³⁸
(1981-2004)

(%)

Yıllar	Vergi Gelirlerinin Yıllık Artışı	Resmi GSMH Yıllık Artışı	Kayıtdışı Ekonomi Dahil GSMH Yıllık Artışı	Kayıtdışı Ekonomi Hariç Vergi Esneklikleri	Kayıtdışı Ekonomi Dahil Vergi Esneklikleri
1981	58.7	51.29	51.4	1.15	1.14
1982	27.9	32.27	32.4	0.86	0.86
1983	27.0	31.30	30.8	0.87	0.87
1984	22.6	59.10	192.3	0.38	0.11
1985	61.4	59.47	68.4	1.03	0.89
1986	55.9	44.79	21.1	1.25	2.64
1987	51.5	46.57	46.5	1.11	1.10
1988	57.2	72.19	99.1	0.79	0.57
1989	79.5	78.34	88.5	1.02	0.89
1990	77.6	72.41	80.1	1.07	0.96
1991	73.2	59.73	71.3	1.23	1.02
1992	80.0	73.96	79.4	1.08	1.00
1993	86.6	80.98	89.2	1.07	0.97
1994	102.4	94.66	110.8	1.08	0.92
1995	102.7	102.3	127.8	1.01	0.80
1996	106.9	90.68	44.4	1.18	2.40
1997	111.4	96.24	107.7	1.16	1.03
1998	94.4	82.08	115.7	1.15	0.81
1999	60.4	46.27	37.1	1.31	1.62
2000	79.0	60.44	82.5	1.31	0.95
2001	49.9	40.52	18.2	1.23	2.74
2002	50.0	55.84	63.0	0.90	0.79
2003	41.3	29.69	15.3	1.39	2.70
2004	19.8	20.26	14.4	0.98	1.37

Kayıtdışı ekonomi analize dahil edilip, vergi esneklikleri yeniden hesaplandığında, resmi GSMH' ya dayalı olarak bulunanlara göre kimi yıllarda benzer oranlar elde edilmiş olmakla beraber, kimi yıllarda esneklik değerinin zannedilenden daha yüksek, kimi yıllarda da daha düşük olduğu görülmüştür.

³⁸ www.gelirler.gov.tr

7.2.2. Refah Kaybı

Kaynaklardan bir kısmının vergi ve benzeri yükümlülüklerin yüklediği maliyetlerden kurtulmak amacıyla kayıtdışı ekonomiye kayması ekonomideki kaynak dağılımını olduğu kadar gelir dağılımını da etkileyerek refah kaybı yaratmaktadır.

7.2.2.1. Kaynak Dağılımının Bozulması

Kayıtlı ekonomidekilere göre, kayıtdışı ekonomide faaliyette bulunan kişi veya firmaların üretim ilişkileri (emek, sermaye toprak, teknoloji, piyasa ve dağılım kanalları) emek maliyetleri ve esnekliği bakımından avantajlar sağlamakta ve bu avantajlar daha düşük maliyetler üretim yapmayı mümkün kılmaktadır. Düşük maliyetle üretim karlılığı arttıran, bir durumdur. Nitekim, kayıtdışı faaliyette bulunan kişi ve firmaların yasaların getirdiği yükümlülüklerin dışında kalmaları söz konusu firmalara yardım niteliği taşıırken, işsizlikten faydalanan kayıtdışı firma yahut işletmeler; sendikasız ve düzensiz olarak, sosyal güvenceleri temin etmeksizin, vergisiz ve düşük ücretle işçi çalıştırıp emek yoğun teknoloji ve küçük ölçekli üretim gerçekleştirmekte ve dolayısıyla kayıtlı olarak faaliyette bulunan benzer firma veya işletmelere göre önemli maliyet avantajları sağlamaktadırlar. Bu durum kayıtlı ve kayıtdışı faaliyetlerden sağlanan kazançlarda farklılıklar meydana getirmekte, bu farklılıklar kaynakların daha az kazançlı olan kayıtlı ekonomiden daha fazla kazançlı olan kayıtdışı alanlara doğru kaymasına sebep olmaktadır.³⁹

³⁹ Fuat ERCAN, "Altsözleşme İlişkilerine Dayalı Üretim", İktisat Dergisi, Sayı:357, Mayıs-Haziran 1996, s.46-53.

(Bu, firmaların zaman içinde üretim biçimlerini değiştirmeleri şeklinde de görülebilir. Üretimin merkezilikten arındırılması ve işlerin küçük işletmelere yerleştirilmesi, tam gün düzenli işçi çalıştırmaktansa büro dışında ve düzensiz işçi çalıştırma şeklinde gerçekleşir. Üretimin merkezilikten arındırılması işlerin fabrikalardan çıkartılıp işgücünün örgütsüz olduğu ve çalışma şartlarıyla ücretlerini belirleyemeyecek kadar zayıf durumda bulunduğu alt sözleşmeli küçük işletmelere yerleştirilmesi, hatta üretimin belli aşamalarının ve büro işlemlerinin evde çalışan işçilerce yapılması şeklinde gerçekleşmektedir. Alt sözleşmeli işletmeler çoğu kez bağımsız olurken bazen usulen büyük ortaklığın mülkiyetinde bulunurlar. Üretimin merkezilikten arındırılması en etkin şekilde İtalya'da gerçekleşmiştir. Bu süreç Amerika, İngiltere, Japonya ve diğer gelişmiş ülkelerde de görülmüştür.)

Faktörlerin ekonominin kayıtlı sektöründen kayıtdışı sektörüne doğru kayışı, kayıtdışı sektörden elde edilen kazanç kayıtlı sektördeki elde edilen kazançla eşitleninceye kadar devam eder. Bu hareket, ekonomideki kaynak dağılımını değiştirir. Kaynakların bir kısmının kayıtdışı ekonomiye kaymasıyla, kayıtlı ekonomide üretilmesi zorunlu birtakım mal ve hizmetlerin üretilmemesi ve bu mallara bağlı ihtiyaçların giderilmesi ile kayıtlı ekonomi ile kayıtdışı ekonomi arasındaki verimlilik farklılıklarının bulunması durumunda refah kaybı meydana gelir. Nitekim, daha önceden de belirtildiği gibi kayıtdışı ekonomik faaliyetler; küçük ölçekli, düşük sermayeli ve daha çok emek yoğun teknolojiler kullanılarak gerçekleştirilmektedir.⁴⁰

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin, belirlenmiş bir takım standartlara uygun olmaksızın gerçekleştiriliyor olması ve söz konusu faaliyetlerin denetim dışı kalması, düşük kalitede mal ve hizmet üretimine sebep olur. Düşük kaliteli mal ve hizmetlere maruz kalmakta refah kaybı yaratır.⁴¹

7.2.2.2. Gelir Dağılımında Adaletin Sarsılması

Her ne kadar kayıtdışı ekonomik faaliyetler çoğunlukla belli kesimlerin gelir temin edebilmelerine olanak sağladığı için sosyal huzuru ve ekonomik düzenin devamını sağlayan bir emniyet supabı olarak görülerek savunulsa da, kayıtdışı ekonominin gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisi de refah kaybı yaratır.

Piyasa ekonomisi, kayıtdışı ekonomik faaliyetler yokken dahi adil gelir dağılımını sağlayamazken kayıtdışı ekonominin varlığı halinde, aynı nitelikteki ve miktardaki faktörün üretim sürecine girmesi sonunda elde edilen gelirlerin

⁴⁰ Sadık KIRBAŞ, Kayıtdışı Ekonomi; Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları, Tesav Yayınları, Yayın No:9, 1995, s.24

⁴¹ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.167

birbirinden farklı olması ⁴², kayıtdışı ekonomide faaliyette bulunanların aleyhine bir durum yaratır.

Diğer taraftan, kayıtdışı ekonomide faaliyette bulunanlar devletin vergi-transfer mekanizması, başka bir deyişle, bütçe uygulamalarıyla ekonomide geliri yeniden dağıtma mekanizmasının dışında kalırlar. Böylece devlet, geliri yeniden dağıtma mekanizmasını kullanarak ekonomide gelir dağılımında meydana gelen adaletsizlikleri giderme yahut düzeltme konusundaki etkisini yitirir. Dolayısıyla, devletin söz konusu çabası sadece kayıtlı ekonomide bulunanlar arasında geçerli olur. Bu durum da yine, ekonomide refah kaybı yaratır. Oysa, gelirin, kayıtlı ekonomide bulunanlara göre daha yüksek kazanç elde eden dolayısıyla gelirin son biriminin marjinal faydasının düşük olduğu kayıtdışı ekonomi katılımcılarından, görece olarak daha düşük gelir elde eden kayıtlı ekonomi katılımcılarına, doğru gerçekleştirilecek bir yeniden dağılımı ekonomideki toplam refahın artmasını sağlayabilir. Tersi de geçerlidir.⁴³

Ayrıca, kayıtdışı ekonomide faaliyette bulunanların vergi ödemedikleri halde devletin sunduğu hizmetlerden (okul, yol, su, elektrik, kanalizasyon, park gibi) faydalanmaları başka deyişle söz konusu hizmetlere ilave talep oluşturmaları⁴⁴ da, gelir dağılımında adaletsizliğe sebep olan bir başka durumdur. Nitekim, kayıtdışı ekonomide bulunup vergi ödemeyenlerin gelirleri faydalandıkları hizmetini piyasadan satın almaları halinde ödemeleri gereken tutar kadar artarken, kamu harcamalarındaki artışın finansmanının, kayıtlı ekonomide bulunanların vergi yüklerinin arttırılması suretiyle sağlanması halinde, kayıtlı ekonomide bulunanların gelirleri ve refahları vergi oranlarında meydana gelen artış kadar azalmaktadır.

⁴² Kayıtlı ekonomide faaliyette bulunan faktörün net geliri, brüt gelirinden vergilerin çıkarılması halinde ortaya çıkan değer olmakla beraber, kayıtdışı ekonomide faaliyette bulunan faktörün net geliri brüt gelirine eşit olmaktadır.

⁴³ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.167

⁴⁴ Gülay Yılmaz, "Refah Ekonomisi ve Gelirin Yeniden Dağılımı", M.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl: 1994, cilt X, sayı: 1.2, s.277-291

7.2.3. AB' ye Girme Sürecinde Yarattığı Olumsuzluk

Kayıtdışı ekonominin Türkiye'de ulaşmış olduğu boyutlar, her şey bir yana, Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen bir ülkenin önüne konulmuş bütün normlara uygunluk sağlansa da, maalesef Avrupa Birliği'ne girmenin önünde engel teşkil edecek büyüklüktedir.

Avrupa Birliği komisyonu, üye ülkelerdeki kayıtdışı ekonominin varlığından hoşnutsuzdur. Üye ülkelerdeki kayıtdışı ekonomiyi araştıran ve üye ülkelerde GSMH'nın ortalama %10'u büyüklüğünde kayıtdışı ekonomi tespit eden ve bunu büyük bir sorun olarak nitelendiren bir rapor yayınlamıştır. Avrupa Birliği komisyonunun, kayıtdışı ekonomiden hoşnutsuzluk duymasının sebebi GSYİH ve işsizlik oranı ile ilgili istatistiksel verilerde yarattığı tahribatın, AB bütçesi üzerinde yarattığı olumsuzluklardır. Nitekim, kayıtdışı ekonominin GSYİH'nın olduğundan düşük, işsizlik oranını ise gerçekte olduğundan daha yüksek oranlarda tespit edilmesine sebep olması, hem üye ülkelerin Avrupa Birliği bütçesine katılım paylarını azaltarak AB bütçesi gelirlerinin azalması, hem de üye ülkelere yapılan fon ödemelerinde artış yaratarak ⁴⁵ harcamaları arttırıcı sonuç doğurmaktadır. Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin boyutları düşünüldüğünde bunun engel olarak görüleceği açıktır.

7.2.4. Haksız Rekabet

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bulunanların vergi ve benzeri yükümlülüklerin yükünü taşıyamamaları, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunarak aynı ürünü üreten veya satanlara göre daha düşük maliyetlerle faaliyette bulunma imkanına sahip olmaları, rekabette eşitlik ilkesini bozmaktadır. Yasal yükümlülüklerin yerine getirilmemesi, başka deyişle bazılarınca oyunun kurallarına göre oynanmaması, kurallara uygun hareket edenlerin pazar payının

⁴⁵ Üye ülkelere yapılan yapısal fon ödemelerinin belirlenmesinde işsizlik önemli bir faktördür, bölgesel fonların tutarı GSYİH' ya göre belirlenir, nispeten fakir ülkelere aktarılan yakınlama fonlarının belirlenmesinde de yine GSYİH esas alınır.

ve karlarının azalması sonucunu doğurur. Bu durum, kayıtlı faaliyette bulunanları da ya tamamen yada üretim aşamalarından emek yoğun olanları enformel çalışan fason atölyeler veya evlerde çalışanlara dağıtmak suretiyle kısmen kayıtdışına çıkarmaları yönünde teşvik eder. Böylece kayıtdışı ekonominin kendisi, kayıtdışı ekonominin genişlemesine sebep olur.⁴⁶

⁴⁶ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.169

8. KAYITDIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAYBI

8.1.Vergi Kaybı ve Bunu Doğuran Durumlar

Vergi ve benzeri yükümlölüklerin yükünden kurtulmak isteği bazen kayıtdışı ekonomik faaliyetlere sebep olsa da, hangi sebeple ve ne şekilde ortaya çıkarsa çıksın, kayıtdışı ekonomi her durumda vergi kaybı yaratmaktadır. Genellikle kamuoyunda vergi kayıplarının sadece vergi kaçakçılığı yada kayıtdışı ekonominin varlığından kaynaklandığına dair bir inanıő olsa da, vergi yasalarının oluşturulmasına hakim olan siyasal anlayış ile vergi yönetimindeki etkinsizlik de vergi kayıplarının oluşmasında oldukça önemli paya sahiptir.⁴⁷ Vergi kaybı ekonomik anlamda ve hukuki anlamda ele alınabilir.

8.1.1. Ekonomik Anlamda Vergi Kaybı

Kayıtdışı ekonomin olmadığı yani bütün faaliyetlerin kayıtlı olarak gerçekleőtirildiđi bir durumda, toplam GSMH'dan hareketle mevcut vergi yasaları da dikkate alınarak hesaplanan potansiyel vergi hasılatı ile gerçekleşen, başka bir deyişle idarenin elde ettiği, vergi hasılatı arasındaki fark olarak kabul edilir ⁴⁸. Vergi kaybı, bu anlayıőla ele alındığında, başlıca dört şekilde ortaya çıkabileceği belirtilebilir ⁴⁹; vergi kaçakçılığı (ki kayıtdışı ekonomik faaliyetler gelir vergisi yasalarındaki kuralları ihlal ettikleri için doğurdıkları vergi kaybı bakımından vergi kaçakçılığı kapsamında yer alır), vergiden kaçınma, vergi yasalarını düzenlemedeki siyasal yaklaşım ve vergi boőluklarıdır. Bunlar ekonomik anlamda vergi kaybı doğuran durumlardır ki

⁴⁷ Ömer Faruk BATİREL, "Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Temel Etkenleri", Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları Nasıl Önlenebilir, Panel, (Yayınlanmamış tebliğ), T.C M.Ü Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, 14 Haziran, 1989, İstanbul, s. 1-4

⁴⁸ Turgay BERKSOY, Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Kapasitesi ve Vergi Gayreti, (Doktora Tezi), M.Ü.İ.İ.B.F., Yayın No: 3662, İstanbul, 1984. s.82-83

⁴⁹ Ömer Faruk Batirel, a.g.e.,(1989) s.1

vergilerin tarh ve tahsili arasında geçen zaman dolayısıyla devletin uğradığı gelir kayıpları dahi geniş anlamda vergi kaybı kapsamında değerlendirilebilir. Vergi kaybı doğuran bu durumları kayıtdışı ekonominin yarattığı vergi kaybı açısından değerlendirebilmek için kısaca ele alınacak olursa;

8.1.1.1. Vergi Kaçakçılığı

Vergi ödememek yada az ödemek için vergi kanunlarına kasten aykırı hareket edilmesi durumunda ortaya çıkar. Mükellef yada sorumlular, yasaların vergilendirilmesini öngördükleri unsurların (gelir, servet veya harcama) bir kısmını yada tamamını beyan etmez saklarsa, verginin bir kısmı veya tamamını ödemekten kurtulurlar ancak yasalara aykırı davranmış olurlar.

Faaliyet ya da vergiye tabi unsurun vergi idaresinin bilgisi dışına çıkarılması, başka deyişle gelirin beyan edilmemesi, gelirin, servet veya harcamaların kayıtlara geçirilmemesi indirilecek giderlerin düzey ve bileşiminin vergi kaybına yol açmak için değiştirilmesi vergi kaçakçılığı şekilleri olarak sayılabilir.⁵⁰

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin yarattığı gelirlerin beyan edilmemesi söz konusu faaliyetler sonucu doğan gelirin vergisinin kaçırılması, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerden doğan mal/hizmetlerin alınıp satılırken katma değer vergisi veya özel tüketim vergisine tabi olmaması da katma değer vergisi ve özel tüketim vergisi gibi vergilerin kaçırılması sonucunu doğurur.

8.1.1.2. Vergiden Kaçınma

Mükellef yada sorumlunun vergi yasalarına aykırı hareket etmeksizin vergi yükünün bir kısmı veya tamamından kurtulmaları durumudur. Vergiden

⁵⁰ Vito TANZİ - Parthasarathi SHOME; "Primer on Tax Evasion", IMF Working Paper, March, 1993, s.2

kaçınma da bir tür vergiye karşı koymadır, ancak yasal olduğu için suç değildir. Vergiden kaçınma; yasanın tanıdığı imkanlardan (istisna ve muafiyet hükümlerinden) faydalanmak, vergiyi doğuran olayla ilişki kurmamak ve vergi boşluklarını tespit ederek bunlardan faydalanmak suretiyle gerçekleşebilir. Çoğunlukla yüksek gelirliilerin vergiden kaçınmaya yöneldikleri, ampirik olarak ortaya konulmuştur ⁵¹. Vergiden kaçınma vergi kaybı doğurmakla beraber, kayıtdışı ekonomi kapsamında yer almaz.

8.1.1.3. Vergi Yasalarının Düzenlenmesinde Hakim Siyasal Anlayış

Devleti vergi kaybına uğratan bir diğer durum izlenen ekonomik ve sosyal politikalar doğrultusunda vergi politikasının da bir araç olarak kullanılmasıdır.

Günümüzde vergilemeden sadece mali amaca ulaşmak için değil ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmak için de yararlanılmaktadır. Nitekim, döviz gelirlerinde artış yaratmak suretiyle ödemeler dengesini sağlamak, yatırımları ve üretim düzeyini arttırmak, ekonomik kalkınmayı hızlandırmak belli bölgeler yahut belli sektörlerin gelişmesini sağlamak veya belli kişi yada grupları daha az vergilemek suretiyle sosyal adaleti sağlamak gibi ekonomik ve sosyal gerekçelerle vergi sistemi çok sayıda istisna, muafiyet ve teşviklerle donatılabilmektedir ⁵². Kanun koyucunun söz konusu hedeflere ulaşmak için alacağı olan "vergiden vazgeçmesi" veya başka deyişle "vergi harcaması" yapması devletin elde edeceği vergi hasılatını olumsuz yönde etkiler, azaltır.⁵³

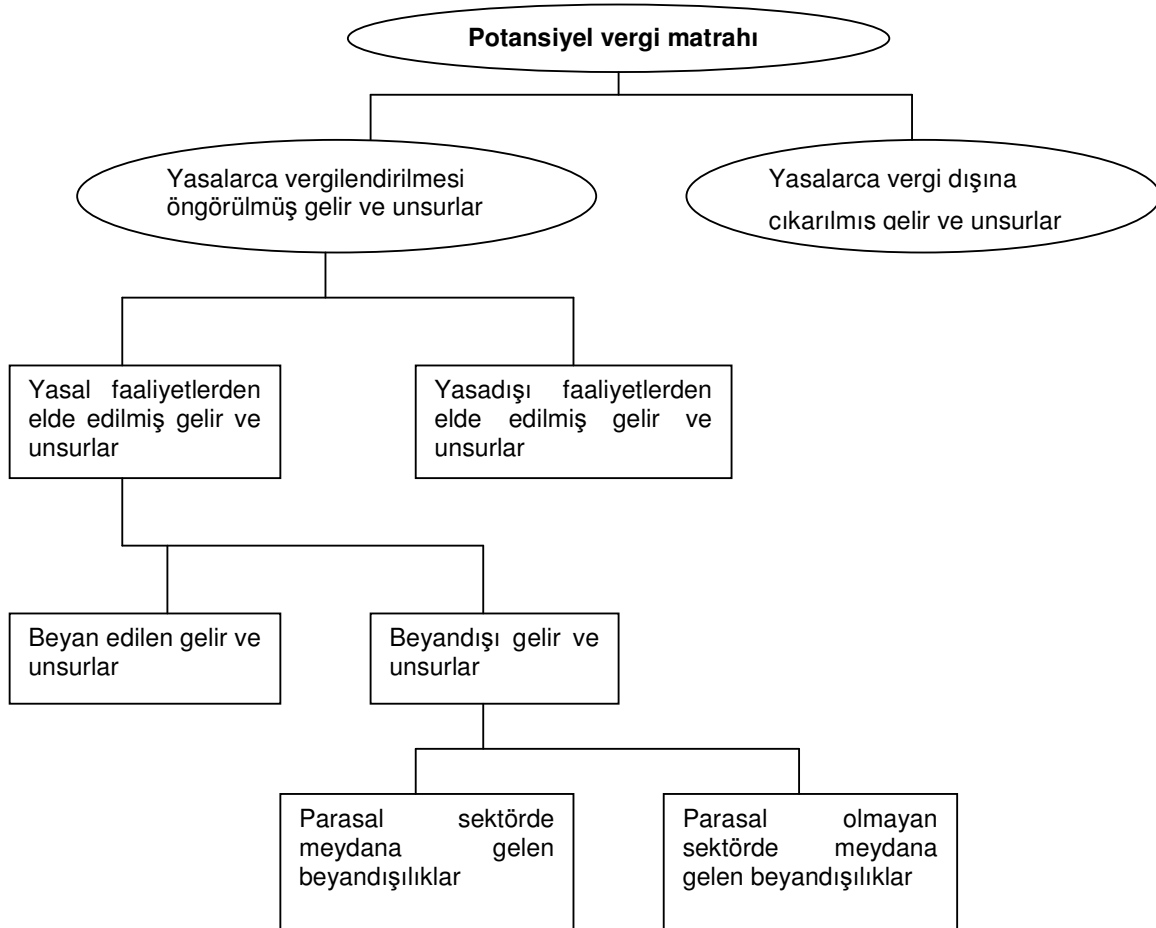
⁵¹ Ömer Faruk BATIREL, "Vergi Politikası: Genel Denge Analizi Optimal Vergileme Son Gelişmeler", M.Ü., İ.İ.B.F Dergisi, Sayı: 1-2, yıl: 1993, s.34

⁵² . Gülay AKGÜL, Kurumlar Vergisindeki istisna Muafiyet ve Teşviklerin Ekonomik Gerçekleri ve Kurumların Vergi Yükü Üzerine Etkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), M.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü , İstanbul, 1992, s.10-13

⁵³ Ömer Faruk BATIREL-Adnan TEZEL ve diğerleri, Türk Vergi Gelirlerini Arttırma Yolları Alternatifler ve Beklentiler, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1989-15, İstanbul, 1989, s.17-27

Buraya kadar ki açıklamalarımızda vergi kaybı; potansiyel vergi hasılatı ile gerçekleşen vergi hasılatı arasındaki fark olarak değerlendirilip, bu farka sebep olan unsurlar kayıtdışı ekonomi kavramı ile de beraber özetlenmiştir. Durum aşağıdaki şema ile gösterilebilir.

Potansiyel Vergi Matrahı

8.1.2. Hukuki Anlamda Vergi Kaybı

Vergi yasalarına göre vergilendirilmesi öngörölmüş olan gelir, servet veya harcamaların vergilendirme alanı dışında kalması sebebiyle devletin uğradığı gelir kaybıdır.

Türkiye'de, hukuki anlamdaki vergi kaybının, 193 sayılı V.U.K.' da "vergi ziyai" kavramı ile ele alındığı görülmektedir. 4369 Sayılı Yasa ile değişen şekliyle, vergi ziyai, V.U.K' nun 341. maddesinde; "mükellef veya sorumlunun vergilendirme ile ilgili ödevlerini yerine getirmemesi veya eksik yerine getirmesi yüzünden verginin zamanında tahakkuk ettirilmemesini veya eksik tahakkuk ettirilmesini ifade eder" şeklinde belirtilmiştir. Tanımlamadan anlaşılacağı üzere hukuki olarak vergi kaybı iki unsurun bir arada gerçekleşmesine bağlanmıştır;

1. Vergilendirmeye ilişkin ödevlerin yerine getirilmemesi veya eksik olarak yerine getirilmesi,
2. Verginin zamanında tahakkuk ettirilmemesi veya eksik tahakkuk ettirilmesi.⁵⁴

Tahakkuk etmiş olan verginin zamanında ödenmemesi yahut eksik ödenmesi durumunda da devletin vergi kaybına uğrayacağı açık olmakla beraber yasanın vergi kaybını (ziyai) "verginin zamanında tahakkuk ettirilmemesi" fiiline bağlamış olması tahsil aşamasında ortaya çıkan vergi kayıplarının vergi ziyai kavramı dışında tutulmasına sebep olmaktadır.⁵⁵

8.2. Türkiye'de Vergi Kaybı Yaratan Durumlar

Türkiye'de hukuki anlamda vergi kaybı yaratan durumlara ilişkin değerlendirmeler; 4369 sayılı yasa öncesi yer almış ve uzunca yıllar uygulanmış olan düzenlemeler ile 4369 sayılı yasa ile değişen ve 1.1.1999' dan beri hala uygulanan durum, olmak üzere iki başlıkta ele alınacaktır. 4369 sayılı yasa öncesi durumun da incelemeye dahil edilmesi, vergiye uyum yada uyumsuzluğun ve bunun uzantısı olarak kayıtdışı ekonominin birden bire ortaya çıkmamış olduğu anlayışına dayanmıştır. Tarihsel süreç içinde, çeşitli alanlardaki uygulamalar bu durumu yaratmış ve geliştirmiştir. Dolayısıyla

⁵⁴ Nami ÇAĞAN, Vergi Hukukunda Süreler, A.Ü Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 389, s. 148-154

⁵⁵ Vito TANZİ, Public Finance in Developing Countries, Edward Elgar, 1991, England, s.104-110

vergi kanunlarımızda uzunca yıllar yer almış olan bu konudaki uygulamaların mahiyetini gözden geçirmek, kayıtdışı ekonomiyi yaratmak bakımından önemini belirlemek ve çözüme yönelik öneriler geliştirmek bakımından önemlidir.⁵⁶

8.2.1. 4369 Sayılı Yasa Öncesi Düzenlemeler Işığında Vergi Kaybı Yarattığı Kabul Edilen Durumlar

4369 sayılı yasa öncesi 4008 Sayılı Kanun ile 1.1.1995 'den itibaren V.U.K.'nın 344. maddesi, idari vergi suçu niteliğinde olup vergi kaybı doğuran kaçakçılık, 347. maddesi ağır kusur, 348. maddesi kusur suçlarını düzenlemiştir.

8.2.1.1. Vergi Kaçakçılığı

V.U.K 344. maddesinde⁵⁷, "mükellef veya sorumlu tarafından kasten vergi ziyanına sebebiyet verilmesi şeklinde tanımlamıştı. Tanımdan da anlaşılacağı üzere vergi kaçakçılığı iki unsura bağlanmıştı; fiilin kasten yapılmış olması ve vergi kaybı. Kasıt, "mükellef veya sorumlunun bilerek ve isteyerek vergi ziyanına sebep olması" anlamına gelir⁵⁸. 4008 sayılı yasa ile değişen 344 no'lu madde kaçakçılık suçunu yukarıda belirtildiği gibi "kasten vergi ziyama sebebiyet verilmesi "olarak tanımlamış ve kastın varlığının ispat külfetinin iddia edene ait olduğu belirtip ikinci fıkrada, "aşağıdaki hallerden biriyle vergi ziyama sebep olunması halinde kastın varlığı kabul edilir" demiş ve böylece idareyi kaçakçılık suçunu oluşturan fiiller olarak altı bendede

⁵⁶ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.178

⁵⁷ 24.06.84 tarih ve 4008 sayılı yasa ile V.U.K'da çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. V.U.K'nun 344.maddesi ile ilgili değişiklikler sözü edilen yasanın 13.maddesi ile gerçekleştirilmiştir ve 1.1.1995 sonrası işlenen fiillere uygulanacağı hükme bağlanmıştır. 4008 sayılı yasa 6 Temmuz 1994 tarih 21982 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

⁵⁸ Selim KANETİ, Vergi Hukuku, Özdem Kardeşler Matbaası, istanbul, 1986-87, s.200

sıralanmış olan durumların gerçekleşmesi halinde mükellef yada sorumlunun kasıtlı davrandığını ispat etme yükünden kurtarmıştır.⁵⁹

Kaçakçılığı oluşturduğu belirtilmiş fiiller şunlardı;⁶⁰

- Vergi kanunlarına göre tutulması zorunlu olan defterlere kaydı gereken hesap ve işlemleri vergi matrahının azalması sonucunu doğuracak şekilde bu defterler yerine tamamen veya kısmen başka defterler ve kağıtlara kaydetmek veya diğer kayıt ortamlarında izlemek,
- Sahte ve muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı vesikalar tanzim etmek ve bunları bilerek kullanmak,
- Vesikaları tahrif etmek, asıllarına uygun olmayan vesika ve suretler tanzim etmek veya tahrif edilmiş vesikalarla asıllarına uygun olmayarak tanzim edilmiş vesika ve suretleri bilerek kullanmak,
- Vergi kanunlarına göre tutulması mecburi olan defter kayıtlarını tahrif etmek veya bu defterlerde mevhum adlara hesap açmak veyahut her türlü hesap ve muhasebe hileleri yapmak,
- Vergi kanunlarına göre tutulması mecburi olan defterlerin sayfelerini yok ederek yerlerine başka yapraklar koymak veya hiç yaprak koymamak,
- Vergi kanunlarına göre tutulması ve muhafazası mecburi olan defter veya vesikaları yok etmek veya gizlemek (mevcudiyetleri noterlik tasdik kayıtları veya sair suretlerle sabit olduğu halde vergi incelemesine yetkili kimselere inceleme sırasında defter ve vesikaların ibraz edilmemesi gizleme demektir).

Bentler incelendiği zaman söz konusu fiillerin kasıt unsurunu içerir nitelikte oldukları görülmektedir.

⁵⁹ Nejdet TIRIŞKAN "Kaçakçılık Suçunun Tarif ve Kaçakçılık Suçunda Hapis Cezası Kanunda Yeni Düzenlemeler", Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:83, s.24-28

⁶⁰ Ahmet GÜNDEL "Vergi Kaçakçılığı ve Kaçakçılık Suçlarında Yapılan Son Değişiklikler", Yaklaşım, Yıl:2, sayı:20, Ağustos 1994, s.16-17

Türk Vergi Hukukunda vergi kaybına yol açan ancak kasıt unsurunun varlığı aranmayan durumlar ise ağır kusur ve kusur suçları olarak kabul edilmiştir.

8.2.1.2. Ağır Kusur

V.U.K mükerrer 347. maddesi ağır kusuru; "mükellef veya sorumlunun beş bende sıralanmış olan hallerden biriyle vergi ziyana sebep olmaları" şeklinde tanımlamıştır. Mükerrer 347. maddede sıralanmış olan haller;

-Verilmesi gereken vergi beyannamelerinde toplamı 100 YTL (1.1.1997'den itibaren uygulanmak üzere 345.6 YTL) (97/10345 sayılı BKK ile 1.1.1998'den itibaren uygulanmak üzere 630 YTL) az olmamak üzere beyannamede yazılı vergi matrahının %10'unu geçen bir miktarın noksan bildirilmesi veya beyandışı bırakılan matrah veya matrah farkı veya yersiz vergi mahsup ve indirimleri nedeniyle ödenmesi gereken verginin 40 YTL (1.1.1997'den itibaren uygulanmak üzere 138.2 YTL) (97/10345 sayılı BKK ile 1.1.1998 tarihinden itibaren uygulanmak üzere 250YTL) az olmamak üzere noksan hesaplanmasına veya bu miktarı aşan verginin haksız yere iadesine sebebiyet verilmesi.

Beyanname dışında ayrıca bir incelemeye ihtiyaç göstermeksizin beyannamede yazılı bilgilere dayanılarak vergi dairesince tespiti mümkün olan noksan bildirimler ile katma değer vergisinin beyan edilmesi gereken dönemden bir dönem önce veya bir dönem sonra beyan edilmesi bu hükmün dışındadır.

30. maddede yazılı sebeplerle ⁶¹ verginin re'sen tarhı halinde yukarıdaki hadleri aşan matrah veya matrah farkları da noksan beyan hükmündedir. Mezkur maddenin 1 ve 2 numaralı bentlerinde yazılı sebeplerle

⁶¹ V.U.K.'nın 30.maddesinde re'sen vergi tarhı, ve re'sen vergi tarhını gerektiren durumlar 8.bent halinde sıralanmıştır

yapılan takdirlerde, bu hükmün uygulanması için, takdir edilen matrahın 100 YTL'yi (1.1.1997'den itibaren uygulanmak üzere 345.6 YTL) (97/10345 sayılı BKK ile 1.1.1998 tarihinden itibaren uygulanmak üzere 630 YTL) aşması yeterlidir.

-Vergilendirme dönemi ve tarh zamanı geçtiği halde götürü ticaret ve götürü serbest meslek erbabının kazançları ile ilgili faaliyetlerinin vergi dairesinin bilgisi dışında bırakılması. Faaliyetlerin vergi dairesinin bilgisi dahiline girmesi (vergi karnesi almamak dahil) mükelleflerce işe başlama ve değişikliklerin vergi dairesine bildirilmesi ya da vergi dairesince bu hususların tespit edilmesi ile mümkün olmaktadır.

-Beyanname verme süresi geçtiği halde götürü gider usulüne tabi çiftçilerin zirai faaliyetlerinin vergi dairesinin bilgisi dışında bırakılması,

-Beyanname verme süresi geçtiği halde ücret, gayrimenkul sermaye iradı, menkul sermaye iradı ile sair kazanç ve iratların vergi idaresinin bilgisi dışında bırakılması.

-Ticari, zirai ve mesleki kazançlarla ilgili faaliyetlerin vergi dairesinin bilgisi dışında bırakılması veya bu faaliyetler vergi dairesine bildirilmekle beraber, beyanname verme süresi geçtiği halde beyannamenin verilmemesi.

Görülüyor ki, ağır kusur olarak adlandırılan haller;

* Faaliyetin tamamen vergi idaresinin bilgisi dışında bırakılması (2,3,4,5 no'lu bentler) ve

*Faaliyet vergi idaresini bildirilse de faaliyetten doğan kazançlardan bir kısmının yahut tamamının vergi idaresinin bilgisi dışında tutulması durumları olmuştur.

Her iki durumda da ortak özellik; kayıt dışılık (faaliyetin kayıtdışı bırakılması yahut kazancın beyandışı bırakılması) ile vergi kaybı doğurmaktır.

8.2.1.3. Kusur

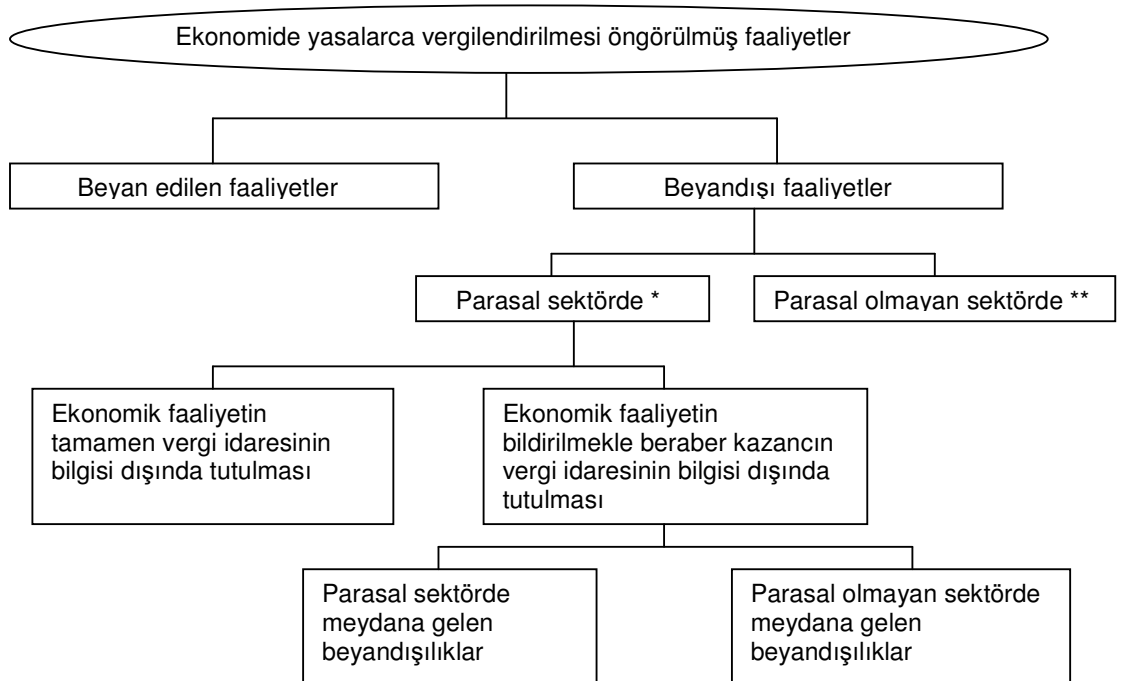
Kaçakçılık ile ağır kusur halleri dışındaki birtakım durumlarda da vergi kaybının doğabileceği kabul edilmiş ve V.U.K.'nın 348. maddesinde; "kaçakçılık ve ağır kusur sayılan haller dışında herhangi bir suretle vergi ziyanına sebebiyet verilmesi" olarak tanımladığı "kusur"a yer verilmişti.

8.2.2. 4369 Sayılı Yasa İle Yapılan Düzenlemeler Sonrası Durum

4369 Sayılı Yasa ile 1.1.1999 tarihinden itibaren kaçakçılık suçunu düzenleyen V.U.K.'nın 344.maddesi değiştirilip, vergi kaybı ortak paydasında birleşen kaçakçılık, ağır kusur ve kusur durumları vergi ziyayı başlığı altında toplanmışlardır. İlgili madde vergi ziyayı suçunu; "mükellef veya sorumlular tarafından 341.maddede yazılı hallerle vergi ziyama sebebiyet verilmesidir" şeklinde tanımlar hale gelmiş bu arada 82/1-b maddesiyle; kaçakçılık suçunun cezasını düzenleyen 345. madde, teşviki düzenleyen 346. madde, yardımı düzenleyen 347. madde, ağır kusuru düzenleyen mükerrer 347.madde, kusuru tanımlayan 347. madde, ağır kusurda cezayı düzenleyen 349. madde, kusurda cezayı düzenleyen mükerrer 349. madde, tahrir dayanan vergiler ile kanuni süresi geçtikten sonra kendiliğinden verilen beyannameler için kusur cezasını düzenleyen 350.madde uygulamadan kaldırılmıştır. Son duruma göre beyandışı ekonomik faaliyetler vergi ziyayı kapsamına girmektedir.

8.3. Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetlerin Vergi Kaybı Bakımından Değerlendirilmesi

Kayıtdışı ekonomide yer alan ve beyandışı, enformel ve yasadışı ekonomik faaliyetlerin her biri 193 sayılı Vergi Usul Kanunu' nda belirtilen vergi suçları bağlamında ele alınarak hukuki anlamada vergi kaybı bakımından değerlendirildiğinde aşağıdaki tespitler yapılabilmektedir.

(*) Parasal sektör: paranın mal ve hizmetlerin bölüşümünde ve üretiminde bir değişim aracı olarak kullanıldığı sektör.

(**) Parasal olmayan sektör: üretilen mal ve hizmetlerin ya üretici tarafından tüketildiği yada takas mekanizması ile değiştirildiği ekonomi kesimidir.

Şemada gösterilen beyandışılık durumları V.U.K.'daki 1999 yılı öncesi düzenlemelere göre,⁶²

- Parasal sektörde meydana gelen beyandışılıklardan ekonomik faaliyetin kısmen yada tamamen vergi idaresinin bilgisi dışında tutulması durumu ağır kusur olarak, faaliyet bildirilmekle beraber kazancın kısmen vergi idaresinin bilgisi dışında tutulması eğer hileli yollara başvurularak gerçekleştirildiyse vergi kaçakçılığı, beyannamede belli tutarı aşan miktarda eksik beyanda bulunmak şeklinde gerçekleştirildiyse ağır kusur olarak; kazancın tamamının vergileme alanı dışına çıkarılması ağır kusur suçu olarak değerlendirilmiştir.

- Parasal olmayan sektörde meydana gelen beyandışılıklardan; takas şeklinde elde edilen kazançlardan bir kısmının gelir unsuru olarak kazanca ilave edilip beyan edilmesi öngörülmüştür. G.V.K'nun zirai kazançta, zirai makinelerin başka çiftçilerin kullanımına verilmesi halinde elde edilecek ürünlerin; ücretten elde edilecek ayınların; serbest meslek kazancında, serbest meslek erbabının hizmet karşılığı elde ettikleri aynılar ile sağladıkları diğer menfaatlerin; gayrimenkul sermaye inadında, kiracının eve yaptığı ilavelerin değerlerinin kazanca dahil edilmesi yönünde yaptığı düzenlemeler örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla bu şekilde elde edilen kazançların bir kısmı yahut tamamının beyan edilmemesi (başka deyişle beyanname de gösterilmemesi) kazancın bir kısmı yahut tamamının vergi dışında bırakılması anlamına gelir ve ağır kusur olarak kabul edilir. Sosyal ekonomi kavramının kapsadığı ilişkiler dahilinde elde edilen kazançların vergilendirilmesi öngörülmüş değildir.

8.3.1. Enformel Ekonomik Faaliyetler ve Vergi Kaybı

Enformel ekonomik faaliyetlerin tümü vergi kaybı doğurur. Söz konusu faaliyetlerden bir kısmı (çok sınırlı sayıda) yasalarca vergileme alanı dışına

⁶² Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.183

çıkarılmışlardır, diğer bir kısmı yasalarca yasaklanmıştır, bir kısmı vergi yükünden kurtulmak amacıyla girilmiş faaliyetlerdir bir kısmı da yasalarca hiç kapsanmamışlardır. Söz konusu faaliyetleri şekil yardımıyla ve vergi kaybı bakımından Türk vergi yasalarında bunlarla ilgili maddelerle de ilişki kurarak özetlemek mümkündür.⁶³

G.V.K'nun "vergiden muaf esnafı" tanımladığı 9. maddesine göre aşağıda sayılı işleri yapanlar; 4369 sayılı yasa öncesi G.V.K'nun 48.maddesinde belirtilmiş yıllık alış, satış veya hasılat tutarlarını aşmamak şartına bağlı olarak vergiden istisna edilmişken, 4369 sayılı yasa ile yapılan değişiklikle bu hadlere bağlı olmaksızın vergi dışında bırakılmışlardır.

-Motorlu nakil vasıtaları kullanmamak şartıyla geçici olarak veya işyeri açmaksızın perakende ticaret ile iştigal edenler, (4369 sayılı yasa ile yapılan parantez içi hüküm gereği bunlardan, giyim eşyalarıyla zati ve süs eşyaları, değeri yüksek olan ev eşyaları ile pazar takibi suretiyle gıda, bakkaliye ve temizlik maddelerini ve sabit işyerlerinin önünde sergi açmak suretiyle o iş yerlerinde satışı yapılan aynı neviden malları satanlar hariç)

⁶³ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.184

-Bir işyeri açmaksızın geçici olarak ve doğrudan doğruya müstehlike iş yapan hallaç, kalaycı, lehimci, musluk tamircisi, çilingir, ayakkabı tamircisi, kundura boyacısı, berber, nalbant, fotoğrafçı, odun ve kömür kırıcısı, çamaşır yıkayıcısı ve hamallar gibi küçük sanat erbabı,

-Köylerde gezici olarak her türlü sanat işi ile uğraşanlar ile aynı yerlerde aynı işleri bir işyeri açarak yapanlardan 47. madde de yazılı olan (basit usule tabi olmanın genel şartlarına) şartlara haiz bulunanlar (Basit usule tabi olamayacağı yasanın 51. maddesinde sayılmış olanlar hariç),

-Nehir, göl ve denizlerde ve su geçitlerinde toplam 50 rüsum tonilatoya kadar makinesiz veya motorsuz nakil vasıtası işletenler; hayvanla veya bir adet hayvan arabası ile nakliyecilik yapanlar (bu bentte yazılı ölçüler birlikte yaşayan eşlerle velayet altındaki çocuklar hakkında veya ortaklık halindeki işletmelerde, bu kimselerin veya ortaklığın işlettiği vasıtalar toplu olarak nazara alınmak suretiyle tespit edilir),

-Ziraat işlerinde kullandıkları hayvan, hayvan arabası, motor, traktör gibi vasıtalar ve sandallarla nakliyeciliği mutat hale getirmeksizin ara sıra ücret karşılığında eşya ve insan taşıyan çiftçiler,

-Hariçten işçi almamak, muharrik kuvvet kullanmamak kayıt ve şartı ile oturdukları evlerde imal ettikleri havlu, örtü, çarşaf, çorap, halı, kilim, dokuma mamulleri, örgü, dantel, her nevi nakış işlemi ve her nevi turistik eşya, hasır, sepet, süpürge, paspas, fırça, yapma çiçek, ip ve urganları dükkan açmaksızın satanlardan 47. maddenin 1 ve 3 numaralı bentlerinde yazılı şartları haiz bulunanlar,

- Yukarıdaki 1-6 numaralı bentlerde sözü edilen işlere benzerlik gösterdikleri, Danıştay'ın muvafık mütalâası üzerine Maliye Bakanlığı'nca kabul ve ilan olunan ticaret ve sanat işleri ile iştigal edenler,

Görülüyor ki G.V.K. 9. maddesi ile enformel yahut marjinal olarak kabul edilen faaliyetlerden bir kısmı vergilendirme alanı dışına çıkarılmıştır.

Yasalarca yasaklanmış olan enformel faaliyetlerden sadece yakalananlar vergilendirildikleri için (geç de olsa) tahakkuk geciktirildiği için,

hukuki anlamda vergi (ziyayı) kaybı doğar. Yasalarca yasaklanmış enformel faaliyetlere örnek olarak kaçak işçi çalıştırarak üretim yapmak gösterilebilir. Vergi yükünden kurtulmak amacıyla mağaza sahibinin sahip olduğu ürünlerden bir kısmını tuttuğu kişilere sattırması (işportacılık) halinde yapılan faaliyet enformeldir, hukuki ve iktisadi anlamda vergi kaybı doğar.⁶⁴

Bazı enformel faaliyetler yasalarca hiç kapsanmamış olabilirler. Bir takım kişilerin kamuya ait olan sokak yada cadde kenarlarında belediyeden hiçbir işletme hakkı almadan otopark ücreti alması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Vergi yasaları bu faaliyeti kapsamış değildir ancak iktisadi anlamda vergi kaybı doğmaktadır.

8.3.2. Yasadışı Ekonomik Faaliyetler ve Vergi Kaybı

V.U.K'nun 9. maddesinin 2. bendinde, vergiyi doğuran olayın kanunlarca yasaklanmış olmasının mükellefiyet ve vergi sorumluluğunu ortadan kaldırmayacağı belirtilmiştir. Bu hükümden hareketle yasadışı ekonomik faaliyetler olarak ifade edilen hukuk kurallarınca yasaklanmış faaliyetlerin vergi kaybı doğurduğu belirtilebilir. Ancak bu noktada bir ayrımı yapmak ve tüm yasadışı ekonomik faaliyetlerin vergi kaybı doğurmadığını belirtmek gerekir. Vergi kaybı doğuran yasadışı ekonomik faaliyetler "mali anlamda" gelir yaratan ekonomik faaliyetlerdir. Başka deyişle vergi yasalarınca vergilendirilmesi öngörülmüş gelir unsurları yaratan yasadışı ekonomik faaliyetler vergi kaybı doğurur. Bununla beraber yasak faaliyetlerin sonucu kişilerin mal varlığında artış olmasına rağmen bu artış mali anlamda gelir olarak nitelendirilmemişse vergilendirme alanı dışında kalacağı için söz konusu faaliyetlerin vergi kaybı doğurduğu iddia edilemez. Bu tür faaliyetlere örnek olarak rüşvet (T.C.K. m.212, 213), hırsızlık (T.C.K. m. 491-494), ihtilas (T.C.K. m. 202-208), irtikap (T.C.K. m. 209, 210), kalpazanlık (T.C.K. m.

⁶⁴ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.185

316), şantaj (T.C.K. m. 192), yağma ve yol kesme (T.C.K. m. 495-498) ile dolandırıcılık (T.C.K. m. 503-505) sayılabilir.⁶⁵

Rüşvet alan kişi ekonomik anlamda gelir elde etmiş sayılsa da rüşvet olarak sağlanan çıkar G.V.K' da sayılan gelir unsurlarından birinin içine girmediğinden vergiyi doğuran olay meydana gelmemiş sayılır ve sağlanan çıkar vergilendirilemez⁶⁶. Benzer şekilde randevuevlerinde çalışan kadınlar, kumar oynayarak para kazananlar, şantaj yaparak para almak şeklinde suç işleyen kişilerin faaliyetleri ile vergiyi doğuran olay meydana gelmez ve bu sebeple kişilerin elde ettikleri gelirler vergilendirilemez. Aynı zamanda T.C.K.'na göre suç sayılmış ve yukarıda saydığımız diğer yasak faaliyetlerin gerçekleştirilmesi halinde de söz konusudur.

Diğer taraftan yasak faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ile vergiyi doğuran olay meydana geliyorsa söz konusu faaliyetlerin vergi idaresinin bilgisi dışında kalması vergi kaybı doğurur. Vergi yükümlüsü bu durumdaki yasak faaliyeti hakkında vergi idaresine bilgi vermemişse bu faaliyeti polis tarafından ortaya çıkarıldığı takdirde tutulan zabıt re'sen vergi tarhına esas alınır.⁶⁷

Türk vergi hukukunda hangi yasak faaliyetlerin vergilendirme kapsamı içine girdiğini dolayısıyla vergi kaybı doğurabileceğini önceden belirleme imkanı yoktur. Bununla beraber bu duruma çeşitli örnekler gösterilebilir.⁶⁸

-Ödünç Para Verme İşleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameye göre, izin belgesi olmaksızın ödünç para verenler tefeci olarak cezalandırılmaktadırlar. Tefecilik yapanların gelirleri; tefecilik mutad meslek

⁶⁵ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.186

⁶⁶ Nami ÇAĞAN, "Vergi Hukuku Açısından Yasak Faaliyetler", Prof. Dr. Bülent N. Esen'e Armağan, Ankara, 1977, s.85-97

⁶⁷ Nami ÇAĞAN, a.g.e., s.86

⁶⁸ Gülşen GÜNEŞ, "Hukuka veya Ahlaka Aykırı Faaliyetlerin Vergilendirilmesi", Selim Kanti'ye Armağan, Aybay Yayınları, Yayın No: 15, Hukuk Dizisi:7, İstanbul, 1996, s.248-250

halinde yapılıyorsa ticari kazanç olarak kabul edilerek gelir vergisi ile banka ve sigorta muameleleri vergisine tabi tutulur.

-Genel Kadınlar ve Genelevlerinin Tabi Olacakları Hükümler ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Tüzüğü'ne göre; fuhuş yapılan yerler resmi mercilere başvurularak ve izin alındıktan sonra açılır ve gizli fuhuş yasaktır. Ayrıca suç sayılmıştır. Ancak, 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun (T.T.K) 12. maddesinin 6. bendinde umumi mahaller işletmek için açılan yerlerin ticarethane sayılacağı belirtilmiştir. Bu sebeple genelev patronlarının sağladıkları gelirler ticari kazanç niteliğindedir ve gelir vergisine tabidir. Dolayısıyla izinsiz olarak randevuevi işletenlerin elde ettikleri gelirler de ticari kazanç olarak kabul edilir.

-T.C.K'nun 403. maddesine göre uyuşturucu maddeleri ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak imal, ithal veya ihraç edenlerle bu fiillerle teşebbüs eden kişiler cezalandırılır. Bununla beraber hükümet tarafından haşhaş üretimi yasaklanmış bölgede de olsa haşhaş üretimi yapanların elde ettikleri kazançları gelir vergisi kanunda belirtilen gelir unsurlarından zirai kazanç kapsamında değerlendirildiğinden gelir vergisine tabi tutulurlar. Uyuşturucu alım satımı ile uğraşanların elde ettikleri kazançlar da ticari kazanç olarak kabul edilip gelir vergisine tabi tutulur.

-Kumar oynatmak ve kamuya açık yerlerde kumar oynamak T.C.K'na ve Polis Vazife ve Salahiyetleri Yasası'na göre suçtur. Ancak T.T.K'na göre ticari faaliyet sayıldığı için kumar oynatanların elde ettikleri kazançlar gelir vergisine yahut kurumlar vergisine tabi tutulur. Kumar oynayan kişinin elde ettikleri kazanç G.V.K'da belirtilen gelir unsurlarından hiçbirine girmediği için vergilendirme söz konusu olmayacaktır.⁶⁹

⁶⁹ Sadık KIRBAŞ, Vergi Hukuku. Temel Kavramlar İlkeler ve Kurumlar, 5.Bası, Ankara, 1992, s.80

-Hekimlik, eczacılık, avukatlık ve inşaat kalfalığı gibi diploma veya özel uzmanlık gerektiren faaliyet alanlarında diplomasız veya ruhsatnamesiz faaliyette bulunulması yasal değilse de bu şekilde faaliyette bulunanların elde ettikleri kazançlar gelir vergisine tabi tutulurlar.⁷⁰

-Belediye Gelirleri Yasası'na göre; yol meydan, pazar, iskele, köprü ve nehirler gibi umuma ait yerleri kişilerin gelip geçme ihtiyacını engellemeyecek bir şekilde ve geçici olarak işgal eden ve kullananlardan işgal resmi alınacağı belirtilmiştir. İşgalin izinsiz olarak yapılması yahut bu yasanın hükmüne aykırı olarak yapılması resmin alınmasını engellemeyecektir.⁷¹

-Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun, yurda gümrüksüz mal veya eşya ithalini yasaklamıştır. Gümrük Kanunun 3. maddesinin 2. bendinde gümrük denetlemesi dışında kalmış eşyaya ait vergi yükümlülüğünün "eşyanın gümrük hattından geçirildiği tarihte, eğer bu tarih bilinmiyorsa, eşyanın gümrük hattından geçirildiğinden gümrükçe bilgi edinildiği" günden başlayacağını belirtmiştir. Görülüyor ki, gümrüksüz malın yurda girişi yasak olmasına rağmen Gümrük Kanunu gümrüksüz girmiş malların vergilendirilmesini hükme bağlamıştır.⁷²

-Bankalar Kanunu'na göre; T.T.K'na göre kurulmuş anonim şirketler banka statüsünü kazanabilmek ve banka işlemleri yapabilmek için Bakanlar Kurulu'ndan izin almak zorundadırlar, izin almamış yahut aldıkları izin iptal edilmiş olan kurumlar gerek izinsiz gerekse kendileri için yasaklanmış faaliyetlerde bulunarak kazanç elde ettikleri takdirde kurumlar vergisi yükümlüsü olurlar, aldıkları paralar da banka ve sigorta muameleleri vergisine tabi tutulur.⁷³

⁷⁰ Nami ÇAĞAN, a.g.m., s.89

⁷¹ Nami ÇAĞAN, a.g.m., s.89

⁷² Nami ÇAĞAN, a.g.m., s.91

⁷³ Nami ÇAĞAN, a.g.m., s.91

-Devlet Memurları Yasası'na göre, memurlar T.T.K'na göre tacir veya esnaf sayılmalarını gerektirecek bir faaliyette bulunamazlar; ticaret ve sanayi kuruluşlarında görev alamaz; ticari mümessil veya ticari vekil veya kolektif şirketlerde ortak veya komandit şirketlerde komandite ortak olamazlar. Devlet memurları bu hükme aykırı olarak ticari faaliyette veya serbest meslek faaliyetinde bulunurlarsa gelir vergisi yükümlüsü olurlar.⁷⁴

-Sendikalar Kanunu'na göre kurulan mesleki kuruluşlar yine bu kanuna göre; üyeleri için kooperatif kurmak veya nakit mevcudunun %30'undan fazla olmamak üzere sınai ve iktisadi teşebbüslere yatırım yapmanın dışında ticari faaliyetle uğraşmazlar. Bu hükme rağmen ticaretle uğraşan sendikalar bu faaliyetleri dolayısıyla kurumlar vergisine tabi olurlar.⁷⁵

Yukarıda belirtilen durumlarda da görüldüğü üzere yasak faaliyetin vergiye tabi olmasının önkoşulu bu faaliyetle yasada öngörülmüş vergiyi doğuran olayın gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Eğer vergiyi doğuran olay gerçekleşiyorsa faaliyeti gerçekleştiren elde ettiği gelir dolayısıyla vergi yükümlüsü olduğu gibi vergi yasalarınca öngörülmüş diğer yükümlülük ve sorumlulukları da yerine getirmesi gerekir. Örneğin çalıştığı kişilerin gelir vergisini kaynakta kesip vergi dairesine süresinde yatırıp, işyeri kira ise yaptığı kira ödemelerinden stopaj yapıp vergi idaresine yatırmak gibi.⁷⁶

8.4. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu Vergi Kaybı

Kayıtdışı gelirler bir taraftan vergi dairesinin bilgisi dışında kalması sebebiyle gelir vergisi kaybı yaratırken diğer taraftan kayıtdışı ekonomik faaliyetlerce üretilen mal ve hizmetler kayıtlı ekonomik faaliyetlere entegre olmadığı ölçüde mübadelesi sırasında katma değer vergisi veya özel tüketim vergisi gibi dolaylı vergiler bakımından da kayıp yaratmaktadırlar. Bu sebeple

⁷⁴ Nami ÇAĞAN, a.g.m., s.92

⁷⁵ Nami ÇAĞAN, a.g.m., s.94

⁷⁶ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.188

kayıtdışı ekonominin yarattığı vergi kaybı aslında bu vergilerin tümü bakımından hesaplanmalıdır. Ancak genellikle sadece gelir vergileri bakımından yapılmaktadır.

8.4.1. Gelir Vergileri Bakımından Doğurduğu Vergi Kaybı

Türkiye'de kayıtdışı ekonominin gelir vergileri bakımından doğurduğu vergi kaybı iki şekilde hesaplanacaktır;⁷⁷

1. Önce, ilgili yıllarda Türkiye'de gelir vergisi tarifesinde ilk dilime uygulanan vergi oranı ile kurumlar vergisi oranının ortalamasının alınması suretiyle elde edilen kanuni orana dayalı olarak,
2. Daha sonra, ilgili yıllarda Türkiye'de elde edilmiş gelir vergisi ve kurumlar vergisi hasılatı toplamı ile GSMH'nın oranlanması ile bulunan fiili oranlara dayalı olarak.

8.4.1.1. Kanuni Orandan Hareketle Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu Gelir Vergileri Kaybı

Kanuni oranlardan hareketle, "kayıtdışı ekonomik faaliyetler vergilendirilseydi ne kadar vergi hasılatı elde edilebilirdi?" sorusunun yanıtı olarak elde edilen ve aşağıdaki tabloda "gelir vergileri kaybı" sütununda yer alan tutarlar, ilgili yıllarda kayıtlı ekonomik faaliyetlerden elde edilmiş ve tabloda "gerçekleşen vergi hasılatı" sütununda yer alan tutarlara göre oldukça yüksektir.

Nitekim, 1985 yılında toplam 1.772.200 YTL gelir ve kurumlar vergisi hasılatı elde edilmişken, kayıtdışı ekonomik faaliyetler dolayısıyla 9.301.000 YTL, 1990 yılında 23.245.000 YTL hasılat elde edilmişken 130.961.000 YTL, 2000 yılında 10.503.316.100 YTL hasılat elde edilmişken

⁷⁷ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.189

51.461.580.000 YTL, 2004 yılında 29.309.952.000 YTL vergi kaybı oluşmuştur.

1985-2004 dönemi boyunca elde edilen hasılatla göre ortalama olarak yılda yaklaşık 5 kat kayıp gerçekleşmiştir. Kayıtdışı ekonominin hacminde 2000 yılından itibaren görülen gerilemeye dayalı olarak, kayıtdışı ekonominin yarattığı vergi kaybının elde edilen hasılatla oranında da gerilemeler olmuştur. Nitekim 2000 yılından itibaren kayıtdışı ekonominin sebep olduğu gelir vergileri kaybının elde edilene oranı ortalama 4 kata inmiştir.

Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu Gelir Vergileri Kaybı ⁷⁸
(Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi)
(1985-2003)

(Bin YTL) (%)

Yıllar	Kayıtdışı Ekonomi	Gelir Vergileri Ortalama Oranı (Kanuni Oran)	Gelir Vergileri Kaybı	Gerçekleşen Gelir Vergileri Hasılatı	Kaybın gerçekleşen hasılatla oranı (%)
1985	29.064	32	9.301	1.772.7	524
1986	26.871	35	9.405	3.053.9	308
1987	39.395	35	13.788	4.424.4	312
1988	98.648	35	34.527	6.918.5	499
1989	197.990	35	69.297	13.468.5	514
1990	374.174	35	130.961	23.245.9	563
1991	687.160	35	240.506	40.418.5	595
1992	1.267.146	35	443.501	70.133.7	632
1993	2.490.689	35	871.741	125.748,2	693
1994	5.573.114	25	1.393.279	246.579,5	565
1995	13.702.969	25	3.425.742	433.036,3	791
1996	16.154.031	25	4.038.508	865.354,5	466
1997	35.278.823	25	8.819.706	1.896.481,9	465
1998	85.989.694	25	21.497.424	4.230.135,0	508
1999	113.079.000	28	31.662.120	6.537.403,1	484
2000	223.746.000	23	51.461.580	10.503.316,1	489
2001	236.719.000	23	54.445.370	15.647.635	348
2002	398.884.000	23	91.743.320	19.343.160	474
2003	420.536.000	23	96.723.280	25.716.037	376
2004	460.465.000	23	105.906.950	29.309.952	361

⁷⁸ Bütçe Gerekçeleri; 1989, 2000, 2002, 2006 ve <http://www.muhasabat.gov.tr>

Kayıtdışı ekonomi sebebiyle ortaya çıkan gelir vergileri kaybının elde edilmiş hasılatı oranının bu derecede yüksek olmasında; bir taraftan, kayıtdışı ekonominin hacminin genişliği etkili iken diğer taraftan kayıtlı ekonomik faaliyetlerin bir kısmın çeşitli şekillerde vergileme alanı dışında kalması ile kayıtlı ekonomik faaliyetlerden elde edilen vergi hasılatının düşük olması da önemli bir faktördür. Yani Türkiye'de kayıtlı ekonomik faaliyetlerden de oldukça düşük oranlarda hasılat elde edilmektedir.

Kayıtlı ekonomik faaliyetlerden elde edilmesi gereken ile elde edilmiş olan vergi hasılatı arasındaki farkın, ekonomik anlamda vergi kaybı olduğu, bunun bir kısmının vergi yasalarınca vergi istisna ve muafiyetlikleri ile vergi dışına çıkarılmış kazançlardan, bir kısmının vergiden kaçınma davranışından bir kısmının vergi kaçakçılığından kaynaklandığı daha önce belirtilmişti. Tabloda tespit edilen bu durum, Türkiye'de vergi istisna, muafiyetleri ile diğer vergiden kaçınma olanaklarının kayıtlı ekonomik faaliyetlerden elde edilebilecek vergi hasılatının üzerinde ne kadar kayıp yaratmaktadır sorusunu akla getirmektedir.⁷⁹

Bu soruyu cevaplamak adına yine aynı dönemde (1985-2004) kayıtlı ekonomik faaliyetlerde doğan kayıp hesaplanmıştır.

⁷⁹ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.191

Kayıtlı Ekonomide Meydana Gelmiş Olan Gelir Vergileri Kaybı⁸⁰
(Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi)

(1985-2004)

(Bin YTL)(%)

Yıllar	Kayıtdışı Ekonomi	Gelir Vergileri Ortalama Oranı (Kanuni Oran)	Gelir Vergileri Kaybı	Gerçekleşen Gelir Vergileri Hasılatı	Kaybın gerçekleşen hasılatı oranı (%)
1985	35.350	32	11.312	1.772.7	638
1986	51.185	35	17.915	3.053.9	586
1987	75.019	35	26.257	4.424.4	593
1988	129.175	35	45.211	6.918.5	653
1989	230.370	35	80.630	13.468.5	598
1990	397.178	35	139.012	23.245.9	598
1991	634.431	35	222.051	40.418.5	549
1992	1.103.843	35	386.345	70.133.7	551
1993	1.997.323	35	699.063	125.748,2	556
1994	3.887.903	25	971.976	246.579,5	394
1995	7.854.887	25	1.963.722	433.036,3	453
1996	14.978.067	25	3.744.517	865.354,5	432
1997	29.393.262	25	7.348.316	1.896.481,9	387
1998	53.518.332	25	13.379.583	4.230.135,0	316
1999	78.282.967	28	21.919.231	6.537.403,1	335
2000	125.596.129	23	28.887.110	10.503.316,1	275
2001	176.483.953	23	40.591.309	15.647.635	259
2002	275.032.366	23	63.257.444	19.343.160	327
2003	356.680.888	23	80.036.604	25.716.037	311
2004	428.932.343	23	98.654.439	29.309.952	336

İnceleme dönemi (1985-2001) boyunca, kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki gelir vergisi kayıplarının bu derecede yüksek olması;

1. Türkiye'de gelir vergilemesinin verimli olmadığını ve
2. Türkiye'de vergi gayretinin düşük olduğunu da göstermektedir.

⁸⁰ Kaynak: Bütçe Gerekçeleri; 1989, 2000, 2002, 2006 ve <http://www.muhsabat.gov.tr>

Kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı ortalama %76 iken, kayıtdışı ekonominin yarattığı vergi kaybının kayıtlı ekonomiden elde edilen hasılatla oranının ilgili dönem ortalaması olarak %478, başka bir deyişle 4.7 katı olması gerçekçi değildir. Zira kanuni oranların ortalaması, ilgili dönemde tabloda gösterilmiş oranlar olsa da, vergi gayretinin ortaya koyduğu oranlar Tabloda ortalama gelir vergisi oranı sütununda gösterilen oranlar olup dönem boyunca ortalama %6,8 civarındadır. Bu da Türkiye'de vergi kapasitesine göre vergi gayretinin ne kadar düşük olduğunu göstermektedir.

8.4.1.2. Fiili Orandan Hareketle Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu Gelir Vergileri Kaybı

Kayıtdışı ekonominin doğurduğu vergi kaybının hesabında daha anlamlı sonuçların, kanuni oranlar yerine, kayıtlı GSMH ile ilgili yıllardaki vergi hasılatının oranlanması suretiyle elde edilen fiili vergi oranların kullanılması ile elde edilebileceği düşüncesiyle, kayıtdışı ekonominin doğurduğu vergi kaybı bir defa da fiili oranlar kullanılarak hesaplanmıştır.

Tabloda da görüldüğü gibi gelir vergileri konusunda fiilen oluşan oran, kanuni oranın çok altındadır. Söz konusu oranlar kullanılarak, gelir vergisi ve kurumlar vergisi bakımından doğan kayıp hesaplandığında; kayıtdışı ekonominin 1985 yılından 2004 yılına kadar, ortalama yıllık %107.9 vergi kaybına sebep olduğu görülmektedir. Söz konusu dönem boyunca kayıtdışı ekonominin doğurduğu gelir vergileri kaybı 1990 yılına kadar daha düşük, 1991 sonrası dönemde daha yüksektir. Nitekim, 1985-1990 döneminde gelir vergileri kaybı ortalama %73.3 iken, 1991-2004 döneminde %133 olmuştur.

Fiili Oranlardan Hareketle Kayıtdışı Ekonomide Meydana Gelmiş Olan
Gelir Vergileri Kaybı ⁸¹
(Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi)
1985 – 2004

(Bin YTL)

Yıllar	Resmi GSMH	Kayıtdışı Ekonomi	Gelir Vergileri	Ortalama Gelir Vergisi Hasılatı	Gelir Vergisi Oranı	Kaybın Gerçekleşen Hasılatı Oranı (%)
1985	35.350	29.064	1.773	5.0	1.453	82
1986	51.185	26.871	3.054	5.9	1.585	52
1987	75.019	39.395	4.424	5.8	2.285	52
1988	129.175	98.648	6.919	5.3	5.228	76
1989	230.370	197.990	13.469	5.8	11.483	85
1990	397.178	374.174	23.246	5.8	21.702	93
1991	634.431	687.160	40.419	6.3	43.291	107
1992	1.103.843	1.267.146	70.134	6.3	79.830	114
1993	1.997.323	2.490.689	125.748	6.2	154.422	123
1994	3.887.903	5.573.114	246.580	6.3	351.106	142
1995	7.854.887	13.702.969	433.036	5.5	753.663	174
1996	14.978.067	16.154.031	865.35	5.7	853.750	99
1997	29.393.262	35.278.823	1.896.482	6.4	2.257.845	119
1998	53.518.332	85.989.694	4.230.135	7.9	6.793.186	161
1999	78.282.967	113.079.000	6.537.403	8.3	9.385.557	144
2000	125.596.129	223.746.000	10.503.316	8.3	18.570.918	177
2001	176.483.953	236.719.000	15.647.635	8.8	20.831.272	133
2002	275.032.366	398.884.000	19.343.160	7.0	27.921.880	144
2003	356.680.888	420.536.000	25.716.037	7.2	30.278.592	118
2004	428.932.343	460.465.000	29.309.952	6.8	31.311.620	107

8.4.2. Katma Değer Vergisi Bakımından Doğurduğu Vergi Kaybı

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerce üretilen mal ve hizmetler, kayıtlı ekonomi alanına girmedikçe, başta katma değer vergisi olmak üzere bazı dolaylı vergiler bakımından da vergi kaybı doğururlar.

⁸¹ Gelir ve kurumlar vergisi gerçekleşen hasılatı, ilgili yıl resmi GSMH' na bölünerek kayıtlı ekonomideki fiili gelir vergileri ortalama oranına ulaşılmıştır

Kayıtdışı ekonominin bu anlamda doğurduğu vergi kaybı, Türk vergi sisteminde yer alan ve tüm mal ve hizmetleri kapsayan yegane vergi olması bakımından, katma değer vergisi bakımından tahmin edilmiştir.

Kayıtdışı ekonominin katma değer vergisi bakımından doğurduğu vergi kaybı;⁸²

1. İlgili yıllarda uygulanan genel KDV oranı esas alınarak,
2. İlgili yıllarda tahsil edilen KDV ile GSMH'nın oranlanması suretiyle bulunan fiili vergi oranı kullanılarak, iki ayrı şekilde hesaplanmıştır.

8.4.2.1 Kanuni Oranlardan Hareketle Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu KDV Kaybı

Kanuni orandan hareketle kayıtdışı ekonominin yarattığı vergi kaybı hesabı, incelenen dönem boyunca, elde edilen hasılatı göre yıllık ortalama %570 KDV kaybı doğduğunu göstermiştir.

Tabloda yer alan hesaplama göre, 2004 yılında 18.666.461.000 YTL KDV hasılatı elde edilmişken, kayıtdışı ekonomi sebebiyle aynı yıl 82.883.700.000 YTL KDV kaybı doğmuştur. Bu, gerçekleşenin 4.4 katıdır. Kayıpların bu denli yüksek çıkmış olması kayıtdışı ekonominin hacminin yüksek olmasından başka KDV'de yer alan geniş istisnalardan da kaynaklanmaktadır. Zira, kayıtlı ekonomik faaliyetlerden doğan mal ve hizmetlerin bir kısmı KDV istisnası kapsamındadır, bir miktar da kaçak oluşmaktadır. Dolayısıyla gerçekte kayıtlı ekonomide, tabloda belirtilen oranlarda KDV uygulanamamaktadır.

⁸² Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.195

Kanuni Oranlardan Hareketle

Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu KDV Kaybı⁸³

(1985-2004)

(Bin YTL)

Yıllar	Kayıtdışı Ekonomi	Ortalama KDV Oranı	KDV Kaybı	Gerçekleşen KDV hasılatı	Kaybın gerçekleşen hasılatlara oranı (%)
1985	29.064	-	-	567	-
1986	26.871	10	2.671	1.040	257
1987	39.395	10	3.939	1.563	252
1988	98.648	10	9.864	2.661	370
1989	197.990	10	19.799	4.176	474
1990	374.174	11	41.159	7.650	538
1991	687.160	12	82.459	14.541	567
1992	1.267.146	12	151.698	27.053	561
1993	2.490.689	12	298.883	50.892	587
1994	5.573.114	15	835.967	110.918	754
1995	13.702.969	15	2.055.445	212.119	969
1996	16.154.031	15	2.423.015	419.167	578
1997	35.278.823	15	5.291.823	861.262	614
1998	85.989.694	15	12.898.454	1.589.060	811
1999	113.079.000	15	16.961.850	2.433.262	697
2000	223.746.000	15	33.561.900	4.487.808	747
2001	236.719.000	15	35.507.850	7.289.543	487
2002	398.884.000	18	71.799.120	11.542.749	622
2003	420.536.000	18	75.696.480	15.389.547	492
2004	460.465.000	18	82.883.700	18.666.461	444

8.4.2.2. Fiili Oranlardan Hareketle Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu KDV Kaybı

Kayıtdışı ekonominin yarattığı KDV kaybının tespiti açısından daha sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için, fiili vergi oranları kullanılarak bir kez daha vergi kaybı hesaplanmıştır. Hesaplama sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

⁸³ Maliye Bakanlığı; 1989,1994,1995,2000,2002,2006 yılları Bütçe Gerekçelerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tabloda görüldüğü gibi KDV ile ilgili ekonomide oluşmuş vergi oranları, kanuni oranın çok altındadır. Bu oranlara dayalı olarak KDV kaybı hesaplandığında, inceleme dönemi boyunca kayıtdışı ekonominin yarattığı KDV kaybının ortalama yıllık % 171.5 olduğu görülmektedir. Kayıtdışı ekonominin dönem boyunca kayıtlı ekonomiye oranı ile kıyaslandığında bu sonucun daha anlamlı olduğu görülmektedir.

Fiili Oranlardan Hareketle
Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu KDV Kaybı ⁸⁴
(1985-2004)

(Bin YTL)

Yıllar	Resmi GSMH	Kayıtdışı Ekonomi	Gelir Vergileri	Ortalama Gelir Vergisi Hasılatı	Gelir Vergisi Oranı	Kaybın Gerçekleşen Hasılatı Oranı (%)
1985	35.350	29.064	567	-	-	-
1986	51.185	26.871	1.040	2.0	537	51.6
1987	75.019	39.395	1.563	2.0	788	50.4
1988	129.175	98.648	2.661	2.0	1.973	74.1
1989	230.370	197.990	4.176	1.7	3.366	80.6
1990	397.178	374.174	7.650	1.9	7.109	92.9
1991	634.431	687.160	14.541	2.2	15.118	103.9
1992	1.103.843	1.267.146	27.053	2.4	30.340	112.1
1993	1.997.323	2.490.689	50.892	2.5	62.267	122.3
1994	3.887.903	5.573.114	110.918	2.8	156.047	140.6
1995	7.854.887	13.702.969	212.119	2.7	369.980	174.4
1996	14.978.067	16.154.031	419.167	8.4	1.356.939	323.7
1997	29.393.262	35.278.823	861.262	2.9	1.023.086	118.7
1998	53.518.332	85.989.694	1.589.060	2.9	2.493.701	156.9
1999	78.282.967	113.079.000	2.433.262	3.1	3.505.449	144.0
2000	125.596.129	223.746.000	4.487.808	3.5	7.831.110	174.4
2001	176.483.953	236.719.000	7.289.543	4.1	9.705.479	133.1
2002	275.032.366	398.884.000	11.542.749	4.2	16.753.128	145.1
2003	356.680.888	420.536.000	15.389.547	4.3	18.083.048	117.5
2004	428.932.343	460.465.000	18.666.461	4.3	19.799.995	106.0

⁸⁴ Maliye Bakanlığı; 1989,1994,1995,2000,2002,2006 yılları Bütçe Gerekçelerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

8.4.3. Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu Toplam Vergi Kaybı

Kayıtdışı ekonominin gelir vergileri ve katma değer vergisi bakımından doğurduğu vergi kaybı toplam olarak aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Kayıtdışı ekonominin gelir vergileri ile KDV bakımından doğurduğu toplam vergi kaybı; 1985 yılında 1.453.000 YTL iken kayıtdışı ekonominin hacminde görülen artışa bağlı olarak sürekli artış göstermiş ve 2004 yılında 51.111.615.000 YTL' ye kadar ulaşmıştır. Bu, 2004 yılı konsolide bütçe vergi gelirleri hasılatının %56.7'sidir. Zira, 2004 yılı konsolide bütçe vergi gelirleri hasılatı 90.092.896.000 Y TL'dir.

Kayıtdışı ekonominin Doğurduğu Toplam Vergi Kaybı ⁸⁵
(1985-2004)

(Bin YTL)

Yıllar	Gelir Vergisi Kaybı	KDV Kaybı	Toplam Vergi Kaybı
1985	1.453	-	1.453
1986	1.585	537	2.122
1987	2.285	788	3.073
1988	5.228	1.973	7.201
1989	11.483	3.366	14.849
1990	21.702	7.109	28.811
1991	43.291	15.118	58.409
1992	79.830	30.340	110.170
1993	154.422	62.267	216.689
1994	351.106	156.047	507.153
1995	753.663	369.980	1.123.643
1996	853.750	1.356.939	2.210.689
1997	2.257.845	1.023.086	3.280.931
1998	6.793.186	2.493.701	9.286.887
1999	9.385.557	3.505.449	12.891.006
2000	18.570.918	7.831.110	26.402.028
2001	20.831.272	9.705.479	37.627.359
2002	27.921.880	16.753.128	44.675.008
2003	30.278.592	18.083.048	48.361.640
2004	31.311.620	19.799.995	51.111.615

⁸⁵ Maliye Bakanlığı; 1989,1994,1995,2000,2002,2006 yılları Bütçe Gerekçelerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

İnceleme dönemi boyunca, kayıtdışı ekonominin sebep olduğu gelir, kurumlar ve KDV'nin genel bütçe gelirlerine oranı; 1985 yılında %37.9 iken 1987 yılına kadar düşmüş ve 1988 yılında %33.9 olmuştur. 1988 yılında % 50,5'ye ulaştıktan sonra, 1995 yılına kadar sürekli yükselmiş ve 1995 yılında % 103.6 olmuştur. Söz konusu oranda, 1996 ve özellikle de 1997 yılında gerilemeler görülmekle beraber 1998 yılında % 100.6' ye varmış, 2000 yılından itibaren düşme eğilimi göstermiştir. Nitekim, 2000 yılında %99.6 iken 2001 yılında %94.6'ya, 2002 yılında %74.9'a, 2003 yılında %57.3'e ve 2004 yılında %56.7'ye gerilemiştir (Aşağıdaki tabloda gösterilmiştir).

Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu Vergi Kaybının
Konsolide Bütçe Vergi Gelirlerine Oranı⁸⁶
(1985-2004)

(Bin YTL) (%)

Yıllar	Kayıtdışı Ekonominin Doğurduğu Vergi Kaybı	Konsolide Bütçe Vergi Gelirleri	Vergi kaybının vergi gelirlerine oranı (%)
1985	1.453	3.829	37.9
1986	2.122	5.972	35.5
1987	3.073	9.051	33.9
1988	7.201	14.232	50.5
1989	14.849	25.550	58.1
1990	28.811	45.400	63.4
1991	58.409	78.643	74.2
1992	110.170	141.602	77.8
1993	216.689	264.273	81.9
1994	507.153	587.760	86.2
1995	1.123.643	1.084.350	103.6
1996	2.210.689	2.244.094	98.5
1997	3.280.931	4.745.484	69.1
1998	9.286.887	9.228.596	100.6
1999	12.891.006	14.802.280	87
2000	26.402.028	26.503.698	99.6
2001	37.627.359	39.735.928	94.6
2002	44.675.008	59.631.868	74.9
2003	48.361.640	84.316.169	57.3
2004	51.111.615	90.092.896	56.7

⁸⁶ Maliye Bakanlığı Bütçe Gerekçeleri; 1989, 2000, 2002, 2006.

8.4.4. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Yarattığı Vergi Kaybı ve Bütçe Açıkları

Kayıtdışı ekonomi, bir taraftan yukarıdaki tabloda belirtilen tutarlarda vergi kaybı yaratırken, diğer taraftan Türkiye'de bütçe açıkları kronik hal almıştır. Her ne kadar vergicilikte iki kere iki dört etmese de, ilgili yıllarda kayıtdışı ekonomi olmasaydı, yani ekonomik faaliyetlerin tümü devletin bilgisi dahilinde gerçekleşseydi, bütçe açıkları nasıl seyrederdi? Acaba bugünkü borç tablosu ile karşı karşıya kalınır mıydı? sorularını akla getirmektedir. Söz konusu soruların cevaplanabilmesi, kayıtdışı ekonominin sebep olduğu vergi kayıpları ile ilgili yıllardaki konsolide bütçe açıklarının birlikte değerlendirilmesini gerektirir. Bu amaçla, 1990 yılından 2003 yılına kadarki bütçe açıkları ile kayıtdışı ekonominin yarattığı vergi kayıpları bir arada değerlendirildiğinde, bu süreçte ortaya çıkmış olan vergi kayıplarının tüm yıllar için bütçe açıklarını tümüyle telafi edecek, hatta bütçe fazlası yaratacak büyüklükte olduğu görülmüştür. Nitekim, 1990 yılında bütçe açığı 11.782.000 YTL iken kayıtdışı ekonominin doğurduğu vergi kaybı 28.811.000 YTL'dir, kayıp bütçe açığını tamamen telafi ettiği gibi 17.029.000 YTL'de bütçe fazlası yaratmaktadır. Bütçe fazlasının en yüksek düzeye çıktığı yıllar 1994,1995, 2000 yıllarıdır. Söz konusu yıllar kriz, kriz sonrası ve öncesi yıllarıdır. Türkiye'de daha önce de belirtildiği üzere kriz yıllarında kayıtdışı ekonominin hacmi daha hızlı artış göstermiştir. Kayıtdışı ekonominin hacmindeki büyüklüğe bağlı olarak ilgili yıllarda vergi kaybı ve buna bağlı olarak ta bütçe fazlası rakamları yüksek çıkmıştır. 2002 yılında itibaren bütçe fazlası olarak geriye kalan tutar önceki yıllara göre nispeten gerilemiştir.⁸⁷

Kısacası, Türkiye'deki ekonomik faaliyetlerin tümü kayıtlı olarak gerçekleşse ve 1985 yılından 2004 yılına kadar olan 20 yıllık süreçte fiilen gerçekleşmiş oranlar olan ortalama yıllık %6.5 gelir ve kurumlar vergisi,

⁸⁷ Gülay Akgül YILMAZ, a.g.e., s.202

ortalama yıllık %3.2 KDV ödenseydi, 1990 yılından beri borç sorunu yaşanmayacağı gibi, kamu hizmetlerine çok daha fazla kaynak ayrılması ve böylece kamu hizmetlerin çok daha etkin sunulması mümkün olabilecekti.

2004 Yılında Kayıtdışı Ekonominin Yarattığı
Vergi Kaybı ve Bütçe Açığının Telafisi ⁸⁸
(Bin YTL)

Harcamalar	149.945.082
Gelirler	104.109.000
Bütçe Açığı	-45.836.082
Faiz Dışı Denge	20.213.918
Toplam Vergi Kaybı	51.114.615
Bütçe Açığının Telafisi	100

Tüm ekonomik faaliyetler kayıtlı olarak gerçekleşmiş olsaydı, yukarıda bahsedildiği üzere bütçe açıkları ortaya çıkmayacağı gibi artan gelirlerle de 1990'lı yıllarda fiilen gerçekleşmiş olan ve sosyal faydası yüksek olan eğitim, sağlık harcamaları ile sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferler ve diğer sosyal hizmetlerden oluşan konsolide bütçe sosyal harcamalarının ikiye katlanabilmesi mümkün olabilecekti. 1990 yılında söz konusu hizmetlere konsolide bütçe gelirlerinden toplam 14.943.000 YTL ayrılmışken tüm ekonomik faaliyetlerin kayıtlı olması durumunda 17.029.000 YTL daha kaynak ayrılabilirdi, 2004 yılında ise, söz konusu hizmetlere 5.278.533.000 YTL daha kaynak ayrılabilirdi.

1994, 1995, 1996, 1998, 2000 yıllarında gerçekleşene göre çok daha yüksek miktarlarda kaynak ayrılarak, bugün itibarıyla kamu hizmetlerinden

⁸⁸ <http://www.muhasabat.gov.tr>

elde edilen faydaları çok daha yüksek düzeylere çıkarmak mümkün olabilecekti.

Türkiye'de Sosyal Harcamalar ve Kayıtdışı Ekonominin Yarattığı Vergi
Kaybından Bütçe Açıkları Finanse Edildikten Sonra
Sosyal Hizmetlere Aktarılabilecek Kaynaklar⁸⁹
(1990-2003)

(Bin YTL)

Yıllar	Eğitim	Sağlık	Sosyal Güvenlik Yapılan Transferler	Diğer Sosyal Hizmetler	Toplam Sosyal Harcamalar	Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilmesi Durumunda Sosyal Hizmetlere Aktarılabilecek Kaynaklar
1990	11.012	2.651	80	1.200	14.943	17.029
1991	18.141	4.120	129	1.902	24.292	25.093
1992	39.271	9.809	279	4.179	49.359	62.842
1993	72.369	18.031	462	9.739	86.636	83.584
1994	121.842	30.321	989	18.185	171.337	356.314
1995	177.882	48.892	1.857	23.676	252.307	808.699
1996	345.281	96.977	3.040	46.622	491.920	977.339
1997	894.092	202.447	7.793	94.0922	1.198.552	1.045.778
1998	1.635.535	391.773	15.708	160.663	2.203.679	5.483.511
1999	2.776.635	660.025	18.015	245.732	3.700.407	3.738.386
2000	4.389.963	1.059.981	28.421	456.430	5.934.795	13.137.143
2001	5.390.420	1.278.715	27.104	514.473	7.210.712	8.591.264
2002	9.956.959	2.350.093	57.792	795.665	13.160.509	4.584.982
2003	13.526.666	3.575.933	15.952	1.247.620	18.366.171	8.157.225

⁸⁹ Bütçe Başlangıç Ödenekleri ve Gelir Tahminleri (1930-1991), Maliye Bakanlığı Araştırma ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayın No: 1991/320 ve Maliye Bakanlığı, Bütçe Gerekçeleri; 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005 yılları verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır .

Çeşitli OECD Ülkelerinde Sosyal Harcamaların
GSYİH' ya Oranı⁹⁰
(1980-2001)

Yıllar /Ülkeler	1980	1985	1990	1995	2000	2001
Avustralya	11.3	13.5	14.2	17.8	18.6	18.0
Avusturya	22.5	24.1	24.1	26.6	26.0	26.0
Belçika	24.1	26.9	26.9	28.1	26.7	27.2
Kanada	14.3	17.4	18.6	19.6	17.3	17.8
Danimarka	29.1	27.9	29.3	32.4	28.9	29.2
Finlandiya	18.5	23.0	24.8	31.1	24.5	24.8
Fransa	21.1	26.6	26.6	29.2	28.3	28.5
Almanya	23.0	23.6	22.8	27.5	27.2	27.4
Yunanistan	11.5	17.9	20.9	21.4	23.6	24.3
İrlanda	17.0	22.1	18.6	19.4	13.6	13.8
İtalya	18.4	21.3	23.3	23.0	24.1	24.4
Japonya	10.2	11.0	11.2	13.5	16.1	16.9
Kore	-	-	3.1	3.6	5.6	6.1
Lüksemburg	23.5	23.0	21.9	23.8	20.0	20.8
Hollanda	26.9	27.3	27.6	25.6	21.8	21.8
Yeni Zelanda	17.2	19.1	24.7	26.0	23.0	23.9
Portekiz	10.9	11.1	13.9	18.0	20.5	21.1
İspanya	15.9	18.2	19.5	21.4	19.9	19.6
İsveç	28.8	30.0	30.8	33.0	28.6	28.9
İsviçre	14.2	15.1	17.9	23.9	25.4	26.4
İngiltere	17.9	21.1	19.5	23.0	21.7	21.8
A.B.D.	13.3	13.0	13.4	15.5	14.2	14.8
Ortalama	17.7	19.6	20.5	22.5	21.6	21.9
Türkiye	3.05	2.70	3.80	3.25	4.76	4.02
Kayıtdışı Ekonomi Vergilendirilmiş Olsaydı Ayrılabilir Kaynakların Oranı			8.04	13.5	15.1	8.9

⁹⁰ OECD (2004) Social Expenditure Database (SOCX,
www.oecd.org/els/social/expenditure),23.11.2005

8.5. Kayıtdışı Ekonominin Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü ve Önemi

Günümüzde vergilerin önemli bir bölümü mükelleflerin beyanı ve vergi idaresinin denetimi esasına dayanmaktadır. Bu yöntemle göre mükellef ödeyeceği vergiyi bizzat kendisi tayin ve tespit etmektedir. Ancak, beyan usulü önemli oranda bir kaçakçılık riski taşımaktadır. Mükellef bir taraftan vergi konusuna ilişkin bilgileri tam ve eksiksiz olarak beyan etmenin bir vatandaşlık görevi olduğu ve diğer taraftan da, bunu yapmadığında daha az vergi ödeyerek bir menfaat sağlayabileceği şeklinde bir ikilem içindedir. Vergi bilinci ve eğitimi de yetersiz kaldığında daha fazla vergi konusunun beyandışı bırakılması söz konusu olabilmektedir. Beyandışı bırakılan gelirlerin idari etkinliği ve bunun gerçek vergi rasyosuna olan olumsuz etkisinin giderilebilmesi, vergi idaresinin yapısal ve eğitim yönlerinden gelişimi ve bu amaç doğrultusunda vergi sisteminin revizyonu, etkili bir denetim mekanizması kurulması ile mümkündür.⁹¹

Vergi denetimi, vergi kayıplarını önlemede yararlanılan bir araçtır. Zira, mükellef, vergi denetiminin etkin ve yakalanma şansının yüksek olduğunu bildiği ölçüde, vergiye karşı yasal sorumluluklarını yerine getirmekten kaçınmayacaktır.

Bir toplumda en iyi vergi yasaları yürürlükte olsa ve en iyi idari işleyiş sağlansa da, etkin denetimin olmayışı zaman içerisinde sistemin bozulmasına neden olabilmektedir. Denetimin, eğitim, vergi bilincinin yerleştirilmesi, vergide adalet ve eşitlik ilkelerine uyum sağlama gibi değişik amaçları bulunmaktadır. Ancak temel amacı, kişileri yasalara uygun çalışmaya ve hareket etmeye yöneltmektir.

⁹¹ Turgay BERKSOY, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Gayreti”, Marmara Üni. Yay. No:411, İstanbul, 1994, s.88

Türkiye'de kayıtdışı ekonominin ortaya çıkışı ve boyutlarının genişlemesine neden olan etmenlerin başında, vergi idaresinin denetim konusunda etkin olamadığından kaynaklandığı görüşü, bugün hemen herkes tarafından kabul edilmektedir⁹².

Denetim oranının düşüklüğü ülkemizin adeta bir " vergi cenneti" olarak görülmesine neden olmaktadır. Vergi idaremizin çağdaş vergi idarelerinin denetim esasına göre oluşturulmamış olması, inceleme birimleri arasında eş güdüm ve birim içi planlama noksanlığı, maliye teşkilatında denetim elemanlarının sayılarının yetersizliği ve yoğun iş yükleri, vergi suçlarının takibinde uzman eleman yokluğu ve vergi denetimine yardımcı olabilecek istihbarat arşivlerinin eksikliği denetimin etkinliğini doğrudan etkilemektedir.

Vergi denetimine etkinlik kazandırılarak, kayıtdışı ekonominin kayda alınması arasındaki ilişki açıktır. Denetim ne kadar etkin ise, kayıtdışılık ve dolayısıyla vergiden kaçınma eğilimi o kadar azdır. Vergi denetimi yasalara uymayanlar için ciddi bir risk haline gelmedikçe, vergi kayıplarının önüne geçebilmek de mümkün değildir.⁹³

Bu konuda gerek kayıtdışı ekonominin gerekse vergi kaçakçılığının boyutunun çok küçük olduğu A.B.D.'deki duruma bakıldığında; vergi kaçırmanın nimetinin düşüklüğüne karşın, yakalanmanın külfetinin çok büyük olduğu görülmektedir. Vergi cezalarının tam olarak ve yaygın bir şekilde uygulanması, mükelleflerin hemen hemen tamamının gelirlerini eksiksiz ve doğru beyan etmelerinde etkili olabilmektedir.⁹⁴

A.B.D.'nin vergi yasalarına gösterilen gönüllü vergi verme düzeyine bakıldığında, yasal faaliyetlerden doğan vergi borcunun yaklaşık olarak %83'ünün gönüllü olarak beyan edilmesi ve ödenmesi ile dünyadaki en

⁹² Şinasi AYDEMİR, a.g.e., s.223

⁹³ Şinasi AYDEMİR, a.g.e., s.234

⁹⁴ Ömer TUNÇ, "ABD'de Vergi İncelemesi", Maliye Yazıları, Haziran 1999, s.17

yüksek istek düzeylerinden birini oluşturduğuna inanılmaktadır.⁹⁵ Bunda ise, bu ülkede vergi kaçırmanın topluma karşı işlenmiş bir suç olarak değerlendirilmesinin ve cezaların etkili uygulanmasının rolü bulunmaktadır.

Vergi denetiminin baskısı, caydırıcılığı, etkinliği ve verimliliği gerçekleştirilemediğinde tahakkuk ve tahsilat düzeyleri çok düşük kalmaktadır. Bu nedenle örgütsel yapının ağırlıklı olarak denetim esasına göre oluşturulmuş olması bir gerekliliktir. Bir vergi sisteminin iyi işleyebilmesinde, vergileme ilkelerine uygun vergi yasalarının ve vergi idaresi ile vergi yargısının yürürlükteki yasaları etkin bir biçimde uygulayabilecek şekilde örgütlenmesinin rolü büyüktür. Ayrıca, vergi cezalarının şiddeti ve etkinliğini ortadan kaldıran uygulamalar mümkün olduğunca ortadan kaldırılmalıdır.

Vergi denetimi hukuki açıdan iki ana başlık altında incelenebilir. Biri dönem içinde ve beyanname verilmeden önce mükelleflerin ve mükellefiyetle ilgili maddi olayların, kayıtların ve konuların araştırılması ve tespiti için yapılan "yoklama", diğeri ise beyanname verildikten sonra verilen beyanların ve ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunun araştırılması ve tespit edilmesine yönelik olarak yapılan "inceleme" dir. Vergi denetimi yoklama ile başlamaktadır. Yoklama yapılmadan, işyeri ve ekonomik faaliyetler saptanmadan vergi denetimi etkin bir şekilde yapılamaz, kayıtdışı faaliyetler azaltılamaz. Yoklamanın en önemli fonksiyonu, mükellefiyet kaydı olmayanların mükellefiyetliklerinin tesisinin sağlanması sonucu, potansiyel vergi mükelleflerinin vergi mükellefi statüsüne alınabilmesidir. Yoklamanın etkin hale getirilmesi, vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesi açısından son derece önemlidir. Etkinliğin sağlanabilmesi ise, ciddi bir planlama ile mümkündür. Sadece yapılmış olsun diye yapılan yoklamalar amacına ulaşmadığı gibi, mükelleflerin tepkilerine de neden olmaktadır.⁹⁶

⁹⁵ Bülent AK, "Maliye Bakanlığı Denetim Elemanlarının Performansı", Vergi Dünyası, Nisan 1998, Sayı:200, s.11

⁹⁶ Mehmet AKBAY, "Vergi İncelemeleri ve Vergi Denetimi", Maliye ve Gümrük Bak. A.P.K. Yayın No:1990-308, s.28

Beyanda bulunulmasından sonra, verilen bilgilerin doğruluğunu araştırmak için yapılan vergi incelemelerinin de etkin bir biçimde yapılabilmesi için, inceleme elemanlarının güçlü yetkiler ile donatılması ve teknolojik imkanlardan yararlanmaları gereklidir. Vergi incelemelerinde etkinliğin sağlanamamasının altında yatan temel sebepler arasında;⁹⁷

- * Gerçek anlamda vergi incelemesinin azlığı,
- * Bir uzmanlık alanı olan vergi incelemesini yapan inceleme elemanlarının bu özelliğe sahip olmaması,
- * Ülke çapında bir denetim planlamasının yapılmaması,
- * İnceleme birimlerinin yararlanabileceği sağlıklı bir veri tabanının oluşturulamaması,
- * İnceleme elemanlarının incelemeyi engellemeye yönelik baskılara zaman zaman çaresiz kalabilmeleri,
- * İncelemelerde bilgisayar kullanımının yetersizliği,
- * İnceleme elemanlarının gerekli bilgi ve delillere ulaşmada yasal engellerle karşılaşmaları,
- * Özellikle yerel örgütteki inceleme elemanlarının sayı ve eğitim yönünden yetersizliği v.b. şeklinde sayılabilir.

Vergi denetimlerinin amacına ulaşabilmesinde, konuları itibarı ile uzman kişiler tarafından yapılmasının ve yapılan denetimin kısa sürede sonuçlandırılmasının rolü olduğu gibi, vergi elemanlarının sayısı ile vergi mükelleflerinin sayısı arasındaki oranın da etkisi vardır. Ayrıca yeterli eleman yanında vergi kayıplarını önlemek için, vergi denetim örgütleri içinde eşgüdüm ve planlama da olmalıdır.⁹⁸

Etkin vergi denetimi için, bilgisayar kullanımının yoğunlaştırılması ve bu konuda eğitim ve donanım eksikliğinin giderilmesi de gereklidir. Vergi

⁹⁷ Şinasi AYDEMİR, a.g.e., s.237-238

⁹⁸ Nurettin BİLİCİ, “Türk Vergi Sisteminin Genel Bir Değerlendirmesi”, Yaklaşım, Sayı:58, Ekim 1997, s.124

idaresi, tapu idaresi, bankalar gibi kuruluşlarla yakın işbirliği ve eşgüdüm içinde çalışıldığında ve bilgisayar ağı ile bilgilerin zaman kaybetmeden takibi mümkün olabildiğinde denetim kolaylaşacaktır. Ayrıca, vergi denetim birimleri arasında koordinasyon eksikliğinin giderilmesi ve görevlerin açık ve net bir biçimde verilmesi de etkin denetim için gereklidir.

Vergi denetimine yardımcı olması düşüncesi ile 1989 yılında kurulan ancak etkin bir şekilde işlemeyen istihbarat arşivinin kuruluş amaçları doğrultusunda etkin çalışabilmesi için gerekli düzenlemeler de yapılmalıdır. Çünkü, istihbarat arşivlerinde yer alan bilgiler " çapraz denetim" de kullanılarak, vergilendirilmemiş gelirlerin tespitinde önemli sonuçlar elde edilebilir. Ayrıca, bu arşiv sayesinde vergi incelemesi yapan elemanlara sağlıklı bilgi akışı da sağlanabilir. Bütün bunların yanı sıra, vergi idarelerinin, mükelleflerin vergiye karşı tepkilerini gidermek üzere, mükelleflerle ilişkilerini sağlamlaştırma ve vergi bilincinin oluşturulmasına katkıda bulunma yönünde de çalışmaları olmalıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

9. KAYITDIŞI EKONOMİYLE MÜCADELEYE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Eğer bir durum sorun olarak kabul ediliyor ve ortadan kaldırılmak isteniyorsa, başarıya ulaşmak, ona sebep olan ve besleyip geliştiren sebepleri ortadan kaldırmakla mümkün olur. Sebeplerin aynen sürdüğü bir durumda, sonuç olarak ortaya çıkmış durumu değiştirmek mümkün olmaz, işte, kayıtdışı ekonomi ile mücadelede de temel anlayış bu olmalı ve mücadeleye yönelik stratejiler bu bağlamda geliştirilmelidir.

Her sistemde, her dönemde, her ülkede az yada çok bulunmuş olan kayıtdışı ekonomi, bir taraftan ulusal (içsel faktörlerin) diğer taraftan dışsal faktörlerin etkisi altında ortaya çıkıp gelişmektedir. Kayıtdışı ekonomiyi etkileyen ulusal faktörler, her ülkenin kendi tarihsel koşullarınca şekillenerek uzun yıllar boyunca o ülkenin; siyasal, mali, ekonomik ve sosyal özelliklerini oluşturan ülkeden ülkeye farklılık gösterebilen faktörlerdir. Ancak, küreselleşmenin etkisi ile dünya ülkeleri sadece ekonomik ve mali anlamda değil, iletişim kanalları ve bilişim teknolojilerinde meydana gelen değişimler sebebiyle kültürel ve sosyal anlamda da diğer ülkelerden etkilenmektedirler. Nitekim, küreselleşen dünya ekonomisi ile entegre olmak isteyen ülkeler, bir taraftan ekonomilerini dışa açabilmek için küreselleşmenin gereklerine uygun olarak ekonomik ve mali düzenlemeler yaparlarken, vatandaşları da bir takım ülkelere has sosyal ve kültürel yaşamın özelliklerini yansıtan motifleri kısa zamanda öğrenip, kendi kültürlerinin ve sosyal yaşamlarının birer parçası haline getirmektedirler. Bu bakımdan, günümüzde sadece ekonomik değil sosyal, kültürel ve siyasal küreselleşmeden bahsedilirken, yine küresel bir sorun olan kayıtdışı ekonominin sadece ulusal düzeyde mücadele ile tamamen yok edilebileceğini düşünmek pek gerçekçi görünmemektedir. Bununla beraber, dışsal faktörlerin etkisinden kurtulmak adına, dışa kapalılığı savunmak da mümkün değildir.

Bunların yanı sıra, 1950'lerde bu sorunu fark edip ilgilenmiş ve pek çok ekonomik, mali ve sosyal sorunlarını halletmiş oldukları halde, gelişmiş ülkelerde dahi hala %16'larda kayıtdışı ekonominin var olduğu bilindiğine göre, 2004 yılı itibarıyla % 107.3 olan kayıtdışı ekonomi ile mücadelede hedefin "kayıtdışı ekonomiyi tamamen yok etmek" yerine "gelişmiş ülkeler seviyesine indirmek" şeklinde belirlenmesi daha gerçekçi olacaktır.

Dünya ekonomisindeki gelişmelerin önüne geçmek mümkün olmadığına ve dışa açık ekonomi ile küreselleşen dünya ekonomisi ile eklemlleşme tercihi yapılmış olduğuna göre, konunun bu boyutu ile ilgili yapılabilecek olan; kayıtdışı ekonomiyi geliştirici faktörler üzerindeki dışsal etkileri minimize edecek önlemleri almak ve özellikle uluslararası anlaşmalar yaparken ülke ekonomisini dışsal faktörlerin etkisine çok fazla sokacak taahhütlere girmemeye gayret etmektir.

Dışsal faktörlerin etkisi bir yana, kayıtdışı ekonomi ile mücadelede asıl üzerinde durulması gereken, o ülkenin kendi tarihsel koşullarınca şekillenmiş ekonomik, mali, siyasal ve sosyal yapısında yer alıp kayıtdışı ekonomiyi doğurup geliştirici özellikler taşıyan çeşitli unsurların tespit edilmesi ve bunları kayıtdışı ekonominin bir dinamiği olmaktan çıkarmak için nelerin yapılabileceğine karar verilmesidir. Bu konuda yapılacak doğru tespitler, ve bu doğrultuda yapılacak olanlar kısa zamanda büyük mesafeler kat edilmesini sağlayacaktır.

9.1. Siyasal Alanda Yapılması Gerekenler

Kayıtdışı ekonominin sebeplerinden bahsedildiğinde ilk olarak dile getirilenler hep vergisel faktörler olmuştur. Vergi oranlarının yüksekliği, vergi yükü dağılımındaki adaletsizlik ... gibi. Oysa içsel faktörlerden siyasal faktör, gerek kayıtdışı ekonominin ortaya çıkmasında gerekse mücadele ile ortadan kaldırılmasında pek söz edilmeyen ancak en önemli olan faktördür. Zira, bir

Ülkede, kayıtdışı ekonomiye sebep olan iktisadi, mali ve sosyal alanlarda belli politikalar doğrultusunda hangi tür uygulamaların yapılacağı konusunda karar alanlar siyasilerdir. Kayıtdışı ekonomiyi kontrol altına alarak hacmini azaltacak yöndeki tedbirlerin alınması ve uygulanması da siyasilerin bu yöndeki isteklerince bağlı olacağı için, politikacıların kayıtdışı ekonomi ile mücadele konusundaki kararlılığı ilk belirleyici olacaktır. Siyasilerin kayıtdışı ekonomiyle mücadele istek ve kararlılığı olmadıkça ve kararlılık orta ve uzun vadede devam etmedikçe kayıtdışı ekonomi ile mücadelede başarılı olmak mümkün olmaz.

Türkiye'de siyaset hayatının aktörü ve özellikle de hükümet durumunda olanlar, boyutu ve olumsuzları bu çalışmada ayrıntılı olarak ortaya konulan kayıtdışı ekonomiyle mücadeleyi, ülkenin ekonomik ve siyasal bağımsızlığı ve sosyal barışın devamının uzun vadede sürdürülebilmesi ile gelişmiş lkeler seviyesindeki refah ve güvencenin vatandaşlara sunulabilmesi adına birinci mesele olarak kabul edip, bu yönde yapılması gerekenlerden üstlerine düşenleri ivedilikle yerine getirmelidirler. Zira, hükümetler bu konuya sahip çıkıp, kayıtdışı ekonomiyi azaltacak tedbirleri alıp uygulamadıka ve muhalefet durumunda olanlar bu konu ile ilgili hükümet üzerinde baskı oluşturmadıkça kayıtdışı ekonomi ile mücadele etmek mümkün olmaz.

Hkmet olanların veya siyasal karar alma mekanizmasında yer alan diğer aktörlerin, siyasal süreçte seçmenlerin oyları ile belirlendiği düşünüldüğünde, halkın siyasiler üzerinde kayıtdışı ekonominin kayda alınması yönünde oluşturacakları siyasi talep ve baskının da, bu konuda önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir. Bu sebeple, kayıtdışı ekonominin ekonomik, sosyal ve siyasal alanda meydana getirdiği olumsuzluklar veya tahribatlar halka anlatılarak, kayıtdışı ekonominin kısa vadeli kazançlar sağlasa da uzun vadede kişisel ve ulusal alanda ciddi kayıplara sebep olacağı konusunda bilinçlendirilmeleri oldukça önemlidir. Halka, kısa vadeli

çıkarları ile çelişse de uzun vadeli çıkarlar adına, kayıtdışı ekonomi ile mücadele edilmesi gerektiği düşüncesi benimsetilmelidir. Kayıtdışı ekonomi ile mücadele edilmesi konusunda istekli olan toplumun desteği ve yine kayıtdışı ekonomiyle mücadeleyi öncelikli hedefleri arasında belirlemiş olan siyasi irade, kayıtdışı ekonomiyi beklenen seviyelere indirebilir.

Kayıtdışı ekonomi ile mücadelede günden geceye başarı elde etmek mümkün değildir. Uzunca bir dönem, sabırla, bu doğrultuda uygulamaya konulmuş olan tedbirlerin kararlılıkla sürdürülmesi gerekir. Bu bağlamda, kayıtdışı ekonomiyi kayda almak için kısa dönemde ve uzun dönemde elde edilecek başarılarla ihtiyaç vardır. Kayıtdışı ekonomiyi yaratan mali faktörlerle ilgili düzenlemeler, uygun yasalar çıkartılarak, kısa dönemde yapılabilir. Ancak mükelleflerin vergiye uyumu kısa dönemde sağlanamaz. Mükelleflerin vergiye uyumunu sağlayacak tedbirler uzunca bir zaman kararlılıkla uygulandığı takdirde sonuç alınabilir. İşsizliği azaltmak üzere yatırımları teşvik edici önlem uygulanabilir, ancak yatırımların gerçekleşmesi ve buna bağlı istihdamda artış zaman alır.

Kayıtdışı ekonominin, siyasal, mali, ekonomik ve sosyal dinamikleri olduğundan ve kayıtlı ekonomiye geçiş için bu alanlarda kayıtdışı ekonominin gelişmesine uygun zemin oluşturan unsurları kaldırmak gerektiğinden genel olarak defalarca bahsedildi. Şimdi kayıtlı ekonomiye geçiş için söz konusu alanlarda daha spesifik olarak yapılması gereken şeyler üzerinde durulacaktır.

9.2. Mali Alanda Yapılması Gerekenler

Kayıtlı ekonomiye geçişte mali alanda yapılacaklar esas itibarıyla kayıtdışı ekonominin beyandışı kısmını azaltmaya yönelik tedbirlerden oluşacaktır. Beyandışı ekonomiyle mücadelede öncelikle mükelleflerinin vergiye uyumunun artırılması hedeflenmelidir. Zira, Türkiye'de mükelleflerin

vergiye uyumu oldukça düşük düzeydedir. Bu durum, gelir vergisi hasılatının %90'lara varan kısmının stopaj yöntemi ile elde edilmiş olmasından ve gelir vergisi ve kurumlar vergisi fiili oranlarının kanuni orana göre çok düşük düzeyde olmasından anlaşılmaktadır. O halde mali alanda öncelik verilmesi gereken konu mükellefin vergiye uyumunu arttırmaktır.

9.2.1. Mükelleflerin Vergiye Uyumu Arttırılmalıdır

Vergiye gönüllü uyumun arttırılması, uyumsuzluğa sebep olan unsurların ortadan kaldırılması ile mümkündür. Türkiye'de vergiye uyumu azaltan ve kayıtdışı ekonomik faaliyetleri genişleten unsurlar arasında;

- gelir ve kurumlar vergisi ile katma değer vergisi oranlarının mükelleflerce yüksek olarak kabul edilmesi,
- vergi yükü dağılımındaki adaletsizlik,
- kamu hizmetlerinin miktar ve kalitesinden memnuniyetsizlik ve devletin vergi olarak elde ettiği kaynakları israf ettiği düşüncesi ile kamu harcamalarının etkinsizliğine dair genel kabul,
- vergi aşarı,
- vergi mevzuatında sıkça meydana gelen değişiklikler,
- vergilemenin mali amacının kavranamamış olması, sayılabilir.

9.2.1.1. Vergi Oranları Düşürülmelidir

Türkiye'de uygulanan gelir, kurumlar ve katma değer vergisi oranları, AB'ye üye ülkelerde uygulanan oranların ortalaması ile kıyaslandığında yüksektir. Her ne kadar vergi oranlarının yüksekliği ile vergi kaçakçılığı arasında birebir ilişki yoksa da, vergi kaçakçılığını vergi oranlarının yüksekliğinden ziyade vergi denetim oranlarının düşüklüğü ve vergi cezalarının vergi oranlarına göre düşük olması belirliyorsa da, Türkiye'de mükelleflerin vergileme algılayışlarını belirlemeye yönelik yapılmış anket

alışmalarının tümünde ankete katılanların çok önemli bir kısmının vergi oranlarının yüksekliği konusunda hemfikir olduğundan hareketle, Türkiye'de vergilemenin ekonomik sınırına gelinmiş olmasa da kayıtlı ekonomide mali ve psikolojik sınırına gelinmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'de kayıtlı ekonomi üzerindeki vergilemenin mali ve psikolojik sınırlarına gelindiği düşüncesiyle, vergi oranlarını düşürücü tedbirleri uygulamak gerekir. Ancak, oranlar düşürölürken sistemin eskisine göre daha adil bir yapıya kavuşturulması için gerekli olan tedbirlere de yer verilmelidir. Vergi oranlarında yapılacak indirimler ile vergi yükünü adil dağıtmaya yönelik vergi tarifesinde gerçekleştirilen değişiklikler uygulamaya geçirilmeden önce halka anlatılmalıdır. Böylece, vergi sisteminin bir taraftan vergi yükünü azaltıcı diğer taraftan da adil dağıtıcı bir yapıya kavuşturulduğu konusu uzunca müddet gündemde tutulmalıdır. Bu şekilde, uzunca yıllar toplumda vergi oranlarının yüksek ve vergi yükünün adaletsiz dağıtıldığına dair oluşmuş genel inanç değiştirilmeye çalışılmalıdır.

Daha adil bir vergileme yapabilmek adına gelir vergisi tarifesinde;

- Gelirin yıllık belli bir tutarı vergi dışında tutulmalı, başka bir deyişle en az geçim indirimi uygulamasına geçilmelidir.
- İlk dilime uygulanılan oran % 15'den fazla olmamalıdır.
- Diğer taraftan dilim sayısı artırılmalı, böylelikle artan oranlı tarifeye tabi tutulan gelirin uzunluğu arttırılmalı, tarifede son dilime giren ve bu sebeple düz oranlı vergilemeye konu olan gelir miktarı azaltılmalıdır.
- Son dilime uygulanılan oran % 35'i aşmamalıdır.
- Dilim aralıkları ve oranların artma oranı dar olmalıdır. Böylelikle ortalama vergi oranı ile marjinal vergi oranları birbirlerine yaklaştırılmakla beraber yatay ve dikey adalet ilkelerine uygun vergileme de aynı anda gerçekleştirilmiş olur.

Gelir vergisi tarifesinde bu şekilde yapılacak değişiklik, çok düşük gelir elde edenlerin vergi dışında bırakılmasını sağlar. Böylece, hangi tür faaliyetle uğraşırsa uğraşsın başka bir deyişle gelir vergisine tabi gelir unsurlarından hangisini elde ederse etsin, bir takvim yılı boyunca belli bir gelirin altında gelir elde etmiş olanların tümünden vergi alınmayarak, hem eşitlik ilkesi bozulmamış, hem de sosyal adaleti sağlayıcı, ödeme gücü anlayışına dayalı bir vergileme yapılmış olur. Bu ayrıca, düşük gelirli kişilere alınmayan vergi kadar bir gelir aktarımı yapılması sonucunu doğurur, ki bu durum, bu gruptaki kişilerin enformel ekonomi katılımcısı olmalarını bir ölçüde azaltır. Bu şekildeki bir vergileme ile bir taraftan da yüksek gelirliilerin marjinal ve ortalama vergi oranları düşürülmüş ve böylelikle geliri beyan etmemenin sağlayacağı fayda azaltılmış olur.

Kurumlar vergisinde, Belçika ve Hollanda'da uygulandığı gibi artan oranlı vergilemeye gidilerek, ilk dilime %15 gibi düşük oranın son dilime %30'u aşmayacak bir oranın uygulanması kurumsallaşma üzerinde olumlu etki yaratıp kurumların vergilendirilmesinde de yatay ve dikey adalet ilkelerinin gerçekleşmesini sağlayarak kayıtdışı ekonomiyle mücadelede güç kazandırır.

Katma değer vergisinde %18'lik oranın düşürülmesi satın alma gücünü arttırıcı, KDV pazarlıklarını azaltıcı etki yaratıp, gelir vergisinde de güvenliği sağlayacaktır.

9.2.1.2. Sosyal Güvenlik Yükümlölüklerinin Getirdiğı Yük Azaltılmalıdır

Özel sektörde işverenler ile çalışanlar arasında ücret pazarlığı net ücret üzerinden yapıldığı için sosyal güvenli yükümlölüklerin maliyeti önemli ölçüde işverenin üstünde kalmaktadır. Sosyal güvenli yükümlölüklerinin getirdiğı yükün yüksekliği işverenleri kayıtdışı istihdama veya ücretleri düşük

göstermeye ittiği için, kayıtdışı istihdam yaratmakta, bu da kayıtdışı ekonomiyi geliştirmektedir. Türkiye'de gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksek oranda olan bu yükümlülüklerin getirdiği yükün azaltılarak istihdam maliyetlerinin düşürülmesi, sigorta teftişlerinin de artırılması ile desteklendiğinde kayıtdışı ekonominin azaltılmasında oldukça önemli bir işlevi yerine getirecektir.

9.2.1.3. Genellik İlkesine Uygun Vergileme Yapılmalıdır

Bunun gerçekleşmesi için;

- Bütün seçmenlerin beyanname vermesi sağlanmalıdır,
- Gelir vergisine tabi gelir, net artış teorisine göre tanımlanmalıdır.Yani bir kişinin belli bir dönemde tüketim ve tasarrufuna kaynak teşkil eden her türlü gelir, verginin konusu edilmelidir.
- Sosyal ve ekonomik anlamda gerçek faydası olmayan tüm vergi istisna ve muafiyetliklerine son verilip genellik ilkesine mümkün olduğunca uygun bir vergileme yapılmalıdır.
- Bütün gelirler gerçek usule göre vergilendirilmelidir. Gerçek usulün dışında hiçbir yöntem (Götürü/Basit) uygulanmamalıdır. Muhasebeci tutamayacak olanlara, devlet muhasebeci tayin etmelidir.
- indirilebilecek giderler hususu, mükelleflerin ihtiyaçları doğrultusunda yeni den ele alınmalıdır.
- Vergi affı kesinlikle uygulanmamalıdır. Vergi affı uygulanmayacağı yönündeki kararlılık sıkça ifade edilerek af beklentisi kırılmalıdır.
- Katma Değer Vergisinin etkin uygulanabilmesinde oto kontrol sağlayıcı "özel gider indirimi" müessesesi kapsamına alınan harcama türleri genişletilmeli ve aylık iade yoluna gidilmelidir.

9.2.1.4. Vergi Kaçırma Olanakları Azaltılmalıdır

Vergi denetim oranı ve vergi ceza oranları tarafından belirlenen vergi kaçırma olanaklarının azaltılması bir taraftan çok düşük düzeyde olan vergi denetimlerinin arttırılması diğer taraftan vergi kaçırmış olanlara caydırıcı cezaların uygulanması ile mümkündür. Bu sebeple, öncelikle vergi denetimlerinin etkin bir şekilde yapılması gerekir. Bunu sağlayabilmek için şunlar yapılmalıdır;

- Maliye Bakanlığı'na bağlı tek bir "Vergi Denetim Kurumu" oluşturulmalıdır.
- Denetim elemanı sayısı arttırılmalıdır.
- Bu kurumdaki denetçilere yüksek maaş ve geniş sosyal haklar tanınmalıdır.
- Denetim elemanlarına, yıl sonu itibarıyla, yıl boyunca tespit ettikleri ve kesinleşmiş matrah üzerinden hesaplanan verginin, belli bir oranı, şeklinde prim verilerek mesleki motivasyon arttırılmalıdır.
- Tamamen kayıtdışı çalışanları tespit etmek üzere "özel timler" oluşturulmalı ve bunların kayıtdışı faaliyette bulunanları ortaya çıkarıp kayıt altına alabilmeleri için gerekli yetkiler yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Bir taraftan vergi denetimi etkin hale getirilirken diğer taraftan vergi kaçıranlara uygulanabilir düzeydeki ancak vergi kaçırma maliyetini faydasının üstünde tutacak seviyedeki cezalar düzenlenmeli ve uygulanmalıdır.

Kısaca, vergiye uyumu arttırmak adına en az geçim indirimine geçilip vergi oranları indirilirken, vergi yükü dağılımında adaletsizlik yaratan tüm istisna ve muafiyetliklerin kaldırılması, tüm mükelleflerin gerçek usulde ve artan oranlı tarifeye göre vergilendirilmesi sağlanırken, bu düzenlemelerin, vergi kaçırma olanaklarını azaltacak tedbirler ile desteklenmesi ve bütün bu düzenlemelerin eş anlı olarak uygulamaya geçirilip, uygulama öncesi,

değişikliklerin vergi yükünü hafifleten ve adil yük dağılımını sağlayan yönlerinin vatandaşlara iyice anlatılması da vergiye uyumu sağlamak konusundaki başarının artması bakımından gereklidir.

9.2.1.5. Vergi Mevzuatı Sık Değiştirilmemeli, Vergi Yasaları Açık, Sade, Anlaşılır Olmalıdır

Vergi yasalarında sıkça yapılan değişiklikler mevzuatı karmaşıklaştırmakta, mükellefler bir yana uzmanların dahi kafasını karıştırmakta, bu durum bir taraftan vergi bilincine diğer taraftan ve vergiye uyumuna zarar vermektedir. Vergi yasalarının yap-boz tahtasına dönüştürülmemesi ve çok faydalı ve gerekli olduğuna inanılmadıkça değişikliklere gidilmemesi vergiye uyumu arttırmak açısından gereklidir.

9.2.1.6. Vergilemenin Mali Amacı Kavratılmalıdır

Mükelleflere, ödedikleri vergilerin kamu hizmeti olarak kendilerine geri döndüğü, bu sebeple daha iyi kamu hizmeti için vergilerin tam ve zamanında ödenmesi gerektiği anlatılmalıdır. Mükelleflerin vergiyi sadece bir yük olarak görmeleri, önemli ölçüde vergilemenin mali amacını kavramamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Devletin hangi kamu hizmetlerinin üretimini neden yerine getirmesi gerektiği, bu hizmetlerin üretiminin tamamen özel kesime bırakılması durumunda ortaya çıkacak olan toplumsal kayıp ve maliyetlerin neler olduğundan başlanarak, devletin bu hizmetleri toplum için üretmesinin bir maliyeti olduğu ve bu maliyete de söz konusu toplumda yaşayıp kamu hizmetlerinden fayda elde edenlerin katılması gerektiği, verginin de bu amaçla alınan bir para olduğu anlatılmalıdır. Daha iyi kamu hizmeti sunumunun, herkesin vergisel anlamda üzerine düşeni yerine getirmesine bağlı olduğu öğretilmelidir. Verginin alternatifi finansman araçlarının yarattığı olumsuzluklardan bahsedilip, bu konuda halkın bilinçlenmesi sağlanmalıdır. Bu amaca yönelik eğitim, çok küçük yaşlarda,

ilk öğretim çağlarında okullarda yapılmaya başlanmalıdır. Bugünün çalışanlarına ise medya aracılığı ile ulaşılmalıdır.

Böylelikle, vatandaşların kamusal hizmet üretimi ile ilgili sürecin, madalyonun bir yüzüne yansıyan kısmını değil (verginin geliri azaltıcı etkisi), ikinci yüzünü de (kamu hizmetlerinden sağlanan faydanın geliri artıcı etkisi) görmelerine yardımcı olmak gerekmektedir.

9.2.1.7. Kamusal Kaynakların İsraf Edilmediği İnancının Yerleştirilmesi Yönünde Uygulamalar Yapılmalıdır

Mükelleflerin vergiye uyumunu azaltan durumlardan biri de, ödedikleri vergilerin israf edildiği yönündeki kanılarıdır. Bu yöndeki düşünce içine girmelerinin pek çok sebebi vardır. Ancak bunlardan en önemlileri, kamu hizmetleri ile ilgili duydukları memnuniyetsizlik ile kamu kesiminde lüks harcamaların yapıldığına dair inanç gelmektedir. Bu sebeple kamuda kaynakların gereksiz harcamalara son verilirken, kamu hizmetlerinin kalitesi yükseltilmelidir. Bu yöndeki uygulamalar halka duyurulmak ve böylelikle devletin kaynakları israf ettiği konusundaki yargı değiştirilmelidir.

9.2.1.8. Sosyal Politikalara Ağırlık Verilip Yoksullukla Mücadele Edilmelidir

Güçlü sosyal devletlerde, yüksek vergilere rağmen kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin düzeyi oldukça düşüktür. Zira, vatandaşlar geniş sosyal haklara sahiptirler ve çeşitli kamusal ihtiyaçları karşılamaya yönelik geliştirilmiş sosyal hizmetler ile her türlü ihtiyaçlarını medeni haysiyete yakışır seviyede karşılayabilmektedirler. Bu yüzden de vergi oranları yüksek olsa da buna direnç göstermeksizin vergilerini gönüllü olarak ödemektedirler. Toplumun geneli bu şekilde davrandığı için, vergi kaçırın kişiler üzerinde de ciddi toplumsal baskı oluştururlar.

Türkiye'de de sosyal hizmetlere OECD ülkeleri ile kıyaslandığında oldukça düşük düzeyde kaynak ayrılmaktadır. Söz konusu hizmetlere daha fazla kaynak ayrılması Türkiye'de bozuk olan gelir dağılımının iyileştirilmesine katkıda bulunmak suretiyle yoksullukla mücadelede de mesafe kat ettirecektir. Böylece; kayıtdışı istihdam, marjinal faaliyetlerin oluşturduğu enformel ekonomik faaliyetler ve bir ölçüde de yasadışı ekonomik faaliyetlerin azalmasına yardımcı olacaktır. Devletin sunduğu hizmetlerden duyulan memnuniyet vergiye gönüllü uyumu olumlu etkileyeceği için beyandışı ekonominin hacminin de azalmasını sağlayacaktır. Vatandaşlar nezdinde "güçlü sosyal devlet" imajının, bunun gerektirdiği uygulamalar ile oluşturulması kayıtdışı ekonominin azaltılmasında oldukça önemli bir rol oynayacaktır.

9.2.1.9. Devletin Kurumları Arasında Sağlıklı Eşgüdüm, Bilgi Akışı ve Koordinasyon Sağlanmalıdır

Devletin vergi daireleri, tapu daireleri, gümrük idaresi, trafik tescil ve kayıt büroları, ticaret sicili, belediyeler, muhtarlıklar ile noterler, bankalar, finans kuruluşları, borsalar, sermaye piyasası, vakıflar ve dernekleri de kapsayacak şekilde geniş bir ağ içinde karşılıklı bilgi akışı sağlanmalıdır. Ancak böylesine geniş kapsamlı bir otomasyon sisteminin ve bilgi akış ağının kurulması ve işlerliğe kavuşturulmasının uzun vadede gerçekleştirilebilecek bir durum olması sebebiyle kısa vadede hiç değilse, vergi daireleri, tapu daireleri, trafik tescil ve büroları ve gümrük idaresi arasında sözü edilen otomasyon sistemine geçilmelidir.

Böyle bir sistem ile mükellefin tüm gelir ve harcama akımları ile ilgili bilgiyi merkezde toplamak mümkün olacaktır. Bunu bilen mükellefler, tüm kazançlarını beyan edip çok yüksek olmayan oranlar üzerinden herkes gibi vergilerini ödeyeceklerdir.

9.2.1.10. Servet Beyanı Esası Yeniden Uygulamaya Konulmalıdır

Servet beyanı esasına geçilmesi yolsuzluk ve rüşvetin azaltılmasına katkı sağlayacak bir uygulamadır. Zira, servet beyanı müessesesi, servetlerini belli periyotlarla beyan etmek durumunda olanların rüşvet alıp yolsuzluk yapmak yönündeki eğilimlerini azaltacaktır. Net artış teorisine göre vergileme, yani mükelleflerin tüm kazançları üzerinden vergilendirilmesi sistemini destekleyici de olacaktır. Net artış teorisine göre vergileme anlayışının servet beyanı esası ile bütünleşmesi, servetin (ki burada kastedilen; ticari servet, gayrimenkul servet ve şahsi servetin tümüdür) ve harcamaların vergisi ödenmiş kazançlardan elde edildiği ispatlanamadığında ikmalen veya re'sen vergi tarhiyatı yapılmasını sağlayacak yasal düzenlemelerin de sisteme dahil edilmesi ile desteklenmelidir.

9.2.1.11. Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ile Yeminli Mali Müşavirlerin Yetki ve Sorumlulukları Genişletilmelidir

Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirlerin bir kamusal hizmeti yerine getirdikleri düşünülerek söz konusu meslek mensupları ile Vergi Denetim Kurumu arasında organik bağ kurulmalıdır. Söz konusu meslek mensuplarının onayladıkları belgelerin doğruluğunu araştırabilmelerine olanak sağlayacak şekilde yetkileri genişletilmeli ve mükellefin vergi ziyaına sebebiyet vermesi durumunda söz konusu meslek mensupları kusurları ölçüsünde mükellefler ile birlikte sorumlu tutulmalı ve Oda'ca meslek ahlakına uyulmaması sebebiyle cezalandırılmalıdırlar. Cezalandırma dereceli olarak; kınama, para, meslekten belli süreyle veya tamamen men şeklinde uygulanabilir.

9.2.1.12. T.C Kimlik Numarası Tüm İşlemlerde Kullanılmalıdır

Vatandaşlar, bazı işlemleri gerçekleştirirken T.C kimlik numarası, bazılarında ise vergi kimlik numarası kullanmaktadırlar, iki ayrı numaranın kullanımı bir taraftan mükellef açısından güçlük yaratırken diğer taraftan da idarenin mükellefleri takipte güçlük çekmesine sebep olmaktadır. Bu sebeple, vatandaşların doğumdan ölüme kadar her türlü işlemde sadece T.C. Kimlik Numarasının kullanılması, bu konuda etkinliği sağlayacaktır.

9.2.1.13. Kredi Kartı Kullanımı Arttırılmalıdır

Kredi kartı kullanarak gerçekleştirilen ödemeler banka aracılığı ile hesaplar arası aktarma mekanizmasını çalıştırmakta böylelikle işlemler bir taraftan kayıt ortamına geçmekte diğer taraftan da belgeye bağlanmaktadır.

Türkiye'de son yıllarda harcamaların kredi kartı vasıtası ile taksitlendirilmesi yöntemi, kredi kartlarını, gelirlerin kayda girmesi ve böylece gelir vergisi ve KDV bakımından güvenliğin sağlanmasını garanti eden bir araca dönüştürmüştür.

9.3. Ekonomik Alanda Yapılması Gerekenler

Kayıtdışı ekonominin gelişip büyümesinde iktisadi faktörlerin çok önemli bir payı vardır. Ekonomik istikrarsızlık durumları olan; enflasyon, işsizlik ve ikisinin de aynı anda görüldüğü stagflasyon, ekonomik kriz halinde görülen ani şoklar, gelir dağılımının durumu ve buna bağlı olarak görülen yoksulluk kayıtdışı ekonomiyi besleyen ekonomik faktörler arasındadır.

9.3.1. Enflasyonla, İşsizlikle ve Yoksullukla Mücadele Edilmelidir

Türkiye'de gelir vergisi ve kurumlar vergisi oranları 1980'li yıllar boyunca önceki dönemlere göre azaltılmakla beraber kayıtdışı ekonominin hacmi sürekli artış göstermiştir. Bunla birlikte, genel olarak krizlerin olduğu dönemlerde, ki bu dönemlerde enflasyon oranında da ani artışlar ile birlikte işsizlik de görülmektedir, kayıtdışı ekonominin hacminde ani sıçramaların gerçekleşmiş olması, kayıtdışı ekonominin vergi oranlarından ziyade ekonomik faktörlerin etkisi altında olduğunu göstermektedir.

Kayıtdışı ekonominin hacminde gerek kriz dönemlerinde, gerekse enflasyonun kronik hal almış olduğu yıllarda, görülen ani artışlar, hayatta kalabilme mücadelesinin bir sonucudur. Bu sebeple enflasyonist dönemlerde satın alma gücünü geriletmeyecek ücret artışlarının sağlanması, enflasyon oranını azaltıncaya kadar kayıtdışı ekonominin hacminin daha da hızlı artmasını engellemek için gereklidir. Kriz dönemlerinde zor duruma düşmüş olan kişi yada firmaların vergi borçlarını ertelemek beyandışı faaliyette bulunma eğilimi ve alışkanlığı kazandırmamak için gereklidir. Gelir dağılımının bozuk olması durumunda vergi harcama mekanizmasından (yani bütçeden), yüksek gelirlilerden düşük gelirlere gelir aktarımını sağlayacak bir araç olarak faydalanılması düşük gelirlilerin enformel ekonomi katılımcıları olmalarını engellemek için faydalı olacaktır. İşsizlik dönemlerinde uygulanılacak işsizlik sigortası gibi koruyucu sosyal hizmetler de yine kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin gelişmesini engelleyicidir.

Kayıtdışı ekonominin hacminin küçültülmesi, esas itibarıyla; enflasyon ve işsizliğin hacminin küçültülmesine, gelir dağılımının iyileştirilip, yoksul oranının azaltılmasına bağlıdır. Bu sebeple, enflasyonla mücadele etmek, işsizlikle mücadele etmek ve yoksullukla mücadele etmek kayıtdışı ekonomiyle mücadele etmek anlamını taşımaktadır. Ancak bu konularda kısa dönemde başarı elde etmek kolay değildir. Mücadeleye yönelik uzun

vadeli politikaların kararlı bir şekilde uygulanılması gerekmektedir. Bu konularda kazanılacak başarılar, kayıtdışı ekonomiyle mücadele bakımından da başarıyı beraberinde getirecektir.

9.3.2. KOBİ'leri Devlet Kayıtlarına Alacak Tedbirler Alınmalıdır

Devletin KOBİ'lere; kredi olanakları sağlamak, dış pazar olanakları yaratmak bakımından sağlayacağı çeşitli imkanlar ile KOBİ sahiplerini kayıtlı faaliyette bulunmaya teşvik etmesi kayıtdışı ekonominin kayda alınması sürecinde önemli mesafe taşı olacaktır.

9.4. Sosyal Alanda Yapılması Gerekenler

Kayıtdışı ekonominin gelişmesinde diğer faktörlerin yanı sıra, toplumun eğitim durumu, toplumsal yaşayışa hakim gelenekler, yolsuzluk ve rüşvetin hakimiyeti, aile dayanışmasının durumu, göç, nüfus artış hızı gibi faktörlerde etkilidir.

9.4.1. Köyden Kente Göçü Azaltacak Tedbirler Alınmalıdır

Bir taraftan kırsal alanda yaşayan ve önemli ölçüde tarımsal faaliyetlere dayalı olarak yaşamlarını sürdüren kesimlere, tarımsal faaliyet için yeterli alanların tahsisi, tarımda verimliliği arttırıcı tekniklerin öğretilmesine yönelik spesifik eğitim programlarının geliştirilip uygulanması, her bölgenin tarımsal ürünlerini işleyecek tesislerin ilgili bölgelerde kurulması yönündeki teşvikler, kırsal alanda eğitim olanakları ve buna bağlı iş olanaklarının arttırılması ile kırsal alanların daha yaşanabilir kılınması, köyden kente göçü sınırlandırıp hatta kentten kırsal alana geri göçü sağlayabildiği ölçüde, kentsel yoksulluk ve enformel ekonomik faaliyetlerin gelişimini engelleyeceği gibi, büyük kentlerin, ulaşım, hava kirliliği, kalabalık, konut gibi sorunlarına da çözüm sağlanmış olunur.

9.4.2. Nüfus Artış Hızı Düşürülmelidir

Nüfus artış hızının düşürülmesiyle işsizlik sorunu ve enformel istihdam engellenebilir.

9.5. Hukuki Alanda Yapılması Gereken

Çalışma hayatında meydana gelen değişikliklere uygun yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Küreselleşme ile değişen çalışma hayatında meydana gelen değişikliklere uygun bir şekilde çalışma kuralları yeniden düzenlenmelidir ki ekonomik faaliyetler kurallara uygun bir şekilde gerçekleşebilsin.

İkinci işler veya ek işler, ilgili yasa değişiklikleri ile yasal olarak tanınmalıdır ki fiilen gerçekleşen faaliyetler beyan edilip vergisi ödenebilsin. Devlet memurlarının çalışması, emekli yada burs alan öğrencilerin çalışması kabul edilebilir hale geldiğinde söz konusu faaliyetlerden doğan gelirler de kayıt altına alınabilir.

SONUÇ

Kayıtdışı ekonomi, basit bir şekilde, "devletin bilgisi dışında gerçekleşen ekonomik faaliyetler", bilimsel bir ifadeyle de "resmi GSMH'yı tahmin etmek için kullanılan mevcut istatistiksel yöntemlerce ölçülemeyen ve bu sebeple resmi GSMH hesapları dışında kalan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetler"dir. Kayıtdışı ekonomide yer alan ve yasal alandan yasadışı alana kadar geniş bir yelpazeye yayılan çok çeşitli faaliyetler, ortak özelliklerinden hareketle; beyandışı ekonomik faaliyetler, enformel ekonomik faaliyetler ve yasadışı ekonomik faaliyetler olmak üzere üç grupta toplanabilir.

Karapara ise her ülkede farklı tanımlanmıştır. Kimilerinde suç sayılan her türlü faaliyetten doğan gelir olarak, kimilerinde de sadece yasalarca yasaklanmış türden faaliyetlerden doğan kazanç olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de de kara para, 4208 Sayılı, "Kara Paranın Aklanmasının Önlenmesine Dair Kanun" da ilk defa tanımlanmıştır. Bu kanunda belirtilmiş olan bazı suç sayılan faaliyetlerden elde edilen kazançlar ile kamu düzenini bozucu fiillerle vergi ziyama sebebiyet veren durumlardan elde edilen kazançlar kara para sayılmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'de kayıtdışı ekonominin hacmi kara paranın hacminden daha geniştir.

Kayıtdışı ekonomi, mali, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda tahribatlar yarattığı için olumsuz dışsallıklara sahip bir olgudur. Toplumsal yaşamın değişik alanları üzerinde tahribat yaratan bu sorunun, 1970 yılında 2004 yılına kadar büyüklüğü ve gelişim trendinin tespit edilmesi için, sabit oran yöntemine göre ve 1973 yılı esas alınarak yapılan tahmin sonucunda;

Kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranla hacminin, 1970'li yıllarda ortalama %7.2 iken, 1980'li yıllarda %58.5'e, 1990'lı yıllarda %129.2'ye, 2000 yılı sonrası ise % 136.4'a yükselmiş olduğu tespit edilmiştir. Dönem boyunca en yüksek oranın görüldüğü 2000 yılından (ki %178.1'dir)

itibaren düşme eğilimine girmiş olan kayıtdışı ekonomi, kayıtlı ekonomiye oranla 2004 yılında % 107.3' dür.

Kayıtdışı ekonominin hacmi sadece Türkiye'de değil gelişmiş ülkeler ve diğer gelişmekte olan ülkeler ile dönüşen ekonomilerde de sürekli artış eğilimi göstermiştir. Bu artış eğilimi özellikle 1980 sonrası dönemde daha çarpıcıdır. Şöyle ki, gelişmiş ülkelerde 1960 yılında ortalama %5.1 olan kayıtdışı ekonomi 2000 yılında ortalama %16.8'e ulaşmıştır. Kayıtdışı ekonominin hacmi 1960 yılından 1978'e ortalama %71, 1980 yılında günümüze ortalama %93 oranında artış göstermiştir. Dönüşen ekonomilerden, Eski Sovyetler Birliği'nde 1989-90'da ortalama %16.7 iken, 1994-95'de %35.3'e yükselmiştir. Orta ve Doğu Avrupa' da fiziksel girdi yaklaşımına göre 89-90'da %17.6, 1999-2000'de %31.6'dır. Afrika ülkelerinde 1989-90'da fiziksel girdi yöntemine göre ortalama %45.8, 1999-2000'de ise sabit oran yöntemine göre ortalama %41.1 olarak tahmin edilmiştir. Gerileme gibi görünen durum kullanılan yöntemlerdeki farklılıktan kaynaklanmıştır. Zira, kayıtdışı ekonomi fiziksel girdi yöntemine göre yapılan tahminlerde daha yüksek oranlar elde edilmektedir.

Bu oranlar, genel olarak kayıtdışı ekonominin dünya çapında büyüyen bir sorun olduğunu göstermektedir. Bununla beraber, kayıtdışı ekonominin, Türkiye'deki boyutlarının dünyanın diğer çeşitli ülkeleri ile kıyaslandığında oldukça yüksek boyutlarda olduğu görülmektedir.

Türkiye'de kayıtdışı ekonominin bu derece yüksek olmasının çeşitli ekonomik göstergelerde meydana getirdiği bozulmalara dayalı olarak, kamu maliyesine ilişkin değerlendirmelerde esas alman; vergi yükü, kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğü, vergi kapasitesi, vergi gayreti gibi göstergelerde de ciddi sapmalar yarattığı tespit edilmiştir.

Ekonomideki toplam vergi yükü, tüm vergi ve benzeri yükümlülüklerin, kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye dahil edilmesiyle elde edilen toplam GSMH' ya oranlanması ile yeniden hesaplandığında, resmi GSMH' ya göre hesaplanana göre gerçekte çok daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Nitekim, toplam vergi yükünün; 1991 yılında %20.9 görünürken gerçekte %10, 1995 yılında %20.5 görünürken gerçekte %7.4, 2000 yılında %31.3 görünürken gerçekte %11.2 ve 2004 yılında %26.4 görünürken gerçekte %12.7 olduğu tespit edilmiştir. Ekonomideki vergi yüklerinin gerçek düzeyinden daha yüksek oranlarda olduğunun bilinmesi, toplumda vergi yükünün ağır olarak algılanmasına sebep olmaktadır.

Kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğü, resmi GSMH' ya kayıtdışı ekonominin dahil edilmesi ile yeniden hesaplandığında, 1987-2004 döneminde ortalama %18 olarak görülürken gerçekte %5.7 olduğu tespit edilmiştir. Yani söz konusu büyüklük gerçekte olduğundan yaklaşık 2 kat daha yüksek algılanmıştır. Kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğünün, 1987 yılında %17.3 görünürken gerçekte %11.3, 1997 yılında %17.0 görünürken gerçekte %7.7, 2004 yılında %16.5 olarak görülürken gerçekte %5.7 olduğu tespit edilmiştir.

Vergi kapasitesi ve vergi esneklikleri ile ilgili yapılan hesaplamalarda da kayıtdışı ekonominin her yıl itibarıyla büyüklüğü ile orantılı olarak sapmaların olduğu, vergi kapasitesinin olduğundan düşük vergi esnekliklerinin ise kimi yıllarda gerçekte olduğundan daha düşük kimi yıllarda olduğundan daha yüksek görüldüğü tespit edilmiştir.

Bahsedilen büyüklüklerdeki kayıtdışı ekonomi, gelir ve kurumlar vergileri ile katma değer vergisi bakımından önemli kayıplar doğurmaktadır. Kayıtdışı ekonominin sebep olduğu vergi kaybının büyüklüğünü hesaplamak üzere; inceleme dönemindeki yıllar itibarıyla, resmi GSMH ile gerçekleşmiş vergi hasılatları arasındaki ilişkiye dayalı olarak hesaplanan vergi oranı

(ki buna fiili vergi oranı denmiştir) kullanılarak, gelir ve kurumlar vergileri ile katma değer vergisi kayıpları ayrı ayrı tespit edilmiştir. Buna göre Türkiye' de kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin vergilendirilmiş olması durumunda; 1985 yılında 1.453.000 YTL, 1995 yılında 1.123.643.000 YTL, 2000 yılında 26.402.028.000 YTL ve 2004 yılında 51.111.615.000 YTL daha vergi geliri elde etmek mümkün olabilecekti. Vergi kaybının elde edilen hasılatla oranla büyüklüğü; 1985 yılında %37.9, 1990 yılında %63.4, 1995 yılında %103.6, 2000 yılında %99.6 ve 2004 yılında %56.7'dir.

Bahsedilen tutarlardaki vergi gelirleri elde edilmiş olsaydı, Türkiye'de bütçe açığı sorunu hiçbir zaman olmayacağı gibi, eğitim, sağlık hizmetleri ve diğer sosyal hizmetler ile sosyal güvenlik hizmetlerine konsolide bütçeden ayrılan kaynaklar iki katma çıkarılabilecekti. Bu şekilde, Türkiye'de konsolide bütçeden sosyal harcamalara; 1990 yılında %3.08 kaynak ayrılmışken %8.04, 1995 yılında %3.25 kaynak ayrılmışken %13.5, 2000 yılında %4.76 kaynak ayrılmışken %15.1, 2001 yılında %4.02 kaynak ayrılmışken %8.9 oranında kaynak ayrılabilir ve böylelikle Amerika ile Avustralya'da bu hizmetlere aktarılan yakın oranlarda harcama yapılabilirdi.

Bütün bu rakamlar, bir taraftan kayıtdışı ekonominin ulaştığı boyutların vahametini diğer taraftan da kayıtdışı ekonominin kayda alınmasının önemini ortaya koymaktadır.

Kayıtdışı ekonomiyi kayda almak ona sebep olan unsurların ortadan kaldırılmasını gerektirdiği için Türkiye'de kayıtdışı ekonomiyi doğuran faktörleri tespit etmeye yönelik olarak yapılan çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır,

Türkiye'de uygulanan gelir, kurumlar ve katma değer vergisi oranları Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde uygulanan oranlarla kıyaslandığında

kimilerine göre daha düşükken, kimilerine göre daha yüksektir. Ancak ortalama oranlar bakımından karşılaştırma yapıldığında Türkiye'deki oranların yüksek olduğu görülmüştür. Bir taraftan bu, diğer taraftan mükelleflerin vergi oranlarını yüksek bulmaları, vergilemenin mali ve psikolojik sınırına gelinmiş olduğu izlenimini vermektedir.

Oysa, bir taraftan kayıtlı ekonomideki fiili vergi oranlarının kanuni oranların çok altında olması, diğer taraftan kayıtdışı ekonomi kadar kayıtdışı ekonominin varlığı, ekonomide genel olarak vergi yükünün yüksek olmadığını göstermektedir. Bununla beraber, kayıtlı faaliyetlerde bulunup, istisna ve muaflık ve düşük oran şeklindeki vergisel avantajların kapsamı dışında kalanlar için, vergi oranlarının yüksek olduğu kolaylıkla görülmektedir. Bu tablo, vergi gayretin düşük olduğu ve vergi yükünün adil dağılmadığını göstermekte ve bu sebeple vergi yükünü gerçekte çeken kesimlerin vergi oranlarını yüksek bulmalarının haklı olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de gelir ve kurumlar vergisi ile katma değer vergisi oranlarının gösterdiği gelişim ile kayıtdışı ekonominin gelişimi bir arada değerlendirildiğinde;

Türkiye'de 1950 yılından beri gelir ve kurumlar vergisi oranlarının genel olarak gerileme trendi gösterdiği, ancak kayıtdışı ekonominin sürekli artış trendi içinde olduğu görülmüştür. Bu da, Türkiye'de kayıtdışı ekonomiyi belirlemek açısından vergi oranlarının çok önemli bir faktör olmadığını göstermiştir. Vergi oranlarının yüksekliğinden ziyade, vergi denetim oranı ve ceza oranlarınca belirlenen vergi kaçırma olanaklarının beyandışı ekonomik faaliyetler üzerinde daha belirleyici etkisi vardır.

Türkiye'de esas itibarıyla vergi cezaları düşük oranlı değildir. Zira, 1999 öncesi vergi cezaları; kaçakçılıkta kayba uğratılan verginin 3 katı, ağır

kusurda 2 katı, kusurda %50'si ve bunlara gecikme zammı ve gecikme faizinin eklenmesi suretiyle bulunan ceza şeklinde uygulanmıştır. 1999 sonrası; VUK 359. maddede sayılan fiillerle sebep olunan vergi ziyalarına kayba uğratılan verginin 3 katı, burada sayılanların dışındaki fiillerle sebep olunması halinde, kayba uğratılan verginin bir katı ve verginin vade tarihi ile cezaya ilişkin ihbarnamenin düzenlendiği tarihe kadar geçen süre için ziyaa uğratılan vergi üzerinden hesaplanan gecikme faizinin %50'si, şeklinde değiştirilmiştir. Sonra Anayasa Mahkemesinin 6.1.2005'de aldığı ve 20.10.2005 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlandığı ve yayım tarihinden itibaren altı ay sonra uygulamaya girmesine karar verdiği kararı ile söz konusu ceza hükmünü anayasaya aykırılık gerekçesi ile iptal etmiştir. Bu durum vergiye uyum bakımından olumsuzluk yaratmakla kalmayıp, idarenin vergiyi uygulama gücünü de önemli ölçüde azaltmış ve bu dönem boyunca beyandışı ekonomik faaliyetlerin genişlemesine uygun zemin hazırlamıştır.

Vergi ceza oranları düşük olmamakla beraber, Türkiye'de vergi denetiminde özellikle 1994 krizinden itibaren gerileme görülmüştür. 1993 yılında %3.2 olan mükellef inceleme oranı, 2004 yılına kadar ortalama %1'ler civarında seyretmiş, 2004 yılında bir miktar artışla %2.5'e yükselmiştir. 1984-2004 dönemi boyunca ortalama %2.19 olmuştur. Kısacası Türkiye'de vergi denetim oranı çok düşüktür. Denetimin bu denli düşük olduğu bir ülkede cezaların yüksekliği beyandışı ekonomik faaliyetleri sınırlayıcı olamaz.

Vergi incelemeleri bu denli düşükken bir de sık sık uygulanan vergi aşarı ile vergi cezalarının kısmen veya tamamen ortadan kaldırılması, başka bir deyişle beyandışı faaliyette bulunanların affedilmesi, toplumda vergi kaçırma eğiliminin artmasına, vergi kaçırma veya beyandışı faaliyette bulunmanın doğal görülmesine sebep olmuş, vergi kaçırıcılar toplumdan dışlanmak yerine baş tacı edilir olmuştur. Böylesi bir toplumsal yapı kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin gelişimi için son derece elverişlidir.

Kısaca, kayıtdışı ekonominin gelişmesinde, vergi oranlarının yüksekliği kayıtlı faaliyette bulunup vergisel avantajlardan faydalanmayanlar için kayıtdışı faaliyette bulunmayı teşvik edicidir. Bu, vergi kaçırma olanaklarının genişliği ile birleşince beyandışı ekonomik faaliyetlerin gelişmesi için uygun bir zemin oluşturmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin genişlemesi bakımından diğer vergisel unsurlar incelendiğinde şunlar tespit edilmiştir;

- Ödeme gücü yaklaşımına göre vergilendirme ilkesi; vergi kanunlarında yer alan çok sayıdaki vergi istisna ve muafiyetliklerinin yanı sıra, en az geçim indiriminin 1985 yılında uygulamadan kaldırılması, ayırma prensibinin etkin bir şekilde uygulanamaması, gerçek usule göre kazancın tespitinin yanı sıra kimi kazanç türleri için 1983-1999 arası götürü usulün, 1999 sonrası günümüze kadar basit usulün uygulanması, 1982 yılından 1999 yılına kadar aralıksız ve sonra 2000 ve 2001 kazançlarına hayat standardı esasının uygulanması gibi sebeplerle gerçekleştirilememiştir. Artan oranlılık, dilim sayısının azlığı, dilimlerin kimi yıllarda enflasyonla uyumlu artmaması, sıkça çıkan vergi aşarı (ki Türkiye'de 1928'den günümüze 25 adet af yasası çıkmıştır), ücretlilerin tevkifat suretiyle vergilendirilmeleri de vergi yükü dağılımda adaletsizliği beraberinde getirmiştir.

- Vergi mevzuatında sürekli olarak yapılan değişiklikler de vergiye uyumu olumsuz etkilemiştir.

Kayıtdışı ekonomiye sebep olan diğer ekonomik faktörlerin durumu incelendiğinde; Türkiye'de krizin yaşandığı 1980, 1994 ve 2001 yıllarında kayıtdışı ekonominin hacminde de diğer yıllara göre çok daha yüksek oranlarda artışların olduğu görülmüştür. Kayıtdışı ekonominin, toplumun geleceğe güveninin arttığı ve nispeten istikrarlı olan seçim sonrası yıllarda

azaldığı görülmüştür. Seçim yıllarında, nispeten genişletici politikaların izlenmesinin de kayıtdışı ekonomiyi azalttığı düşünülebilir.

Türkiye'de enflasyonun 1980 sonrası gösterdiği gelişim ile kayıtdışı ekonominin hacminin gelişimi birlikte değerlendirildiğinde, aralarında organik bir ilişkinin varlığının işareti olarak kabul edilebilecek benzerlik tespit edilmiştir. Zira, genel olarak, enflasyonun arttığı dönemlerde kayıtdışı ekonominin hacmi de artmış, azaldığı dönemlerde kayıtdışı ekonominin hacmi de azalmıştır. Örneğin, 2000 yılı sonrası enflasyon oranında düşme görülürken kayıtdışı ekonominin hacminde de nispeten gerileme görülmüştür. Bu sebeple, enflasyonla mücadele kayıtdışı ekonomiyle mücadelede mesafe kat edilmesini sağlayacaktır.

İşsizlik oranı ile kayıtdışı ekonomi arasında da kuşkusuz benzer ilişki olmakla beraber, işsizlikle ilgili istatistiksel verilerde kayıtdışı istihdam dolayısıyla meydana gelmiş olan bozulma bunun ampirik olarak kanıtlanmasını engellemiş olmakla beraber TÜİK'in açıklamasına göre 2004 yılında %51 oranında kayıtdışı istihdam vardır. Yani iki kişiden biri kayıtdışı çalışmaktadır. TÜİK'in kayıtdışı istihdamla ilgili yaptığı bu tespit kayıtdışı ekonominin hacmine ilişkin yaptığımız hesaplamamızın doğruluğunu teyit etmektedir. Zira 2004 yılında kayıtlı ekonomiye oranla kayıtdışı ekonominin hacmi % 107.3 olarak bulunmuştur.

İşletme büyüklüğü ile üretimin sektörler itibarıyla dağılımı gibi faktörlerin de Türkiye'deki kayıtdışı ekonomi bakımından önemli faktörler olduğu görülmektedir. Türkiye'de imalat sanayinde KOBİ'ler ağırlıktadır ve bu tür işletmeler genellikle şahıs işletmesi yada aile şirketi şeklinde oldukları için kolaylıkla kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bulunabilmektedirler. KOBİ'lerin kurumsallaşması kayıtdışı ekonomi ile mücadelede önemli bir mesafe kat edilmesini sağlayacaktır.

Türkiye'de üretimin önemli ölçüde tarım kesimine dayalı olarak gerçekleşiyor olması da önemli bir faktördür.

Gelir dağılımının bozukluğu ve yoksul nüfusun oranı da kayıtdışı ekonominin gelişmesi bakımından oldukça etkilidir. Türkiye'de 1966 yılından beri yapılan gelir dağılımı araştırmaları gelir dağılımının hep bozuk olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de 1966 yılından günümüze nüfusun beşinci %20'si toplam gelirin ortalama %54'ünü elde ederken, ilk %20'lik kısmı %4.5'ünü elde etmiştir. Başka bir bakışla, beşinci %20'nin dışında kalan %80'lik nüfus, gelirin ortalama %46'sını paylaşmaktadır. 2004 yılı itibarıyla 71.1 milyonluk nüfusun 14.2 milyonu, gelirin %46.2'sini elde ederken, ilk ve ikinci %20'de yer alan 28.4 milyon kişi gelirin %16.7'sini elde etmektedir. Nüfusun %25'i yoksulluk sınırının altındadır. Bu tablo, Türkiye'de gelir dağılımının oldukça adaletsiz olduğunu bunun sonucunda nüfusun %40'lık kısmının daha düşük marjinal oranlara tabi olmak için beyandışı ekonomik faaliyetlere ve en az %40'lık kısmının da gelirini yaşayabilecek düzeye çıkarabilmek için enformel ekonomik faaliyetlerde bulunmaya yatkın olduğunu göstermektedir.

Gelir dağılımında adaleti sağlamak, Türkiye'de ekonomi ve maliye politikalarının hiçbir zaman öncelikli hedefi olmamıştır. Oysa, gelir dağılımında adaleti sağlayıcı ve yoksullukla mücadeleye yönelik sosyal politikalar geliştirilip uygulanması, kayıtdışı ekonomi ile mücadelede önemli mesafeler kat ettirebilir.

Ekonomik anlamda; yoksullukla, işsizlikle ve enflasyonla mücadele kayıtdışı ekonomi ile mücadele anlamı taşımaktadır.

Sosyal alanda yer alıp kayıtdışı ekonominin gelişimi bakımından önemli olan çok sayıdaki faktörden en önemlisi rüşvet alma eğiliminin başka

deyişle yolsuzluğun toplumdaki yaygınlığıdır. Kamu hizmetlerini yerine getirenlerin konumlarını kullanarak rüşvet alması, belli kişilere veya kurumlara menfaat sağlıyor olmalarının yaygınlığı, bu kurumlarla muhatap olanlar için kamu yönetimine karşı edinilen olumsuz düşünceler, vergiye uyum üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Toplumsal saydamlık derneğinin yaptığı araştırmaya göre, vergi daireleri kirliliğin en yüksek olduğu kurum olarak görülmüştür. Mükelleflerin vergilerini öderlerken, muhatap oldukları kamu idaresindeki rüşvetin yaygınlığı, vergiye uyumu doğal olarak olumsuz etkiler. Bu bakımdan, yolsuzlukla mücadele etmek kayıtdışı ekonomi ile mücadele ile aynı anlamı taşıyacaktır.

Mali, ekonomik ve sosyal alanda yapılabileceklerden bahsedildi. Bu alanlarda bahsedilen yöndeki gelişmelerin sağlanabilmesi için siyasi iradeyi elinde bulunduranların bu konuya sahip çıkması ve gerekli tedbirleri kısa, orta ve uzun vadede kararlılıkla sürdürmeleri hepsinden önemlidir.

Kayıtdışı ekonomi, katılımcılarına kısa dönemde kişisel çıkar sağlayan bu sebeple de keyif verici, ancak orta vadede ekonomik dengeleri bozan, uzun vadede ise önce ekonomik sonra siyasal bağımsızlığın kaybedilmesine sebep olarak devletin hukuken olmasa da fiilen sonunu getiren bir olgu olma özelliği taşıması sebebiyle uyuşturucuya benzetilebilir. Devlet, paternalistik yaklaşım gereği yani ebeveyn olarak, kayıtdışılığa alışmış olan bireyleri, tıpkı uyuşturucuya alışmış çocuk gibi, zararlarını anlatmak suretiyle bundan vazgeçmeye telkin etmeli ve bırakabilmesi için gerekli destekleri vermelidir.

KAYNAKÇA

- ADAMAN, Fikret . “İş Dünyası Gözünden Türkiye’de Yolsuzluğun Nedenleri ve Önlenmesine ilişkin Öneriler, TESEV Yayınları, İstanbul, 2004.
- AK, Bülent. “Maliye Bakanlığı Denetim Elemanlarının Performansı”, Vergi Dünyası, Nisan 1998, Sayı:200.
- AKAT, A. Savaş. “Yolsuzluğun Esas Maliyeti”, Sabah Gazetesi, 13 Ocak 2002
- AKBAY, Mehmet. “Vergi İncelemeleri ve Vergi Denetimi”, Maliye ve Gümrük Bak. A.P.K. Yayın No:1990-308.
- AKGÜL, Gülay. “ Kurumlar Vergisindeki İstisna Muafiyet ve Teşviklerin Ekonomik Gerçekleri ve Kurumların Vergi Yükü Üzerine Etkileri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), M.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü , İstanbul, 1992.
- AKGÜL, Gülay. "Refah Ekonomisi ve Gelirin Yeniden Dağılımı", M.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl: 1994, cilt X, Sayı: 12
- AKINCI, Füsün Sokulu. “Organize Suçların Kriminolojik Yapısı ve Türkiye’deki Boyutları”, Avrupa Birliğine Uyum Süreci Bağlamında Organize Suçlulukla Mücadele Paneli, İÜ Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku ve Kriminoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 2002.
- AKYÜZ, Müfit. "Kuraldışı Ekonomi:Terminolojik Bir Not", Öneri, M.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:1, Haziran 1994.
- ALGAN, Yusuf. “İngiltere’de Karaparanın Önlenmesine İlişkin Düzenlemeler ve Bank of England’ın Bu Konudaki Görev ve Yetkileri”, İnceleme Raporu, T.C. Merkez Bankası Teftiş Kurulu Başkanlığı, 1998, Sayı:44.
- ALSANCAK, Selçuk. “Karapara Aklanmasının Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Bir Yaklaşım”, Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:103.
- ALTUĞ, Osman. "Kayıtdışı Ekonominin Kayıt Altına Alınarak Vergilendirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun Tasarısı Taslağı", 1994.
- ARIKAN, Zeynep, H. AY. "Vergiye Karşı Başkaldırı; Nedenleri ve Çözüm Yolları", Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:83, Mart-Nisan 1996.
- ASLAN, Abdullah. "Kayıtdışı Ekonomi Üzerine", Vergi Dünyası, Sayı:241, Eylül 2001.

- AYDEMİR, Şinasi. "Kayıtdışı Ekonomi Üzerine", Vergi Dünyası, Sayı:161, Ocak 1995.
- AYDEMİR, Şinasi. "KOBİ'ler ve Kayıtdışı Ekonomi", TOSYÖV Yuvarlak Masa Toplantıları, Kasım 1994, Ankara.
- AYDEMİR, Şinasi. "Türkiyede Kayıtdışı Ekonomi" Maliye Hesap Uzmanları Derneği, İstanbul 1995.
- AYDIN, Fazıl. "Karapara Kavramının Değerlendirilmesi", Vergi Sorunları, Şubat 2002, Sayı:161.
- BATIREL, Ömer Faruk ve diğerleri. "Türk Vergi Gelirlerini Arttırma Yolları Alternatifler ve Beklentiler", İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1989-15, İstanbul, 1989.
- BATIREL, Ömer Faruk. "Vergi Politikası: Genel Denge Analizi Optimal Vergileme Son Gelişmeler", M.Ü., İ.İ.B.F Dergisi, Sayı: 1-2, yıl: 1993.
- BATIREL, Ömer Faruk. "Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Temel Etkenleri", Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları Nasıl Önlenebilir, Panel, (Yayınlanmamış tebliğ), T.C M.Ü Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, 14 Haziran, 1989, İstanbul.
- BAYRAKLI, Hasan Hüseyin, N.T. SARUÇ, İ. SAĞBAŞ. "Vergi Kaçırmayı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçakçılığının Önlenmesi. Anket Çalışmasının Bulguları," Türkiye'de Vergi Kaçakları ve Önlenmesi Yolları 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, 10-14 Mayıs 2004.
- BDDK, "Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı 6. Gelişme Raporu", Ankara 2003.
- BERBEROĞLU, Enis. "Kod Adı Yüksekova, Susurluk-Ankara-Bodrum-Yüksekova Fay Hattı", Milliyet Yayınları, İstanbul, 1999.
- BERKSOY, Turgay. " Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Kapasitesi ve Vergi Gayreti" Doktora Tezi, M.Ü.İ.İ.B.F., Yayın No: 3662, İstanbul, 1984.
- BERKSOY, Turgay. "Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Gayreti", Marmara Üni. Yay. No:411, İstanbul, 1994.
- BİLİCİ, Nurettin. "Türk Vergi Sisteminin Genel Bir Değerlendirmesi", Yaklaşım, Sayı:58, Ekim 1997.
- BOY, Kadir. "Kayıtdışı Ekonomi ve Gelir İdaresinin Yeniden Yapılanma Gerekliliği", Vergi Dünyası, Sayı:247, Mart 2002.

- BÜLBÜL, Duran, H. KARADENİZ. "Vergi ve Sigorta Primi Aflarının Kayıtdışı Ekonomi Üzerindeki Etkisi", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 10-14 Mayıs 2004.
- CAVLI, Mehmet. "Güçlü Devlet Yapısının Analizi", Ankara Ticaret Odası Yayınları, Kasım 2002.
- ÇAĞAN, Nami. "Vergi Hukuku Açısından Yasak Faaliyetler", Prof. Dr. Bülent N. Esen'e Armağan, Ankara, 1977.
- ÇAĞAN, Nami. " Vergi Hukukunda Süreler", A.Ü Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 389.
- CARTON, Carol S. "The Underground Economy: An Introduction", Survey of Current Business, May 1984, Vol:64.
- CASTELLS, Michael and A.PORTES. "World Underneath: The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy", In The Enformal Economy:Studies in Advanced and Less Developed Countries, Benton LA, Baltimore and London, The John Hopkins University Pres, 1989.
- ÇELİK, Kuntay, S. I. KOÇAĞRA, K. GÜLER. "Karapara Aklama, Tanımı, Aşamaları, Yöntemleri ve İlgili Uluslararası Çalışmalar", MASAK Yayınları, Ankara 2000.
- ÇİMAT, Ali, Mehmet AVCI. "Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Vergi Sisteminden Kaynaklanan Nedenleri ve Çözüm Önerileri", Vergi Denetmenleri Derneği Dergisi, Sayı:66, 2003.
- ÇİÇEK, Halit. " Vergilemede Genellik Eşitlik Adalet İlkesi ve Türk Gelir Vergisi", Maliye Yazıları, Maliye-İktisat-Hukuk, Nisan/Haziran 2000, Sayı:67.
- ÇOLAK, Mustafa. "Kayıtdışı Ekonominin Vergisel Görüntüsünün İrdelenmesi", Yaklaşım Dergisi, Sayı:103, Temmuz 2001.
- ÇULCU, Murat. "Mafya Üzerine Notlar", Kasta Yayınları, İstanbul, 1998.
- DENİSON, Edward F. "Is US Growth Understated Because of the Underground Economy Employment Ratios Suggest Not", Review Income and Wealth, 28.March.
- DERDİYOK, Türkmen."Türkiye’nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini", Türkiye İktisat Dergisi, Sayı:14, Mayıs 1993.

- DURA, Cihan. "Kayıtdışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri", Maliye Dergisi, Sayı:124, Ocak-Nisan 1997.
- EKİN, Nusret. "Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam", İTO, Yayın no:1995-17.
- Ekonomist dergisi, "Mafya, Bilgisayarlarla Ortak Çalışmaya Başladı", 3 Ocak 1999.
- ENGİNDENİZ, Sait. "Türkiye'de Gelir Vergisi Açısından Kayıtdışı Ekonomi ve Tarımsal Gelirlerin Vergilendirilmesinin Önemi", Vergi Sorunları Dergisi, Ekim 1994, Sayı:92.
- ERCAN, Fuat. "Altsözleşme İlişkilerine Dayalı Üretim", İktisat Dergisi, Sayı:357, Mayıs-Haziran 1996.
- ERGÜL, Ergin. "Hukuki, Mali, Ekonomik, Aktüel Boyutlarıyla ve İlgili Mevzuatıyla Karaparanın Aklanması ve Suçları", Adalet Yayınevi, Ankara 1998.
- ERGÜL, Ergin. "Karaparanın Aklanması ve Suçları", Adalet Yayınevi, Ankara 1998.
- FALCONE, Giovanni, M. PADOVANİ. "Cosa Nostra Bir Hukuk Adamının Mafyayla Mücadelesi", Çeviren: Gamze ÇELİKBAŞ , Nüket İZZET, Cep Yayınevi, İstanbul 1993.
- GÖKBUNAR, Ali Rıza. "Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilmesine Yönelik Önlemler", Maliye Yazıları Dergisi, Sayı:1995/47.
- GÜMÜŞKAYA, Hayrettin. "Karaparanın Ulusal ve Uluslararası Finans Düzenine Etkileri", Marmara Üni. İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.
- GÜNDAY, Malik. " Vergi Kaynağı Olarak Kayıtdışı Ekonomi", Vergi Sorunları, Ağustos 1996, Sayı:95.
- GÜNDEL, Ahmet. "Vergi Kaçakçılığı ve Kaçakçılık Suçlarında Yapılan Son Değişiklikler", Yaklaşım, Yıl:2, sayı:20, Ağustos 1994.
- GÜNER, Sedat. "Organize Suç Örgütleri Karapara ve Aklanması", Bilgi Yayınları, Ankara, 2003.
- GÜNER, Sedat. "Serbest Bölgeler", Anadolu Matbaacılık, İzmir 1995.

GÜNEŞ, Gülsen. "Hukuka veya Ahlaka Aykırı Faaliyetlerin Vergilendirilmesi", Selim Kanti'ye Armağan, Aybay Yayınları, Yayın No: 15, Hukuk Dizisi:7, İstanbul, 1996.

GÜRCANLI, Zeynep. "Beyaz Kadın Ticareti ve IMF", Star Gazetesi, 1 Ocak 2001.

Hürriyet Gazetesi, "737 Günlük Bilanço", 8 Haziran 2001.

ILGIN, Yılmaz. "Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları" DPT Uzmanlık Tezi, Nisan 1999, Ankara.

İ.B.-E.G.M. "Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele 99", KOSMDB Yayın No: 2000/2 Ankara, 2000.

İ.B.- Jandarma Genel Md., "2000 Yılında Jandarma Sorumluluk Bölgesinde Meydana Gelen Kaçakçılık", Organize Suç ve Sınır Olayları Değerlendirme Bülteni

İ.B.-E.G.M., "Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele 2000", KOSMDB Yayın no:2001/3, Ankara, 2001.

İ.B.-E.G.M. "Kaçakçılık ve Organize Suçlar", KOSMDB Yayınları, Ankara, 2002.

İÇEL, Kayıhan. "Avrupa Birliği'ne Uyum Süreci Bağlanımda Organize Suçlulukla Mücadele Paneli", İÜ Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku ve Kriminoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 2002.

İPEK, Halim. "Karapara ve Karaparanın Aklanması", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998.

İPEK, Halim. "Önemli Bir Sorun: Karapara ve Karaparanın Aklanması", Beta Basımevi, İstanbul 2000.

İZCİ, Alev. "Karaparanın Aklanmasının Önlenmesine İlişkin Olarak Uluslararası Düzeyde Yürütülen Çalışmalar ve Gelişmiş Ülke Uygulamaları", Uzmanlık Tezi, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 1994.

İZMİRLİOĞLU, Akın. "Gelir Dağılımı Sorunu Kronik ve Yapısal Özellikler Taşıyor", İktisat Dergisi, sayı:418-419, 2001.

KAÇAR, Hazma. "Organize Suç Örgütleri Nedir? Çıkar Amaçlı Örgütlü Suçlarla Mücadele Kanunu Tasarısında Neler Öngörülmektedir?", Yaklaşım Yayınları, Ağustos 1999, Sayı:80.

- KANETİ, Selim. "Vergi Hukuku", Özdem Kardeşler Matbaası, İstanbul, 1987.
- KELEŞ, Remzi. "Kentleşme Politikası", Ezgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- KILINÇ, İsmail. "Kayıtdışı Ekonomi", Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ağustos 1994.
- KIRBAŞ, Sadık. "Kayıtdışı Ekonomi; Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları", TESAV Yayınları, Yayın No:9, 1995.
- KIRBAŞ, Sadık. "Vergi Hukuku. Temel Kavramlar İlkeler ve Kurumlar", 5.Bası, Ankara, 1992.
- KORKMAZ, Esfender, M.E.ERKAL, B.BALOĞLU. "Türkiye'de Yolsuzluğun Sosyo-Ekonomik Nedenleri Etkileri ve Çözüm Önerileri", İstanbul Ticaret Odası Yayın no:2001/35.
- MAILLARD, De J. "Un Monde Sans Lois", Stock, Paris, 1998.
- Maliye Bakanlığı, "Bütçe Başlangıç Ödenekleri ve Gelir Tahminleri (1930-1991)", Maliye Bakanlığı Araştırma ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayın No: 1991/320.
- Maliye Bakanlığı Bütçe Gerekçeleri; 1989, 2000, 2002, 2006.
- Maliye Bakanlığı, "Türk Vergi Sistemi ve 50. Yılında H.U.K.", H.U.K 50.yıl Armağanı, İstanbul. 1995.
- Maliye Bakanlığı Vergi İstatistikleri Yıllığı (1982-1991)
- MAURACH, Reinhart. "Deutsches Strafrecht", Besonderer Teil, 3. Auflage, Karlsruhe, 1959.
- MAVRAL, Ülker. "Karapara, Karaparanın Aklanması ve Aklama Süreci", Vergi Sorunları Dergisi, Mayıs 1999, Sayı:128.
- MAVRAL, Ülker. "Karapara ve Karapara Ekonomisinin Nedenleri", Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bolu 2002, Sayı:2.
- MAVRAL, Ülker. "Karapara Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye'ye Yansımaları", Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, 2003.
- McCROHAN, K.F. and J.D.SMITH."A Consumer Expenditure Approach to Estimating the Size of the Underground Economy", Journal of Marketing, April 1986.

- MEIER, G.M. "Leading Issues in Economic Development", Fifth Edition, Newyork-Oxford, Oxford University Pres, 1989.
- OCAKÇIOĞLU, Bora. "Çeşitli Açılardan Vergileme Sorunları", VI. Türkiye Maliye Eğitim Sempozyumu, 21-23 Mayıs 1990, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- ONARAN, Özlem. "Yüksek Karlar Toplumsal Meşruluğunu Nereden Alır?" İktisat Dergisi, sayı: 418- 419, 2001.
- ORAKOĞLU, Bülent. "Deşifre Darbeyi Rapor Ettim", Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.
- ÖNDER, İzzettin. "Kayıtdışı Ekonomi ve Vergileme", İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:23-24, Ekim 2000-Mart 2001
- ÖNDER, İzzettin. "Vergiye Psikolojik Direniş", Görüş, TÜSİAD Yayın Organı, Mayıs 1993, Sayı:3.
- ÖZDEMİR, Emin. "Kayıtdışı Ekonomi ve Alınması Gereken Önlemler", Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:73, Temmuz-Ağustos 1994.
- ÖZDEMİR, Ertan. "Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilmesi", Dünya Gazetesi, 9 Mayıs 1994.
- ÖZEL, Salih. "Kayıtdışı Ekonomi Kavramı Sorunları ve Çözüm Önerileri", Yaklaşım, Sayı:71, Kasım 1998.
- ÖZKAN, Tuncay. "Kıyamet Mahkemesi", Ümit Yayınları, Ankara 1993.
- ÖZMUCUR, Süleyman. "Türkiye'de Gelir Dağılımı Vergi Yüğü ve Makroekonomik Göstergeler", Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ÖZSOYLU, Ahmet Fazıl. "Gizli Ekonomi", Bilanço, Haziran-Temmuz 1994
- ÖZSOYLU, Ahmet Fazıl. "Gizli Ekonomi, Tanımı, Sebepleri, Türkiye'deki Boyutları", İktisat Dergisi, Şubat-Mart 1993.
- ÖZSOYLU, Ahmet Fazıl. "Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilmesi", İşveren Dergisi, Kasım 1997.
- ÖZSOYLU, Ahmet Fazıl. "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi", Bağlam Araştırma Dizisi, İstanbul 1996.
- ÖZSUCA, Hatice Banu. "Avrupa Topluluk Hukukunda Bankaların Karaparanın Aklanması İçin Kötüye Kullanmaktan Korunması", A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993.

ÖZTÜRK, Bahri. "Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku", Ankara, 1995.

RICHUPAN, Somchai. "Measuring Tax Evasion, A Brief Description of the Major Techniques", Finance and Development, December 1984, Vol. 21, No:4.

Sabah Gazetesi, "Egebank'ın Para Transferi Haritası", 30 Eylül 2000.

SARILI , Mustafa Ali. "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler", Vergi Sorunları, Sayı:167, Ağustos 2002.

SAVAŞAN, Fatih. "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri", Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesi Yolları, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, 10-14 Mayıs 2004, Uludağ Üni., İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, 2004.

SAYAR, Fikri. "1960 Yılından Sonra Çıkarılan Vergi Af Yasaları ve Sonuçları", Vergi Dünyası, Sayı:73, 1987.

SCHNEIDER, Fredrich, D. ENSTE. "Hiding in the Shadows, The Growth of the Underground Economy", IMF, Economic Issues, No.30, March 2002.

SELÇUK, Sami. "Dolandırıcılık", İstanbul, 1982.

SHNEIDER, Fredrich. "Illegal Activities And The Generation of Value Added:Size, Causes And Measurement of Shadow Economies", Bulletin on Narcotics,Vol.LII, Nos.1/2, 2000.

SIMON, C.P. and A.D. WHITE. "Beating the System: The Underground Economy", Boston: Auburn House Publiacation Co., MA.

SÖZÜER, Adem. "Organize Suçluluk Kavramı ve Batı Ülkelerinde Bu Suçlulukla Mücadele İle İlgili Gelişmeler", M.Ü. Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları, Cilt:9, Sayı:1-3.

ŞAHİN, Abdullah. "58 ve 59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Üç Yıllık İcraatları", İstanbul İl Genel Meclisi Toplantısı, Armutlu 2006.

ŞEKER, Sakıp. "Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", Yaklaşım Dergisi, Sayı:25, Ocak 1995.

ŞENER, Nedim. "Naylon Holding", Om Yayıncılık, İstanbul 2002.

- ŞENER, Nedim. "Tepeden Tırnağa Yolsuzluk", Metis Yayınları, İstanbul 2001.
- TAFİ, Metin. "Anayasal Vergileme Normları Açısından Gelir Vergisi", Anayasal Mali Düzen, XIII.Türkiye Maliye Sempozyumu, M.Ü.,Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:12, İstanbul:2000.
- TANDIRICIOĞLU, Ayşegül Şimşek. "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi", Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Gn. Md., DPT Yayınları, Kasım 2002.
- TANZİ, Vito. " Public Finance in Developing Countries", Edward Elgar, England, 1991.
- TANZİ, Vito"Yeraltı Ekonomisi", Çeviren:Kamil TÜĞEN, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergi, 5 Mayıs 1984.
- TBMM Raporlar, 10/5-8 Esas Numaralı Meclis Araştırma Komisyonu Raporu.
- TBMM, "Tutanak Dergisi", 21.Dönem, 1.Yasama Yılı, Sayı:1.
- TEMEL, Adil, Ayşegül ŞİMŞEK, Kuddusi YAZICI. "Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü", Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Gn. Md. DPT, Ankara, 1994.
- TIRIŞKAN, Nejdet. "Kaçakçılık Suçunun Tarif ve Kaçakçılık Suçunda Hapis Cezası Kanunda Yeni Düzenlemeler", Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:83.
- TUNÇ, Ömer. "ABD'de Vergi İncelemesi", Maliye Yazıları, Haziran 1999, s.17
- TURHAN, Talat, O. GÖKDEMİR. "Mehmet Eymür Ziverbey'den Susurluk'a Bir MİT'çinin Portresi", Sorun Yayınları, İstanbul 2000.
- TÜRK-İŞ Yıllığı, "Türkiye'de Toplumsal Gelişmeler", Türk-iş Sendikaları Konfederasyonu, Türk-iş Araştırma Merkezi, 1.Cilt.
- TÜRKOĞLU, Güllü. "Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri ve Öneriler", Vergi Denetmenleri Derneği, Sayı:29, Haziran-Temmuz 1997.
- TÜRKOĞLU, Güllü. "Ülkemizde Kayıtdışı Ekonominin Sınıflandırılması", Vergi Denetmenleri Derneği, Sayı:28, Nisan-Mayıs 1997
- USER, İnci. "Vergilemenin Sosyal Psikolojik Sınırları", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), M.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

USLU, Salim. "Türkiye'den Avrupa'ya Göç", Hak-iş Eğitim Yayınları, Kasım 1999.

Uluslararası Şeffaflık Kuruluşunun (Transparency International) Yolsuzluk Algılama Endeksi, 2002.

YALÇIN, Soner, D. YURDAKUL. "Bay Pipo Bir MİT Görevlisinin Sıradışı Yaşamı: Hiram ABAS", Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000.

YENİÇERİ, Harun. "Beyan Esasına Dayanan Vergilerde Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Psikolojik Nedenlerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 10-14 Mayıs 2004.

YENİSEY, Feridun. "Bilişim Suçları", İ.B. Jandarma Genel Komutanlığı Harekat Başkanlığının Çıkar Amaçlı Suçlar Semineri, 14-15 Mayıs 2001.

Yeni Şafak Gazetesi, "Mavi Balina Sessiz", 12 Eylül 2000.

YETİM, Sedat. "Karaparanın Aklanması Boyutları ve Mafyokrasi", Ankara 2000.

YILMAZ, Gülay Akgül. 'Kayıtdışı Ekonomi ve Çözüm Yolları', İSMMMO Yayınları, İstanbul, 2006.

YILMAZ, Gülay Akgül. "OECD Ülkeleri ve Türkiye'de Sosyal Devlet ve Harcamalarının Gelişimi, 2005.

YILMAZ, Gülay. "Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı İle İlgili Yaklaşımlar ve Türkiye'de Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı", M.Ü. İİBF Dergisi Özel Sayı, Cilt:XIV, Sayı:1, 1998.

YUMUŞAK, İbrahim. "Karaparanın Aklanması ile Mücadelenin Nedenleri ve Bu Konudaki Uluslararası Çabalar", Vergi Dünyası, Eylül 2000, Sayı:229.

www.die.gov.tr

www.dpt.gov.tr

www.gelirler.gov.tr

www.hazine.gov.tr

www.muhasibat.gov.tr

www.oecd.org/els/social/expenditure), 23.11.2005

www.saydamlik.org

www.teror.gen.tr

www.tcmb.gov.tr